

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE İLMÎ HAYAT

**İC. TÜRKER ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Hamza ÖZKAN

Danışman
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

İZMİR-2003

EKLER

Yemin Metni

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum ".Aydınolu Beyliğı'nde İlmî Hayat" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12.10.2003

Hamza ÖZKAN

H. Özkan

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 29.01.2003 tarih ve 2. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18. maddesine göre İslâm Tarihi Anabilim/ Anasanat Dalı yüksek lisans öğrencisi Hamza ÖZKAN'ın "Aydınöğulları Beyliği'nde İlmî Hayat" konulu tezi incelenmiş ve aday 24.06.2003 tarihinde, saat 10.10 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 80 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verildi.

BAŐKAN

Prof. Dr. Rıza Sarves
Rıza Sarves

ÜYE

Prof. Dr. Mehmet Seher
Mehmet Seher

ÜYE

Doç. Dr. Süleyman GENÇ
Süleyman GENÇ

EC. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
TOPLANTISIZIN MERKEZİ

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: ÖZKAN Adı: Hamza

Tezin Türkçe Adı: Aydınoğulları Beyliği'nde İlmî Hayat

Tezin Yabancı Dildeki Adı: Scientific Life in The Emirate of Aydınoğulları

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül Enstitü: Sosyal Bilimler Yıl: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans: Dili: Türkçe
Doktora: Sayfa Sayısı: XI+76
Tıpta Uzmanlık: Referans Sayısı: 109
Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr. Adı: Rıza Soyadı: SAVAŞ

Ünvanı: Adı. Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1-Aydınoğulları
2-Osmanlı
3- İlmî Hayat
4- İlim Adamı
5- Kitap

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1-Aydınoğulları
2- Ottoman
3- Scientific Life
4- Scientist
5- Book

Tarih: 12. 05. 2003

İmza:

H. Özkân

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

Ö Z E T

Aydınoğulları Beyliği, Beylikler Dönemi'nde Anadolu'da kurulmuş bir beyliktir.

Beyliğin kurucusu, Aydinoğlu Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey, bu beyliği o dönemde ortaya çıkan siyasî karışıklıklardan faydalanarak kurmuştur.

Mehmed Bey, ülkesini eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi beş oğlu arasında taksim etmiştir.

Tezimizin giriş bölümünde Türkiye Selçuklu Devleti sonrası Anadolu'nun siyasî görünümünü ele aldık.

Birinci bölümde Aydinoğulları Beyliği'nin siyasî hayatını anlattık.

İkinci bölümde Aydinoğulları Beyliği döneminde yaşamış ilim adamlarını konu edindik. Bu ilim adamlarının eserlerini tanıtmaya çalıştık.

Bu ilim adamları arasında Fıkıhçı İbn Melek, Hekim Hacı Paşa, Hekim Bereket ve Tefsirci Şihâbuddîn Ahmed Mahmud b. Sivasî gibi isimler bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde Aydinoğulları beyleri ile ilim adamları arasındaki münasebetleri inceledik. Ayrıca, bu bölümde Seyyah İbn Batuta'nın izlenimlerine de yer verdik.

ABSTRACT

The Emirate of Aydınoğulları is to be founded in the emirates of season.

Fonuder of this emirate is Aydınoğlu Mehmed Bey. Mehmed Bey fonuded this emirate benefitting from political confision in this season.

Separataly, Mehmed Bey divide his political state up between five sons, like old state traditinon of Turkish.

In the entry chapter of our thesis, we explaniyed political appearance of Anatolia after The State Turkish of The Seljuks.

In first chapter, we explained the political life of the emirate of Aydınoğulları.

We expressed scientists that lived in period of time The Emirate of Aydınoğulları in the second chapter. This scientist's books worked to introduction.

Between this scientists Fıqhıst İbn Melek, Doctor Hacı Paşa, Doctor Hekim Bereket and Commentist on the Koran Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmud Sivasî.

In the third chapter, we researched relation between the sirs of Aydınoğlu and scientists. Separately, in this chapter, we included impression of Traveler İbn Batuta.

İÇİNDEKİLER

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE İLMÎ HAYAT

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XI

GİRİŞ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SONRASI ANADOLU'NUN PANORAMASI

1.1. GİRİŞ.....	1	1.2.
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YIKILIŞI.....	2	
1.3. BEYLİKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	5	
1.4. BEYLİKLER DÖNEMİ.....	7	

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN SİYASÎ TARİHİ

2.1. GİRİŞ.....	10	2.2.
AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ ÖNCESİNDE AYDIN ELİ.....	10	2.3.
AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN KURULUŞU.....	11	
2.3.1. "Aydın" Kelimesinin Menşei.....	11	
2.3.2. Beyliğin Kuruluşu.....	12	
2.4. OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ (1308-1390).12		
2.4.1. Aydınolu Mehmed Bey ve Dönemi (1308-1334).....	13	
2.4.2. Gâzî Umur Bey Dönemi (1334-1348).....	16	
2.4.3. Hızır Bey Dönemi (1348-1360) ve Aydınoluğulları'nın Zayıflaması.....	20	
2.4.4. Tire Emîri Süleymanşah.....	22	
2.4.5. Bodemya Emîri İbrahim Bahadır Bey (ö. 748/1347'den önce).....	22	
2.4.6. İsa Bey Dönemi (1360-1390).....	23	

2.5. İSÂ BEY'DEN SONRA AYDINOĞULLARI'NİN OSMANLILAR'A KATILMASI..25	
2.5.1. Beyliğin Osmanlı İdaresine Girmesi.....25	
2.6. AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN YENİDEN CANLANDIRILMASI (1042-1426) 27	
2.6.1. Aydınogulları Beyliği ve Timur27	
2.6.2. II. Umur Bey Dönemi.....28	
2.6.3. Cüneyd Bey Döneminde Aydınogulları.....29	
2.7. AYDINOĞULLARI'NİN YENİDEN OSMANLI TOPRAKLARINA KATILMASI...30	

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ DÖNEMİNDE YAŞAMIŞ İLİM ADAMLARI VE ESERLERİ

3.1. GİRİŞ.....35	
3.2. DİNİ İLİMLER ALANINDA.....39	
3.2.1. İBN MELEK (ö. 821/1418'DEN SONRA).....39	
3.2.1.1. Hayatı.....39	
3.2.1.2. Eserleri.....41	
3.2.2. ŞİHÂBUDDİN AHMED B. MAHMUD SİVASÎ (803/1401).....46	
3.2.2.1. Hayatı.....46	
3.2.2.2. Eserleri.....46	
3.3. TIP ALANINDA.....47	
3.3.1. HACI PAŞA (827/1424 ?).....47	
3.3.1.1. Hayatı.....47	
3.3.1.2. Eserleri.....50	
3.3.2. HEKİM BEREKET (?-?).....55	
3.3.2.1. Hayatı.....55	
3.3.2.2. Eseri.....55	
3.4. DİĞER ALANDA.....56	
3.4.1. Kul Mes'ûd ve Kelile ve Dimne Çevirisi.....56	
3.5. YAZARI BİLİNMEYEN DEĞERLİ ESERLER.....58	
3.5.1. Câmî'u'l-Müfredâtî'l-Edviye ve'l-Ağdiye Tercümesi.....58	
3.5.2. Melikî veya Kâmilü's-Sınâatî'l-Tıbbiye Tercümesi.....58	
3.6. DİĞER ESERLER.....59	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE BEYLER İLE İLİM ADAMLARI ARASINDAKİ KARŞILIKLI MÜNASEBETLER

4.1. GİRİŞ.....	61
4.2. İLİM VE İLİM ADAMINA VERİLEN DEĞER.....	62
4.3. AYDINOĞULLARI DÖNEMİNDEKİ MEDRESELERDEN BAZILARI.....	63
4.4. İBN BATUTA'NIN İZLENİMLERİNE GÖRE AYDINOĞULLARI'NIN İLME VE İLİM ADAMINA VERDİKLERİ ÖNEM.....	64
SONUÇ.....	66
BİBLİYOGRAFYA.....	68

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.m. : Aynı müellif
- Bkz. : Bakınız
- y.a.g.e. : Yukarıda adı geçen eser.
- y.a.g.m. : Yukarıda adı geçen makale
- DIA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- Haz. : Hazırlayan
- İA : İslâm Ansiklopedisi
- ö. : Ölümü
- s. : Sayfa
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- Ter. : Tercüme
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- ty : Tarih yok
- yy : Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucunda Anadolu'da birçok beylik ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılda kurulan bu beylikler, Anadolu'nun siyasî hayatında önemli rol oynamışlardır. Bir süre sonra, bu Anadolu Beylikleri, önceleri kendisi de onlardan biri ve küçük bir beylik olduğu halde zamanla güçlenen Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişlerdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz döneme "Beylikler Dönemi" adı verilmektedir. İşte, bu dönemde kurulan beyliklerden biri de, Aydınoğulları Beyliği'dir. Aydınoğulları Beyliği hakkında daha önce çeşitli araştırmalar yapılmış fakat, bu araştırmalarda daha ziyade siyasî tarih ve mimarî eserler üzerinde durulmuştur.

Bununla birlikte hem Aydınoğulları hem de diğer beyliklerin kültürel hayatları, araştırılmayı beklemektedir. Biz de tezimizde Batı Anadolu'da kurulmuş olan ve kültürel mirasımıza önemli bir katkı sağladığımız inandığımız Aydınoğulları Beyliği'nin ilmî hayatını ve kültürel faaliyetleri ile bu dönemde ortaya çıkan eserleri tanıtmayı amaçladık.

Tezimizin giriş bölümünde Türkiye Selçuklu Devleti sonrasında Anadolu'da oluşan siyasî manzarayı yansıtmaya çalıştık. Burada Türkiye Selçuklularının yıkılış nedenleri ile beyliklerin kuruluş süreçlerinde yaşanan olayları tanımlamaya gayret ettik.

Birinci bölümde, Aydınoğulları Beyliği'nin siyasî tarihini ele aldık. Bunu yaparken beyliğin kuruluşundan Ankara Savaşı'na kadar olan tarihini ayrı, Ankara Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine kesin olarak girmesine kadar olan tarihini ayrı değerlendirdik. Aydınoğlu beylerini yönetime geliş sıralarına göre ele aldık.

İkinci bölümde ise tezimizin asıl konusunu teşkil eden Aydınoğulları Beyliği içerisinde yaşamış ilim adamlarını, hayatları ve verdikleri eserleri ile birlikte tanıtmaya çalıştık. Ayrıca, bu bölümde Aydınoğulları döneminde bu bölgede yazılmış ancak yazarı ya da çevireni bilinmeyen eserlerden bir kaçını burada değerlendirdik.

Üçüncü bölümde Aydınoğulları beyleri ile ilim adamları arasındaki karşılıklı ilişkileri ve bu beylerin ilim adamlarına verdikleri değeri ifade etmeye çalıştık. Bunların

yanı sıra, Aydınogulları Beyliği'ni ziyareti esnasındaki gözlemlerini aktaran İbn Batuta'nın izlenim ve kanaatlerini ayrı bir başlık altında vererek değerlendirdik.

Tezimin araştırma safhasından itibaren ve yazımı sırasında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Rıza SAVAŞ'a, tez konumun tespitinde öncülük eden, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan ve görüşleri ile yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Mehmet ŞEKER'e, tezimi benimle birlikte okuyarak tezin bu hale gelmesinde önemli katkıları olduğuna inandığım hocam Yrd. Doç Dr. Süleyman GENÇ'e ve çalışmam süresince bana desteklerini esirgemeyen Muğla İİ Müftülüğü ile Ödemiş Müftülüğü personeline en kalbî duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim.

Hamza ÖZKAN
30.04.2003 / ÖDEMİŞ

**İC. YÖNERGE ÖZGÜRLÜK KURULU
DOKÜMAN TAYIN MURKUZU**

GİRİŞ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SONRASI ANADOLU'NUN PANORAMASI

1. 1. Giriş :

Asıl konumuza geçmeden önce şu tespiti yapmamızın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Üzerinde yaşamakta olduğumuz Anadolu'nun, XI. yüzyıl öncesi tarihî geçmişine baktığımızda bu topraklar üzerinde, siyasî hâkimiyet ve ortaya çıkan siyasî oluşumlar açısından bir süreklilik ve kendine özgü bir bütünlüğünün olmadığı görülmektedir. Nitekim, Anadolu, bu açıdan birçok millet için doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Ayrıca, çeşitli milletler, tarih içinde Anadolu topraklarını ele geçirmek ve bu topraklar üzerinden batıya geçmek istemişlerdir. Aynı zamanda Anadolu, ticaret yapmak gayesiyle hareket edenlerin de uğrak yeri olmuştur. İşte bu özellikleri nedeniyle Anadolu, Türklerin bölgeye gelişine kadar siyasî ve askerî anlamda tek bir milletin egemenliği altında kalmamıştır.¹

Bu nedenle ki Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra da Anadolu'da büyük-küçük birçok beylik ortaya çıkmış ve siyasî anlamda bir bütünlük, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî açıdan güçlü bir konuma gelmesine kadar sağlanamamıştır.

Mamafih, Anadolu Türk tarihinde "Beylikler Dönemi" adı verilen bu dönemin siyasî yönden nasıl bir yapıya sahip olduğunu belirlemek için, öncelikle Türkiye Selçuklu Devleti sonrası Anadolu'da oluşan siyasî durumun özelliklerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu konunun irdelenmesinin, aynı zamanda tezimizde konu edindiğimiz Aydınoğulları Beyliği'nin kuruluş devresinin aydınlanmasına katkı sağlayacağına inanmaktayız.

¹ Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. VI, s. 269.

1. 2. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı :

Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından İznik'in fethedilerek başkent yapılması ile birlikte 1075'de kurulduğu² kabul edilen Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da Türk hâkimiyetinin tesisinde, siyasî birliğin sağlanmasında ve ayrıca Haçlılara karşı verdiği mücadele ile hem bu toprakların artık ebedî Türk yurdu olduğunu göstermiş, hem de hem de İslâm dünyasını korunmasına önemli katkı sağlamışlardır.

Ancak ne var ki, yüz elli yıllık bu tarihî süreçten sonra özellikle Alâeddin Keykubâd'ın 1237 yılında genç yaşta ölmesi, ondan sonra kudretli sultanların gelmemesi ve bölgeye gelen Moğol istilası, bu devleti yıkılma sürecine sokmuştur.³

Bütün bunların yanı sıra 1240 yılında meydana gelen "Baba İshak Ayaklanması" (Babaî İsyanı)⁴ da, devlet ile uclar arasındaki ayrılığı büsbütün derinleştirdiği gibi⁵ bu durum, ister istemez devletin zayıflamasına ve dolayısıyla ülkede bir yönetim boşluğunun doğmasına neden olmuştur.

Üstelik devlet bu zâfiyet içinde iken doğudan büyük bir tehlike sınırlara dayanmıştır. Nitekim, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklularının Moğol ordusuna yenilmesi ise, bu çöküşün başlangıcı olmuştur.⁶ Bundan sonraki elli yıllık dönem, otorite boşluğu nedeniyle yakıp yıkmalar, yağmalamalar, şehzadeler arasındaki taht kavgaları ve halk isyanları ile doludur.⁷

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu çöküş sürecindeki yaşanan gelişmelerden biri, I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatının (1220-1237) son yıllarında merkez ile uclar

² Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi tartışmalı olmakla birlikte, çoğunluk 1075 yılını esas almaktadır. Biz de bu görüşü benimsiyoruz. Kuruluş tartışmaları için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, sayı : 10-11, (sene : 1979-1980), İstanbul, 1979, s. 1-27.

³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, VII. Baskı, s. 300; a. mlf., **Selçuklular ve İslâmiyet**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, IV. Baskı, s. 54.

⁴ Bu ayaklanma ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı : Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, III. Baskı.

⁵ Yaşar Yücel, **XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1980, s. 2.

⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 300; Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1994, c. VIII, s. 206, 281.

⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", **DİA**, c. III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 112.

arasındaki âhengin bozulması olayıdır. Bu arada 1220'den sonra Yakın-doğuda etkilerini hissettiren Moğol baskısı yüzünden ortaya çıkan nüfus hareketleri ve cereyan eden askerî, siyasî olaylar, hem Selçuklu Devleti'nin bünyesinde hem de uclarda dengelerin ve mevcut yapının değişmesine neden olmuştur.⁸

Sonuçta Anadolu, Türkmen göçleri ile başlayan ve 1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşı ile daha da belirginleşen ekonomik, sosyal ve siyasî sıkıntılara sürüklenmiş ve neticede de Moğol İstilasına maruz kalmıştır.

İşte bu istila döneminde hem Moğolların giderek artan baskısı, hem de tahta geçen Türkiye Selçuklu sultanlarının yeterli devlet tecrübesine sahip olmamaları, devletin gücünü büyük ölçüde sarsmıştır.⁹

Moğol İstilasından sonra Anadolu, tamamen onların hâkimiyetine girmiştir. Bir başka ifade ile Anadolu'nun siyasî hayatı, artık Moğol hükümdarlarının idaresi altındadır. Bu arada Selçuklu şehzadeleri, bazen bir kişi olarak, bazen de birkaç şehzade ile birlikte Moğol hükümdarlarının yardımlarıyla saltanat sürüyorlardı.¹⁰

Gittikçe ağırlaşan Moğol tahakkümüne ek olarak, bu dönemde yönetime gelen sultanların liyâkatsizliği ve Haçlı Seferleri'nin devam etmesi de, Anadolu'daki siyasî, idarî, askerî, sosyal ve ekonomik kargaşayı büsbütün attırmıştır denebilir.

Zira, Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen yoğun Türkmen kitlelerinin bir disiplin altına alınamaması, ülke içerisinde serbestçe hareket etmeleri ve yerleştirdikleri yerde toplum hayatına uyum sağlamada güçlük çekmeleri gibi hususlar, Anadolu'daki siyasî istikrarı tamamen olumsuz yönde etkileyen unsurlardan bazılarıdır.¹¹

Anadolu siyasî yönden bu durumda iken, Türkiye Selçuklu ailesinin şehzadeleri arasındaki saltanatı elde etmek için çıkan şiddetli taht kavgaları, zamanla sultanların otoritelerini tamamen kaybetmelerine ve doğrudan doğruya

⁸ Yaşar Yücel, **Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri**, Ankara, 1980, s. 2.

⁹ Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **İslâm Tarihi**, c. VIII, s. 206.

¹⁰ Mehmed Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, VI. Baskı, s. 32.

¹¹ Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", **Türkler**, c. VI, s. 247.

İlhanlı Devleti'ne bağlı ve onlara vergi vermeye mecbur duruma düşmelerine neden olmuştur.¹²

Bu durum karşısında halk, hem Selçuklu ailesini beslemek hem de Moğol ordusunun ihtiyaçlarını karşılayarak, isteklerini yerine getirme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca, Moğollar'a verilen senelik vergi de halkı iyice zor durumda bırakmıştı. Böylece Selçuklu teb'ası, iktisadî ve manevî yönden sıkıntıya düşmüştü.¹³

Artık, İlhanlıların Anadolu'ya gönderdikleri umumî valiler Selçuklu sultanlarından daha fazla nüfuza sahip hale gelmiş, dolayısıyla Selçuklu yönetimi neredeyse bütün gücünü, yetkisini ve fonksiyonunu kaybetmişti. Özellikle Selçuklu veziri Muînüddin Pervane'nin¹⁴ (1262-1277) ölümünden sonra ülkede sağlam bir idarî teşkilat kalmamış¹⁵, Moğol komutanlarının baskıları ve ağır vergiler halk arasında büyük huzursuzluk ve hoşnutsuzluk meydana getirmişti.¹⁶ Bir etkinliği kalmayan hükümdarlar, Moğollar'ın gözetimi ve kontrolleri altında sadece ismen sultanlık yapar hale gelmişlerdi.¹⁷

Son Türkiye Selçuklu sultanı olarak kabul edilen II. Mes'ud'un saltanatı da çok sönük geçmiş, ölümü bile ciddi bir yankı uyandırmamıştır. II. Mes'ud'un 1308 yılında ölümüyle birlikte Selçuklu Devleti de hem fiilen hem de resmen yıkılmıştır.¹⁸

Netice olarak, Türkiye Selçuklularının yıkılışında; yönetime yetersiz devlet adamlarının gelmesi, şehzadeler arasında çıkan taht kavgaları ile bunların sonunda ortaya çıkan isyanlar, Moğol umumî valilerinin çıkardığı karışıklıklar ve Türkmenlerle yapılan mücadelelerin önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı, s. XII.

¹³ M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 33.

¹⁴ Muînüddin Pervâne ve onun dönemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, **Pervane Muineddin Süleyman**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

¹⁵ Osman Turan, M. Pervane'nin ölümünden sonra Moğol idaresiyle birlikte çöküşün başladığını ifade eder: **Selçuklular ve İslâmiyet**, s. 56.

¹⁶ Köprülü, **a.g.e.**, s. 33; Yaşar Yücel; **Çoban-Oğulları Candar-Oğulları**, s. 2.

¹⁷ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. XII.

¹⁸ Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **İslâm Tarihi**, c. VIII, s. 206; Ayrıca Selçukluların yıkılışı ve Moğolların hakimiyeti ile ilgili bilgiler ve yorumlar için bkz. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Ter. Yıldız Moran, e Yayınları, İstanbul, 1994, III. Baskı, s. 261-296.

Selçuklu Devleti'nin idarî yönden zayıflaması ile birlikte Moğollar'ın yönetim ve halk üzerindeki baskısı, Türkmenlerin daha rahat bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. Siyasî olarak da rahatlığa kavuşan Türkmen beyleri ve yanlarında çalışan diğer beyler, bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Aşağıda onların kuruluş süreçlerine işaret etmeye çalışacağız.

1. 3. Beyliklerin Ortaya Çıkışı :

Moğol istilası, Anadolu'da yaşayan Türkmenleri Selçuklular döneminde Anadolu'nun batısına ve uc bölgelere göç etmeye zorlamıştı.¹⁹ Yine Moğolların Orta Anadolu'ya yerleşerek ana ulaşım ve haberleşme merkezlerini ellerinde bulundurmaları, Türkmenlerin sınır boylarına yerleşerek yeniden örgütlenmelerine neden olmuştur.²⁰

Sözünü ettiğimiz Batı uç bölgelere yerleştirilen Türkmen beyleri, Türkiye Selçuklu sınırlarında güvenliği sağlamakla birlikte,²¹ hem buldukları yerlerde zamanla kendi hâkimiyetlerini arttırmışlar²² hem de gelecekte kurulacak beyliklerinin ilk tohumlarını atmışlardır.

Moğollar'ın Anadolu'ya umumî valiler tayin ederek, Anadolu'nun askerî ve mülkî idaresine doğrudan el koydukları 1277 yılında Selçuklu Devleti de aslında fiilen sona ermiş bulunuyordu. Bu durumdan endişelenen Türkmen beyleri, kendi gayretleriyle fethettikleri topraklarda siyasî otorite boşluğundan yararlanarak yarı müstakil halde hareket etmeye başlamışlardı.

Bununla birlikte, uclara ve sınır boylarına yerleşen Türkmenler, Moğol baskısı karşısında devletin çökmesine ve maruz kaldıkları ortadan kaldırılma hareketlerine rağmen, bağımsız hareket edebilme şansını yakalamışlar ve bu sayede de varlıklarını sürdürmeyi başarmışlar, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde müstakil yönetimler kurmuşlardır.²³

¹⁹ Bu göçlerin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 39-45; Ayrıca, göçlerin meydana getirdiği ekonomik sonuçlar için bkz. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Ter. Yıldız Moran, s. 309-316.

²⁰ Claude Cahen, **a.g.e.**, s. 309.

²¹ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. XI.

²² Mehmet Şeker, "Aydınöğulları Beyliği ve Birgi", **İmam Birgivi**, Haz. Mehmet Şeker, Ankara, 1994, TDV Yayınları, s. 2.

²³ Himmet Akın, **Aydın Öğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, TTK Yayınları, Ankara, 1968, II. Baskı, s. 1-6; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", **DİA**, TDV Yayınları, c. III, İstanbul, 1991, s. 112; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **İslâm Tarihi**, c. VIII, s. 206.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin XIII. yüzyılın sonunda zayıflaması ve Anadolu'daki Moğol baskısının biraz hafiflemesi üzerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birtakım beylikler ortaya çıkmıştır. Bu siyasî ortamdan faydalanan Türkmen beyleri, yavaş yavaş Selçuklular ile ilişkilerini kesmişler²⁴ ve Anadolu'da Türklüğün yayılmasını ve güçlenmesini sağlamışlardır.²⁵

Bu beylikler, "Tevâif-i Mülûk" ya da "Emîrû"s-Sevâhil" diye anılıp, sayıları büyüklü küçüklü olmak üzere yirmiyi geçmektedir. Başta merkezî otoritenin zayıflaması olmak üzere birçok siyasî ve toplumsal olaylar sonucunda meydana çıkan bu beylikler, XIII. yüzyılın sonundan başlayarak hemen hemen –Dulkadir ve Ramazan oğulları beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri- XVI. yüzyılın başına kadar devam eden bir süre içinde Anadolu'nun tarihî çehresini oluşturmuşlardır.²⁶

Bu döneme isimlerini veren beyliklerin çoğu, Bizans İmparatorluğu'na yakın uclarda ve kıyı bölgelerinde kurulmuşlardır. Selçuklu-Moğol hâkimiyetinin daha güçlü görüldüğü Orta Anadolu'da ise, beyliklerin sayısı daha azdır.²⁷ Ancak, Orta Anadolu'da da Karamanoğulları Beyliği önemli bir yere sahiptir.

Selçuklu Devleti, Moğol baskısı altında parçalanırken uclardaki Türkmen beylerinin bağımsızlıklarıyla ortaya çıkması, Anadolu'ya bir canlılık kazandırmış ve bu durum bölgede Türkleşme hareketine ivme kazandırmıştır. Moğol korkusundan kaçan Türkmenler, ilk fetih zamanındaki gibi büyük gruplar halinde Anadolu'ya girmişler ve çok geçmeden yayılma politikalarıyla yeni fetihlere başlamışlardır.²⁸

Bu beylikler, genel olarak Selçuklu sultanlarının ve İlhanlı hükümdarlarının hâkimiyetini kabul etmekle beraber, gerçekte bağımsız idiler. Selçuklu sultanlarına karşı sık sık ayaklanıyorlar ve bu konuda da en büyük desteği, kendisinden hükümdarlık beratları aldıkları ve işbirliği yaptıkları Mısır sultanlarından alıyorlardı.²⁹

²⁴ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. XII; Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s. 57.

²⁵ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 57.

²⁶ Yaşar Yücel, **Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri**, s. 1; Fahamettin Başar, "Anadolu Beylikleri", **Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c. VIII, s. 281.

²⁷ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", **DİA**, TDV Yayınları, c. III, İstanbul, 1991, s. 138.

²⁸ Osman Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, **The Cambridge History of İslam**, Ter. Kasım Turhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, II. Baskı, s. 259. Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesi ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması**, DİB Yayınları, Ankara, 1991, III. Baskı.

²⁹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 302; a.m.f., **Selçuklular ve İslâmiyet**, s. 58-59.

Yerleşim yeri problemi ve cihat gayesinin yönlendirdiği Türkmenler, büyük bir hızla Batı Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Artık Türkmenler, XIII. yüzyılın sonunda bu bölgeyi tamamen ele geçirmiş durumda idiler. Bütün Batı Anadolu neredeyse etnik yönden olduğu kadar siyasî yönden de Türkleşmişti.³⁰

Anadolu'da görülen beyliklerin çoğu, bu şekilde fethedilen bölgelerde kurulmuştur. Bu beyliklerin kurucuları, ya elde edilen toprakların fethinde önemli rol oynamış Selçuklu Devleti'nin önde gelen devlet ricali, kumandan; ya da daha eski uc beylerinden birisi, yahut da bu fetih yıllarının karışıklığı içerisinde ortaya çıkmış kudretli bir şahsiyet idi. Bu beyler, birer küçük hanedanlığın kurucusu olmuşlar ve aynı zamanda o yerin hâkimi olarak tanınmışlardır.³¹

1. 4. Beylikler Dönemi :

Bu küçük devletler, XIV. asrın başlarında Selçuklu hâkimiyetinin çöküşünden sonra âniden ortaya çıkmış siyasî teşekküller değildirlir. Bunlar, XIII. asrın son yarısında, İlhanlı idaresinin zayıflaması neticesinde meydana gelen hoşgörü ortamından faydalanarak yavaş yavaş ortaya çıkmış yerel kuvvetlerdir. Bu devletler, jeopolitik konumlarına ve başlarında bulunan şahsiyetlerin kâbiliyetlerine göre, uzun ya da kısa, önemli veya önemsiz bir tarihî gelişime mazhar olmuşlardır.³²

Bu dönemde beyliklerin ortaya çıkışında, Bizans'ın XIII. yüzyılın ikinci yarısında daha çok Balkanlara önem vermesi ve Türkiye Selçuklularının da Anadolu'daki hâkimiyetlerinin zamanla azalması sonucunda uclarda bulunan beylerin daha serbest hareket etme imkanını kazanması da önemli rol oynamıştır.³³

Bu beyliklerden bir kısmı, örneğin Germiyan, Menteşe, Aydın, Saruhan, Karasi ve Osmanlı beylikleri, o dönemde birçok iç ve dış sıkıntı ile karşılaşması nedeniyle yıkıma doğru giden Bizans'tan yaptıkları fetihler üzerine kurulmuş ve genişlemişlerdir.³⁴ Ayrıca Karamanoğulları ve Gâzi Çelebi beylikleri de benzer özellikleri taşımaktadır.

³⁰ Yaşar Yücel, **Çoban-Oğulları Candar-Oğulları**, s. 4.

³¹ **y.a.g.e.**, s. 4.

³² M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 38.

³³ Mehmet Şeker, "Aydınöğulları Beyliği ve Birgi", **İmam Birgivi**, s. 2.

³⁴ Köprülü, **a.g.e.**, s. 38-39.

Bunların yanı sıra Selçuklular ve İlhanlılar tarafından kendilerine bir ödül olarak verilen yerleri de, zamanla siyasî ortamdan faydalanarak hâkimiyetlerini kendilerine ait bir beylik haline dönüştürenler de vardır.

Kendileri bölgelerine ödül olarak sahip olan beyliklere örnek olarak Sahipata, İnanç, Hamit, Eşref ve Candaroğulları beylikleri verilebilir. Bir de kendilerine has özellikleri nedeniyle ortaya çıkan beylikler vardır ki, bunlar da Eretna Beyliği ile Dulkadir ve Ramazanoğulları beylikleridir.³⁵

Anadolu Beylikleri, kuruluşlarından kısa bir müddet sonra, İlhanlıların baskısı nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşarlar. Fakat daha sonra İlhanlı egemenliğinin sona ermesiyle birlikte rahat bir nefes almışlardır. Bu rahatlığın neticesinde Türkmen beyleri, hâkim oldukları şehirlerin imarı ile ilmî ve edebî çalışmalara önem vermişler, ilim adamlarını korumuşlardır.

Bununla birlikte Anadolu dışında kalan diğer bölgelere de akınlar yapmayı ihmal etmemişlerdir. Aydın, Menteşe, Saruhan ve Karesioğullarının Ege adalarına ve Trakya'ya yaptıkları deniz seferleri önemlidir. Anadolu dışına yapılan akınlar bakımından bu beylikler arasında Osmanlılar, diğerlerinin içinde ön plana çıkmışlar ve temayüz etmişlerdir.³⁶

Bu gelişmelerden sonra Anadolu Beylikleri, Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlılar'a bağlanmışlardır. Fakat 1402 yılında vukû bulan Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un desteğiyle tekrar kurulmuşlardır. Bundan sonra kısa bir süre daha yaşayan beylikler, Anadolu'nun siyasî birliğinin sağlanması hedefi güden Osmanlı sultanları tarafından Osmanlı Devleti sınırları içine zamanla dahil edilmişlerdir.³⁷

Türkmenler, sadece Bizans sınırlarına göç etmiş değillerdir. Onlar aynı zamanda Suriye ve Diyârmudar³⁸ yörelerine de göç etmişlerdi. Ancak bu bölgede

³⁵ Yaşar Yücel, **Çoban-Oğulları Candar-Oğulları**, s. 4-5. Orta Anadolu'da kurulan Eretna Beyliği, İlhanlılar'ın Anadolu'daki "Eyalet'i Rûm" valiliğinin daha sonra bir devlet şeklini almasıyla ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılın ortalarında Güney Anadolu'da ortaya çıkan Dulkadir ve Ramazanoğulları ise, bu bölgeye daha önce yerleştirilmiş olan Türk aşiretlerini Memlûklü Devleti'nin geçirdiği sarsıntıdan da yararlanarak kendi liderlikleri altında toplamışlar ve beyliklerini kurmuşlardır.

³⁶ **y.a.g.e.**, s. 6.

³⁷ **y.a.g.e.**, s. 7-8.

³⁸ Merkezi Harran'dır. Önemli şehirleri arasında Urfa, Rakka, Suruç, Bîra, Ca'bar ve Karkisiya bulunmaktadır. Bkz. Komisyon, "Diyârmudar", **İA**, MEB Basımevi, c. III, İstanbul, 1988, s. 601. Ayrıca, el-Cezire'yi meydana getiren üç bölgeden biri olan bu yer hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fikret İşıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi**, TTK Yayınları, İstanbul, 1967.

bulunan güçlü müslüman devleti Memlûklerin³⁹ topraklarına girmeleri, beylik kurma girişimlerini engellemiştir. Daha sonraları Memlûkler, Toroslarda bulunan sınır bölgelerinde bu tür beyliklerin kurulmasını desteklemişlerdir.⁴⁰

Aynı zamanda Anadolu Beylikleri'nin Türkiye Selçukluları sonrasında Anadolu'nun bir Türk vatani olmasında büyük emek ve hizmetleri bulunmaktadır. Bu sürece önemli katkıda bulunmuşlardır.⁴¹

Biz de bu beylikler⁴² arasında hem siyasi hem de kültürel açıdan önemli bir yere sahip olduğu⁴³ görülen Aydınoğulları Beyliği'ni incelemeye çalışacağız.

³⁹ Memlûkler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi Memlûkler (648-923/1250-1517)**, Kayihan Yayınları, c. VII, İstanbul, 1991.

⁴⁰ Claude Cahen, **Anadolu'da Türkler**, Ter. Yıldız Moran, s. 305.

⁴¹ Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatani Haline Gelmesi", **Türkler**, c. VI, s. 274.

⁴² Bu beylikler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, Ankara, 1984; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi I**, TTK Yayınları, Ankara, 1980; Fahamettin Başar-İdris Bostan, "Anadolu Beylikleri", **Siyasî-Dinî,Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c. VIII, İstanbul, 1994.

⁴³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. XII.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN SİYASİ TARİHİ

2. 1. Giriş :

Aydinoğulları Beyliği'nin siyasî tarihini anlatmadan önce Aydın İli'nin beyliğin hâkimiyetine geçmeden önceki durumunun ve "Aydın" kelimesinin menşeinin belirlenmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

2. 2. Aydınoğulları Beyliği Öncesinde Aydın Eli :

Giriş bölümünde de ifade etmiş olduğumuz gibi Batı Anadolu, Selçukluların bünyesinde bulunan çeşitli Türk boyları ve Türkmen aşiretlerinin kalıcı göçleri ile birlikte yoğun bir Türk nüfusuna sahip hale gelmişti. Bu göçler sonucunda Aydın Eli yöresinin Bizans'tan ilk fethinin XI. yüzyılın son çeyreğinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Ege adalarının bir bölümünü ele geçirerek İzmir ve çevresinde hakimiyet kuran Çaka Bey¹ (Çakan, 1080-1097) 'in bu bölgede bir devlet kurduğu da bilinmektedir.²

Fakat, XI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan I. Haçlı Seferi (1097), Batı Anadolu'nun tekrar Bizanslılar'ın eline geçmesine neden olmuştur. Böylece, yaklaşık olarak iki yüz yıl süren Haçlı Seferleri'nden, Bizans-Selçuklu mücadelesinin devam ettiği bölgeye yakın bir yerde olan Aydın Eli'nin bu seferler sonucunda ortaya çıkan değişikliklerden etkilenmiş olduğu muhakkaktır.³

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizanslılar'ın Balkanlara daha fazla önem vermesi ve Türkiye Selçuklularının da Anadolu'daki hâkimiyetlerinin zayıflaması sonucunda, uçlarda güvenliği sağlamakla görevlendirilen uç beyleri, kendi hâkimiyetlerini kurmaya başlamışlar ve daha fazla hareket serbestliği elde etme imkanı bulmuşlardır.⁴

¹ Çaka Bey hakkında daha geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Çaka Bey, İzmir Civarındaki İlk Türk Beyi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, III. Baskım.

² Mehmet Şeker, "Aydinoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu 4-6 Eylül 1997**, Selçuk Belediyesi Kültür Yayınları, ty, yy, s. 265.

³ y.a.g.e., s. 265.

⁴ y.a.g.e., s. 265-266.

Bu durum sonunda bütün Anadolu, etnik yönden Türk unsurlarla yerleştirilmiş olduğu gibi, siyasî bakımdan da Türk nüfuzuna sahne oldu.⁵

Siyasi hâkimiyet bakımından devamlı değişikliklere uğradığını gördüğümüz Aydın İli'nin Aydınoğulları Beyliği ile birlikte oluşan ve belli bir döneminde de aynı değişiklikleri yaşayan siyasî yapısını genel olarak ele almaya başlayabiliriz.

2. 3. Aydınoğulları Beyliği'nin Kuruluşu :

2. 3. 1. "Aydın" Kelimesinin Menşei :

Aydınoğulları Beyliği'nin kuruluşunu ele almadan önce, beyliğin isminin nereden geldiği konusu üzerinde durmak istiyoruz. Bu konu ile ilgili olarak "Aydın" kelimesinin kişi adı mı, yoksa aşiret ya da yer adı olarak mı kullanıldığı hususu tartışma konusu olmuştur.

Nitekim, bu konuyu Aydınoğulları Beyliği hakkında yapılmış sahasında ilk ve tek olan araştırma mahsulü "Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma" adlı eserinde "Aydın'ın Menşei Mes'elesi" başlığı altında geniş bir şekilde inceleyen Himmet Akın, "Aydın" kelimesinin bir şahıstan geldiğine dair genel bir kabul ve kanaat oluşmakla birlikte bu ismin bir aşirete nispetle Aydın soy veya aile adını almış olabileceğine dair bir belge bulunmadığını belirtmektedir.

Yukarıdaki kanaatini zikreden Akın, Aydınoğulları ile ilgili şecerenin başında bulunan Aydın isminden hareketle bu ailenin Aydın isminde birisine bağlanmasının daha doğru olacağını ileri sürmektedir.⁶

Kaldı ki, bu dönemde kurulan birçok beyliğin kurucusunun ismi ile anıldığı bilinmektedir. Bu durum, Aydınoğulları Beyliği için de geçerli olabilir. Nitekim, Osmanlı'nın Osman Bey'e, Germiyanogulları'nın Germiyan Bey'e, Menteseogulları'nın da Mentese Bey'e nispetle isimlerini almış olmaları, Himmet Akın'ın görüşünü desteklemektedir.

⁵ Paul Wittek, **Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik**, Ter. Orhan Şaik Gökyay, TTK Yayınları, Ankara, 1986, II. Baskı, s. 17.

⁶ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, II. Baskı, s. 7-14.

2. 3. 2. Beyliğin Kuruluşu :

Aydinoğulları Beyliği, XIV. yüzyılın başlarında Aydinoğlu Mehmed Bey tarafından merkezi Birgi olmak üzere Büyük Menderes'ten Tire ve Selçuk'a (Ayasuluğ)⁷ kadar uzanan bölgede kurulmuştur. Esasen Aydinoğulları Beyliği'nin topraklarını oluşturacak yerler, ilk kez güneyden Menteşe Bey ve ona tâbi olan Sasa Bey tarafından XIII. yüzyılın sonları olan 1282 yılında zorlanmaya başlanmıştı.⁸

Aydinoğulları Beyliği'nin temelleri, o dönemde Anadolu'nun en kuvvetli beyliklerinden biri olan Germiyanoğulları Beyliği'nin batıya doğru Bizans topraklarını fethe girişmesiyle birlikte atılmaya başlanmıştır. Zira kaynakların belirttiğine göre , Aydinoğulları Beyliği'ni kuran Aydinoğlu Mehmed Bey, Kütahya ve çevresinde hakimiyeti bulunan Germiyânî Alişîr oğlu Yakub Bey'e tâbi bir subaşı (kumandan) olarak faaliyetlerde bulunuyordu.⁹

XIV. yüzyılın başlarında ortaya çıkan siyasî rolleri ve buldukları bölgeleri yönüyle önemli bir yere sahip olan Aydinoğulları, Karasioğulları, İnançoğulları ve Saruhanoğulları Beylikleri'nin kurucuları olan şahıslar önceleri Germiyanlılar'a bağlı beyler idiler.¹⁰

İşte bu meyanda, Aydinoğlu Mehmed Bey ve kardeşleri, Germiyân Beyliği'nin hizmetinde iken Bizans'ın içinde bulunduğu taht mücadelelerinin olumsuz etkilerinden faydalanarak Batı Anadolu'nun fethinde önemli rol oynamışlar ve belli bir süre sonra diğer beyleri de bertaraf ederek Büyük Menderes ile Küçük Menderes nehirleri arasındaki bölgede tek hâkim konumuna gelerek, kendi beyliklerini kurmuşlardır (1308-1390).¹¹

⁷ Ayasuluğ hakkında geniş bilgi için bak. Feridun Emecen- Orhan Seyfi Yüçetürk, "Ayasuluk", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991 c. IV, s. 225-228.

⁸ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Ter. Yıldız Moran, e Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 1994, s. 301.

⁹ Ahmed Eflâkî, **Menâkıbü'l-Ârifîn**, Ter. Tahsin Yazıcı, TTK Yayınları, Ankara, 1961, s. 947; Enverî, **Düsturnâme-i Enverî**, Nşr. Mükrimin Halil Yınanç, Türk Tarih Encümeni Külliyesi, İstanbul, 1929, s.17. Enverî bunu şöyle ifade etmektedir : "Germiyân İli'nden idüb feth-i bâb/ Germiyân tutardı ana rikâb." Ayrıca Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 15; Mustafa Çetin Varlık, **Germiyân-oğulları Tarihi (1300-1429)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 95.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı, s. XI, 41; Mehmed Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1999, s. 36-37; Akın, **a.g.e.**, s. 6.

¹¹ Enverî, **a.g.e.**, s. 17; Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 36-39; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 104; Akın, **a.g.e.**, s. 15-29.

Bu bilgiye karşın, öte yandan Uzunçarşılı, bu beyliğin Germiyan Hükümdarı I. Yakup Bey'in emri ile Mehmed Bey'in babası yani Aydın Bey adına kurulduğunu ifade etmektedir.¹² Oysa bu durum, o dönemin siyasî hâkimiyet mücadelelerine ve anlayışına ters düşmektedir.

2. 4. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Aydınoğulları Beyliği (1308-1390) :

2. 4.1. Aydınoğlu Mehmed Bey ve Dönemi (1308-1334) :

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, beyliğin adını Aydın Bey'den almış olmakla birlikte beyliğin asıl kurucusu onun oğlu Gâzi Mehmed Bey'dir. Çünkü, Gâzi Mehmed Bey, Aydın İli'nin fethinden sonra Aydınoğulları'nın en büyüğü olarak, "Ulubey" sıfatıyla ülkeyi idare etmeye başlamıştır.¹³ Mehmed Bey'in, burada kendi hâkimiyetini tesis ettikten sonra bölgede fetih hareketlerine rahatça devam ettiğini anlıyoruz.

Nitekim, Mehmed Bey, öncelikle 1310 yılında Müslüman İzmir diye anılan İzmir'in iç kesimlerini, daha sonra da Ayasuluğ (Selçuk), Sultan Hisarı, Bodemya (Ödemiş) ile Tire'yi ve 1326 yılında da "Gâvur İzmir" adı verilen İzmir'in sahil kısımlarını ele geçirdi.¹⁴

Aydınoğlu Mehmed Bey, daha sonra beyliğin merkezi olarak kendisine Birgi'yi seçmiştir. Zira, Birgi fethinin Ulu Cami'nin ana kapısı üzerindeki kitâbede Birgi fethinin 707/1307 yılında gerçekleştiği ifade edilmektedir.¹⁵ Nitekim kitâbe şöyledir : "Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu beldeyi, BüyükEmîr, Gâzi Mehmed bin Aydın, Allah yolunda olmak üzere yine O'nun yardım ve desteği ile 707/1306-7 yılında fetih etmiş ve bu camiyi 717/1312-13 yılında inşa ettirmiştir."

Gâzi Mehmed Bey, hâkimiyeti altına aldığı yerleri, eski Türk devlet geleneğine uygun bir şekilde aile üyeleri arasında bölüştürmüş ve ülkeyi beşe taksim etmiştir. Oğullarından her birini de bu bölgelere "Bey" olarak tayin etmiştir.¹⁶

¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 104.

¹³ Enverî, *Düştürnâme*, s. 31, 33.

¹⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁵ Machiel Kiel, "Birgi Tarihi ve Tarihî Coğrafyası", Ter. Rahmi Hüseyin Ünal, *Birgi (Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, Haz. Rahmi Hüseyin Ünal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 10.

¹⁶ Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 30-31; Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", *Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, s. 266.

Nitekim Aydınoğulları Beyliği tarihinin en önemli kaynağı olan "Düsturnâme"nin müellifi tarihçi Enverî, bu taksimi eserinde şöyle ifade etmektedir :

"İli beş oğluna kısmet kıldı mîr
Her biri bir yerde kıldı dâr ü gîr"

"Ayasuluğ'u Hızır Şâh'a virür
Anda etbâ'ı bile varıb girür"

"Çün Umur Paşa'yı gördü ki dilîr
Kıldı İzmir eline anı emîr"

"Vardı Bodemya'ya (Bâdemiye) İbrâhim Bey
Kıldı ana ol yeri taksim Bey"

"Tire'yi verdi Süleymân Şâh'a Şâh
Ol yana ol dahi tutdu azm-i râh"

" Kaldı idi küçük oğlan Şâh'la
Gerçi herbirin doyurdu câhla"¹⁷

Bu mısralardan da açıkça anlaşılacağı üzere; Mehmed Bey, büyük oğlu Hızır Bey'e Ayasuluğ (Selçuk) ile Sultan Hisarı'nı; ikinci oğlu Umur Bey'e İzmir'i; üçüncü oğlu İbrahim Bâhadır Bey'e Bademya'yı (Ödemiş civarını); dördüncü oğlu Süleyman Şâh'a da Tire'yi vermiştir. Küçük oğlu İsâ Bey'i ise, Birgi'de yanında tutmuştur.¹⁸

Beyliğin ilk yıllarından itibaren en önemli iskelesi ve deniz seferlerinin üssü Ayasuluğ olmuştur.¹⁹ Mehmed Bey, henüz İzmir'i almadan önce ilk donanmasını Ayasuluğ'da kurmuş ve denizcilik faaliyetlerini burada yürütmüştür. Daha sonra İzmir'i fethetme girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Elinde bulunan bu donanması ile Sakız Adası'na bir baskın düzenlemiş, daha sonra iki buçuk yıllık bir kuşatmanın ardından Sakız hâkimi Cenovalı Martino Zaccaria idaresindeki İzmir Limanı'nı ele geçirmiştir.²⁰

¹⁷ Enverî, *Düsturnâme*, s. 18.

¹⁸ Enverî, *a.g.e.*, s. 18; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.104; Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 30-31.

¹⁹ Akın, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰ Erdoğan Merçil, "Aydinoğulları", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c. IV, s. 239.

Bu gelişmelerden sonra Mehmed Bey, İzmir'de de ikinci bir donanma meydana getirmiştir. İzmir Beyi olan oğul Umur Bey, babası hayatta iken bu donanma ile Bozcaada, Eğriboz, Mora ve Rumeli sahillerine başarılı seferler düzenlemiştir.²¹

Kısaca ifade ettiğimiz gibi Aydınoğulları Beyliği, Mehmed Bey döneminde gerçekleştirilen fetihlerle sınırlarını genişletmiş ve artık Batı Anadolu'da kuvvetli beyliklerden biri haline gelmiştir.²²

Kitâbelere dayanarak Aydınoğulu tarihi hakkında bilgi veren Himmet Akın, Aydınoğlu Mehmed Bey için "Mübârizü'd-Dîn" ya da "Sultânu'l-Guzât" unvanları kullanıldığını söylemektedir.²³ Öte yandan Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ" isimli tebliğinde söz konusu unvanların anlamlarını değerlendirerek – birincisi din savaşçısı yani mücâhit, ikincisi ise gâziler sultanı anlamına gelmektedir – Mehmed Bey'in dini bütün, gerçek bir gazi olduğunu ifade etmektedir.²⁴

Bunlarda göstermektedir ki; Aydınoğlu Mehmed Bey, beyliği sırasında hem bölgedeki hâkimiyetin genişletmek, hem de buraların Türk-İslâm yurdu haline gelmesi için Bizans ve diğer Hıristiyan güçlere karşı gaza ve fetih faaliyetlerinde bulunmuştur. Oğulları da bu siyaset ve gayreti devan ettirmişlerdir.

Nitekim, belirttiğimiz gibi İzmir Beyi olan Umur Bey, babasının Bizans İmparatoru III. Andronikos ile yaptığı antlaşmayı tanımayarak Sakız, Bozcaada, Semadirek Adaları, Gümülcine ve Gelibolu bölgesi ile Mora sahillerine akınlar düzenleyerek Naksos Dükü'nü ve Eğriboz hâkimini haraca bağlamıştır.²⁵

Bu dönemde Umur Bey'in yapmış olduğu başarılı deniz seferleri ve sahip olduğu donanma kuvveti, Bizanslıları şaşkırtacak seviyede ve kendisinden hiç beklenmeyen faaliyetler niteliğinde olmuştur.²⁶

Diğer taraftan XIV. yüzyılın başlarında Anadolu hakkında bilgiler veren Seyyah Ömerî, Mehmed Bey hakkında "Birgi memleketinin sahibinin Aydınoğlu olduğu

²¹ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 104-105.

²² Akın, **Aydınoğulları Tarihi**, s. 39; Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", **Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, s. 267.

²³ Akın, **a.g.e.**, s. 31; Ahmed Eflâki, **Menâkıbu'l-Ârifin**, Ter. Tahsin Yazıcı, c. II, s.886-887.

²⁴ Mehmet Şeker, **a.g.m.**, s. 267.

²⁵ Akın, **a.g.e.** s. 35; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", **DİA**, s. 239-240.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı, s. 145.

nu, 60 şehri, 300'den fazla kalesi ve her zaman silahlı yetmiş bin askerinin olduğunu" yazmaktadır.²⁷

Bütün bunlarla birlikte yerine göre Bizanslılar ile dost ve müttefik yerine göre de mücadele içinde bir siyaset takip eden²⁸ Mehmed Bey, 1334 yılında bir av sırasında suya düşüp hastalandı ve bundan dolayı vefat etti.²⁹

İleride geniş bir şekilde ele alacağımız gibi Mehmed Bey'in hayatına ve faaliyetlerine baktığımızda, o da beylikler döneminin karakteristik bir özelliği olarak ilme ve ilim adamlarına değer veren bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim o, beyliği sırasında bizzat ilimle ilgilenmiş bu konuda kendisine meşhur Kâdî İbn Melek hocalık yapmıştır.³⁰

Ayrıca onun döneminde Sa'lebî'nin (ö.427/1036) peygamberler tarihine ait olan eseri "Arâisü'l Mecâlis"i Arapça'dan Türkçe'ye, Feridüddîn Attar'ın "Tezkire-i Evliyâ" isimli eseri Farşça'dan Türkçe'ye çevrilerek Mehmed Bey'e ithaf edilmiştir.³¹ Bunun yanı sıra o dönem hakkında önemli bilgiler veren ünlü seyyah İbn Batuta'nın Seyâhatnâmesindeki bilgilerden Mehmed Bey'in ilme meraklı, ilim adamlarını din farkı gözetmeden himaye eden ve sanatkârlara değer veren bir bey olduğunu öğreniyoruz.³² Yine Mehmed Bey, Birgi'de minberi tahta oymacılığın en güzel örneklerinden biri olan³³ bir cami ve medrese yaptırmıştır.³⁴ Bu eserler, Aydınoğulları'nın günümüze intikal eden kültürel miraslarının önemlilerindedir.

2. 4. 2. Gâzî Umur Bey Dönemi (1334-1348) :

Aydınoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra amcaları ve kardeşleri, Ulubeylik makamına Gâzî Umur Bey'in geçmesini isterler.³⁵ Umur Bey, önceleri büyük kardeşi Hızır Bey hayatta iken başa geçemeyeceğini söyleyerek bu teklifi geri

²⁷ Ömerî'den naklen Yaşar Yücel, "Mesâlikü'l-Ebsâr'a Göre Anadolu Beylikleri", **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 201.

²⁸ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 105.

²⁹ **y.a.g.e.**, s. 105.

³⁰ Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", **Geçişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, s. 267.

³¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 105.

³² Mehmet Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ve Ahilik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 44.

³³ Mehmet Şeker, **a.g.m.**, s. 267.

³⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 105.

³⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 105; Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 39.

çevirmesine rağmen, amcaları ve kardeşlerinin bu konudaki ısrarlı talepleri ve mutabakatları sonucunda 25 yaşında³⁶ beyliğin başına geçmiştir.³⁷

Umur Bey'in unvanı, "Bahâüddîn"dir.³⁸ Bu unvan, "Dinin Değeri" anlamına gelir ki babasına verilen "Mübârüziddin" unvanı ile karıştırıldığında babasına nazaran oğluna daha yumuşak bir unvan verildiği görülmektedir.³⁹

Umur Bey, kendi beylik döneminin ilk günlerinde İzmir'i almak isteyen bir Haçlı donanması ile mücadele etmek zorunda kaldı ve bu donanmayı geri püskürttü.⁴⁰ Daha sonra Umur Bey, Ege kıyılarına 276 gemi ile 1335 yılında büyük sefer düzenleyerek Yunanistan'daki önemli birçok yeri fethetmiş, pek çok sayıda esir ve bol ganimetle İzmir'e geri dönmüştür.⁴¹

Nitekim, bu seferleri ile büyük bir güce kavuşan Aydınoğulları ve Umur Bey, Anadolu'yu vesayeti altında tutan Moğol idaresinde ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanarak sonuçta diğer Anadolu Beylikleri ile birlikte tam bağımsızlığına kavuşmuştur.⁴²

Böylece, daha özgür ve bağımsız bir ortam elde eden Umur Bey, sınırları yakınında Germiyanlılar'ın elinde bulunan ve kendisi için önemli bir tehlike gibi gözüken Filadelfiya'ya (Alaşehir) yönelmiştir. Umur Bey, üç yerinden yaralanmasına rağmen şiddetli bir kuşatma sonucunda Germiyanlılar'ın hâkimiyetini kabul etmiş olan Filadelfiya'yı teslim olmaya mecbur etmiş ve halkını haraca bağlayarak askerlerini buraya yerleştirmiştir.⁴³

Nitekim, Alaşehir'de Umur Bey adına bir caminin bulunması da, şehrin kuşatması sırasında şehrin teslim şartlarıyla, burada yaşayan müslümanların bulunduğu ya da yerleştirildiğini ve kendilerine bazı hakların tanındığını göstermektedir.⁴⁴

³⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 105.

³⁷ Enverî, *Düsturnâme*, s. 35; Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 40.

³⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 105; Şeker, "Aydinoğulları ve Ayasuluğ", *Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, s. 269.

³⁹ Tuncer Baykara, *Aydinoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 9.

⁴⁰ Akın, *a.g.e.*, s. 40; Merçil, "Aydinoğulları", *DİA*, c. IV, s. 240.

⁴¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.105-106; Akın, *a.g.e.*, s. 40-41.

⁴² Akın, *a.g.e.*, s. 41.

⁴³ Enverî, *Düsturnâme*, s. 38-39; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 106; Akın, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁴ Akın, *a.g.e.*, s.42.

Umur Bey'in idaresinde Aydınoğulları, İmparator III. Andronikos'un ölümünden (1341) sonra, Türk beylikleri arasında en güçlülerinden biri haline gelmişti. Öyle ki, Eğriboz, Mora, Girit, Rodos ve bütün Trakya sahilleri Umur Bey'in askerî ve siyasî gücünden çekinir olmuştu.⁴⁵

Babası Mehmed Bey gibi, fetih ve gaza faaliyetlerini hayatının bir parçası kabul eden Umur Bey, 1338-1339 yıllarında Yunanistan ve Adalar Denizi seferlerini gerçekleştirmiştir. Bu seferlerin sonucunda eriştiği gücü sayesinde Gâzî Umur Bey, tahta yeni geçen Bizans İmparatoru Kantakuzenos ile iyi ilişkiler geliştirmeyi temel siyaset kabul etmiştir. Hatta, sıkıntıya düştüğünde Bizans İmparatoru'na yardım etmekten geri kalmamıştır.

Öte yandan, Umur Bey'in bu derece güçlenmesi ve Ege'de rahat hareket imkanı kazanması Latinler'i korkutmuştur. Bundan dolayıdır ki şöhreti her tarafa yayılan Umur Bey üzerine Papa'nın kışkırtması sonucunda üzerine deniz yoluyla Haçlı Donanması sevk edilmiştir.

Umur Bey, ilk başta Haçlı kuvvetlerini yenmesine rağmen, üzerine gelen ve kendisine göre daha güçlü olan Haçlı Donanması karşısında fazla direnememiş ve Umur Bey, sonuçta mağlup olmuş ve donanması yakılmıştır. Bu yenilgiyle Umur Bey, deniz gücünü kaybetmiştir. Bunun üzerine Haçlılar, 1344 yılında İzmir'i ele geçirmişlerdir. İç kesimlere, yani Müslüman İzmir'e çekilen Umur Bey, Saruhan Bey'in tavsiyesine uyarak Lâtinler ile bir anlaşma yapmak mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁶

Latinlerle yapılan antlaşmayla, Umur Bey denizlerdeki hâkimiyetini büyük ölçüde yitirmiştir. Böylelikle de Umur Bey, çok önem verdiği hem deniz faaliyetlerini hem de ticaretini büyük ölçüde kaybetmiştir.⁴⁷

Bu gelişmelerden sonra Umur Bey, gerek askerî ittifaklarla, gerekse siyasî ittifaklar deneyerek İzmir'i geri alma teşebbüslerinde bulunmuş ise de başarılı olamamıştır. Ancak, bu durumu kabullenmeyerek yeniden bütün kuvvetleriyle İzmir'e

⁴⁵ Erdoğan Merçil, "Aydınoğulları", *DİA*, c. IV, s. 240.

⁴⁶ Enverî, *Düsturnâme*, s. 57-59; *Dukas, Bizans Tarihi*, Ter. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956, s.16; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 108; Akın, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁷ İdris Bostan, "Aydınoğulları Beyliği", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, c. VIII, İstanbul, 1994, s. 293.

yürüyen Gâzî Umur Bey, ordunun önünde kahramanca savaşırken 39 yaşında⁴⁸ şehit düşmüştür (1348 ilkbaharı).⁴⁹

Onun şehit olması ile ilgili olarak Bizans tarihçisi Dukas, Umur Bey'in kaleye tırmanırken ne kadar daha mesafe kaldığını görmek için miğferini kaldırdığı sırada alınına isabet eden bir okla vurularak aşağıya yuvarlandığını ve sonuçta öldüğünü yazmaktadır.⁵⁰

18 yaşında Aydınöğlü Beyliğı'nin başına geçen Umur Bey, yirmi bir yıllık beyliğı döneminde fetih ve gazadan hiç geri kalmamış ve beylik süresinin büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçirmiş ve çeşitli yerlere yirmi altı sefer düzenlemiştir. Askerî kişiliğinin yanı sıra kudretli bir idareci ve kuvvetli bir şahsiyet olan Umur Bey'in ölümü, Aydınöğulları'nda büyük bir sarsıntıya, diğer Türk beylikleri arasında da üzüntüye sebep olmuştur.⁵¹

Kabri Birgi'de babasının türbesinde olan⁵² Umur Bey de, babası ve hatta diğer Anadolu beyleri gibi ilme önem veren ve bilginleri koruyan bir bey idi. Nitekim, onun döneminde Mes'ûd bin Ahmed tarafından yazılmış olan "Süheyl ü Nevbahar" isimli manzume, Umur Bey adına tercüme edilmiştir.⁵³ Beydaba'nın önemli eseri "Kelile ve Dimne", Farsça'dan Türkçe'ye yine aynı mütercim tarafından Umur Bey döneminde çevrilmiştir. Bu cümleden olarak "Câmi'i Müfredâtu-Edviye" isimli tıp ilmine ait eser yine Umur Bey döneminde kaleme alınmıştır.⁵⁴

Öte yandan bizzat hem Gâzi Umur Bey hem de ailesi, ilmî faaliyetleri teşvik etmenin yanı sıra imar faaliyetlerine de önem vermişlerdir. Bu bağlamda Birgi, Kiraz (Keles) ve Alaşehir gibi yerlerde cami, mescid ve medreseler inşa ederek bunlarla ilgili vakıflar kurmuşlar, dârül-huffâz, çeşme ve su kemeri türünde bir çok hayır müessesesi yaptırmışlardır.⁵⁵ Ayrıca, 1333 yılında Umur Bey ile görüşen İbn Batuta'nın

⁴⁸ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 109.

⁴⁹ Enverî, **Düsturnâme**. 71; Himmet Akın, **Aydın Öğulları Tarihi.**, s. 47-49.

⁵⁰ Dukas, **Bizans tarihi**, s. 16-17.

⁵¹ Akın, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁵² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 109; Akın, **a.g.e.**, s. 50.

⁵³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 109. Eser, 1924 yılında Hannover'de basılmıştır.

⁵⁴ Mehmet Şeker, "Aydınöğulları Beyliğı ve Ayasuluğ", **Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, s. 270.

⁵⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 50-51.

onun cömertliğinden ve kahramanlığından bahsetmesi⁵⁶, bu bilgileri doğrular mahiyettedir.

Diğer taraftan Umur Bey'in henüz babası hayatta iken İzmir'de Bey olduğu dönemde kuvvetli bir donanma kurmuş olması, Türk denizcilik tarihi bakımından önemli ilerleme ve gelişmelerin onun sayesinde olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir.⁵⁷

Daha önce belirttiğimiz gibi, Umur Bey, bu kuvvetli donanma ile yaptığı deniz aşırı fetihler neticesinde önemli miktarda ganimetler elde etmiştir. Bu ganimetlerin sayesinde elde edilen zenginlik, Aydınolu Beyliği'nin bu dönemde siyasî, askerî, fikrî ve ekonomik yönden gelişmesini sağlamıştır. Netice olarak bu dönemi beyliğin "Yükselme Dönemi" olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁸

Aydınolu Beyliği'nin iktisadî açıdan zenginleşmesinde Latinler ile kurulan ticarî münasebetlerin ve ticaretin bulunduğu ileri sürülse de; başka bazı faktörlerin ve tedbirlerin olduğu da bir gerçektir. Zira, Aydınolu Beyliği'nin ticareti geliştirmek için Hıristiyanlar'ın kullandığı şekilde para başmış olmaları da bunu göstermektedir.⁵⁹

Ayrıca, Umur Bey'in ticareti geliştirmek için "Bedreka" ismi verilen yol güvenliği vergisini kaldırdığı Denizli Kalesi'nde bulunan bir kitâbeden anlaşılmaktadır. Bu vergi nedeniyle ticaretle uğraşanlar ülke içerisinde rahatça dolaşamıyorlardı. Ticarî bakımdan önemli sonuçlar doğuran bu verginin kaldırılması, Umur Bey'in iktisadî alandaki ileri görüşlülüğünü göstermektedir.⁶⁰

Bunların yanı sıra M. Halil Yınanç'ın bir medhal yazarak yayınladığı "Düsturnâme-i Enverî" isimli kitabın ikinci kısmı ve on sekizinci kitabında bulunan, Fransız Iréne Melikoff- Sayar tarafından transkripsiyonu yapılan, "Le Destan

⁵⁶ Mehmet Şeker, **İbn Batuta'ya Göre**, s. 50.

⁵⁷ Mehmet Şeker, "Aydınolu Beyliği ve Ayasuluğ", **Geçmişten Günümüze selçuk sempozyumu**, s. 269. Umur Bey'in denizciliği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tuncer Baykara, **Gazi Umur Bey**, s. 47-56.

⁵⁸ Akın, , **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 51.

⁵⁹ J. T. Wood, **Discoveries At Ephesus**, London 1877, s. 183'den naklen Akın, **a.g.e.**, s. 52.

⁶⁰ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 19-21. Farsça olan kitabenin anlamı şöyledir: "Şükür ve nimet Tanrı'yadır ki/ Boyun eğici Germiyanlılar ve/ Türk asilleri baş eğdiler./ Yine şükr edelim ki ben Mehmed/ Oğlu Umur Bey'im, bedrakayı/ Kaldırdım. Her kim onu yeniden(koyarsa), Tanrı'nın lâneti üzerine olsun." Baykara, **a.g.e.**, s. 20.

D'UMUR PACHA" (Umur Paşa Destanı) isimli eser, Umur Bey dönemindeki idarî ve askerî gelişmeleri açıklamaktadır.⁶¹

2. 4. 3. Hızır Bey Dönemi (1348-1360) ve Aydınöğulları'nın Zayıflaması :

Gâzî Umur Bey'in şehit olması üzerine, Ayasuluğ Emîri olan büyük kardeşi Hızır Bey, Aydınöğulları Beyliği'nin başına geçti.⁶² Ancak, Hızır Bey, Umur Bey kadar dirayetli bir kişiliğe ve yönetim kabiliyetine sahip olmadığı için, Hıristiyanlara karşı koyamadı ve sonuçta Latinler, yani Venedik, Rodos ve Kıbrıs ile çok ağır şartları ihtiva eden bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı.⁶³

Gerçekte bir başlangıç ve yirmi maddeden oluşan bu antlaşmayı Himmet Akın eserinde altı maddede toplamış bulunmaktadır. Söz konusu eserden naklen antlaşmanın maddeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz :

Antlaşma maddeleri arasında Aydınöğulları'na ait bütün iskelelerden alınan gümrük vergisinin yarısının müttefiklere bırakılması; istendiği takdirde gemilerin yakılmaya hazır bulundurulması; bütün deniz kuvvetlerinin bir ay içinde silahlarını bırakarak karaya çekilmesi; Hıristiyan gemilerinin serbestçe ticaret yapabilmesi için korsanlık faaliyetlerine son verilmesi; hasarlı gemilerin tamir edilmesi; müttefiklerin düşmanları ile kesinlikle anlaşma yapılmaması; beyliğin hakimiyeti altında bulunan yerlerde Hıristiyan kitleye iyi muamelede bulunulması ve müttefik devletler tarafından Hıristiyan toplumunun rahat edebilmesi için bazı konsoloslukların açılması gibi şartlar bulunmaktadır.⁶⁴

İfade ettiğimiz gibi, Hızır Bey döneminde imzalanan bu antlaşma, Aydınöğulları açısından son derece ağır hükümler içermektedir. Nitekim, beylik bu antlaşmanın etkisi ile birlikte ticarî, malî ve askerî yönlerden zorluklarla karşı karşıya kalmış⁶⁵ ve zayıflama sürecine girmiştir.⁶⁶

⁶¹ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Yılmaz Yıldız, **Umur Paşa Destanına Göre Aydınöğulları Devleti'nin İdarî ve Askerî Teşkilatı**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985.

⁶² Akın, **Aydın Öğulları Tarihi**, s. 52.

⁶³ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 109; Akın, **a.g.e.**, s. 52; Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 70.

⁶⁴ Maddeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akın, **a.g.e.**, s. 52-53. Ayrıca bkz Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 109.

⁶⁵ Akın, **Aydın Öğulları Tarihi**, s. 55.

⁶⁶ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 109.

Ayrıca, yukarıda ifade etmiş olduğumuz şartları içeren bu antlaşma, aynı zamanda Latinler'in Akdeniz kıyı ticaretine ne kadar önem verdiklerini göstermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir.⁶⁷

Bununla birlikte başta Venedikliler olmak üzere, her iki taraf da Aydınoğulları açısından kapitülasyon özelliği taşıyan bu antlaşma maddelerine uyma konusunda önceleri titizlik gösterilirken daha sonraları Aydınoğlu Emîri buna tam anlamı ile uymayarak, bilhassa Ege sahilindeki korsan faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁸

Bu dönemde beyliğin merkezi Hızır Bey'in bizzat kendisinin bulunduğu Ayasuluğ idi. Diğer taraftan Ayasuluğ'un başkentiği İsâ bey döneminde de devam etmiştir.⁶⁹

Bütün bunlarla beraber Hızır Bey'in Ulubey olarak Aydınoğulları'nın başında kaldığı on iki yıllık döneme⁷⁰ âit elimizde yeteri kadar bilgi ve belge bulunmamaktadır. Bu durum, beyliğin bu devri hakkında yapılacak tetkikle ilgili güçlüğü beraberinde getirmektedir. Nitekim, bunun sonucu olarak onun ne zaman öldüğü konusunda kesin bir şey söylemek mümkün olamamaktadır.⁷¹ Öte yandan Akın, Hızır Bey'in muhtemelen 1360 yılında ölmüş olabileceğini ifade etmektedir.⁷²

Hızır Bey'den sonra başa geçen İsâ Bey'in döneminden bahsetmeden önce diğer kardeşleri Tire Emîri Süleymanşah ile Bodemya Emîri İbrahim Bahadır Bey'den de kısaca bahsetmek kanaatimizce yerinde olacaktır.

2. 4. 4. Tire Emîri Süleymanşah (ö. 750/1349) :

Süleymanşah, babası Aydınoğlu Mehmed Bey'in yaş bakımından dördüncü oğludur. Mehmed Bey tarafından kendisine Tire'nin idaresi verilmiştir. Ancak, o başlangıçta kardeşi Umur Bey ile iyi geçinememiş ve kayınpederi Mentеше Beyi Orhan

⁶⁷ İdris Bostan, "Aydınoğulları Tarihi", **İslâm Tarihi**, c. VIII, s. 295.

⁶⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁹ **y.a.g.e.**, s. 56.

⁷⁰ Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", **Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, s. 270.

⁷¹ Akın, **a.g.e.**, s.56.

⁷² **y.a.g.e.**, s. 56. Himmet Akın, bu yargıya gerek Evliyâ Çelebi'nin Seyâhatnâmesi'ndeki bilgiden gerekse Paul Wittek'in Mentеше Beyliği isimli eserindeki bilgilerden yola çıkarak ulaşmaktadır.

Bey'in yanına gitmiştir.⁷³ Babasının ölümünden sonra ise, Süleymanşah, tekrar Tire'ye dönmüş ve kardeşi Umur Bey döneminde de Tire'de kalmıştır.⁷⁴

Süleymanşah, 750/1349 tarihinde vefat etmiş, Tire'ye defnedilmiş ve türbesi halen İbn Melek Medresesi avlusunda bulunmaktadır.⁷⁵

2. 4. 5. Bodemya Emîri İbrahim Bahadır Bey (ö. 748/1347'den önce) :

İbrahim Bahadır, Mehmed Bey'in üçüncü oğludur. Onun ismi kaynaklarda bazen İbrahim bazen de Bahadır olarak geçmektedir. Bu da zaman zaman karışıklığa sebep olmaktadır. Kendisi Bademya sancak beyi olduğu dönemde kardeşi Umur Bey ile birlikte birçok deniz seferine katılmıştır.⁷⁶

İbrahim Bahadır Bey'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşi Umur Bey'in ölümünden önce toplanan aile meclisine katılmaması, onun muhtemelen 748/1347 yılından önceki bir tarihte öldüğünü göstermektedir. Kabri, Mehmed Bey'in Birgi'de bulunan türbesinde ve onun yanındadır. Mehmed Bey'in oğullarından ilk defnedilen İbrahim Bey'dir.⁷⁷

İbrahim Bahadır Bey'in Hasan ve Cüneyd isimlerinde iki oğlu vardır. Cüneyd Bey, önceleri İzmir valisi olması nedeniyle sanki başka bir aileye mensub gibi görülmüş ve bu beylik, "İzmiroğulları" diye anılmış, ancak, daha sonraları elde edilen belgelerle, iki kardeşin de İbrahim Bahadır Bey'in oğlu olduğu, dolayısıyla Aydınöğulları ailesine mensup oldukları anlaşılmıştır.⁷⁸

2. 4. 6. İsa Bey Dönemi (1360-1390) :

İsa Bey, Aydınöğlü Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğludur. Mehmed Bey, oğullarına beyliğini taksim ettiği sırada İsa Bey'i yaşı küçük olduğu için yanında alıkoymuştu.⁷⁹ Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hızır Bey'in beyliği sırasında kardeşlerden İbrahim Bahadır ve Süleymanşah vefat etmiş ve Aydınöğlü ailesinden geride sadece İsa Bey kalmıştır. Hızır Bey'in de muhtemelen 1360 yıllarından önce ölmesiyle birlik-

⁷³ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 110; Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 67.

⁷⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 110.

⁷⁵ **y.a.g.e.**, s. 110.

⁷⁶ **y.a.g.e.**, s. 111.

⁷⁷ **y.a.g.e.**, s. 111

⁷⁸ **y.a.g.e.**, s. 111.

⁷⁹ Enverî, **Düştürnâme**, s. 18.

te hayatta olan İsa Bey, beyliğin başına geçmiştir.⁸⁰ İsa Bey'in ne zaman başa geçtiği kesin olarak bilinmemekle beraber, zikrettiğimiz bilgiler ve kanaatler bağlamında beyliğin idaresini 1360 yılında ele aldığını söylemek mümkündür.⁸¹

Bu dönemde Mısır Sultanı ile Anadolu Beylikleri arasında Latin Doğu Hıristiyanlarının Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetlerine son vermek üzere, Venedikliler ve Latinler ile bazı işbirliği, temas ve teşebbüslerin olduğu görülmektedir. Ancak İsa Bey, Hızır Bey zamanında yapılan ve yürürlükte bulunan antlaşmayı ileri sürerek bu ittifaka dahil olmamıştır.⁸² Nitekim, Venedikliler ile kardeşinin yapmış olduğu eski antlaşmayı 1371 yılında yenilemiştir.⁸³

Bütün bu gelişmelerden Aydınoğlu İsa Bey'in Mısır Sultanı'nın önderlik ettiği siyasî oluşuma dahil olmayarak Venedikli kıyı beyleri ile mücadeleye girmekten çekindiği sonucunu çıkartabiliriz. Öte yandan bu dönemde Aydınoğulları Beyliği ile Osmanlı Beyliği'nin iyi ilişkiler içinde olduğunu da söyleyebiliriz.⁸⁴ Bu bilgilerden İsa Bey'in mümkün olduğu kadarı ile diğer devletlerle iyi geçinerek beyliğini koruma siyaseti güttüğünü ifade edebiliriz.

Diğer bazı beylerde olduğu gibi, İsa Bey'in ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun 1400 yılından önceki bir tarihte vefat ettiği ileri sürülebilir.⁸⁵ Kabri ise, Birgi'de babasının türbesinin içindedir. Onun 1360 yılında başa geçtiğini düşünürsek beyliğinin otuz seneden fazla sürdüğünü söyleyebiliriz.⁸⁶

Hızır Bey döneminde imzalanan ve İsa Bey döneminde de geçerliliğini koruyan, Hıristiyanlarla yapılan anlaşmalarla verilen ve kapitülasyonları andıran imtiyazlardan sonra XIV. yüzyılın yarısında Aydınoğulları, siyasî ve iktisadî yönden zayıflamaya başlamıştır. Ancak, bu olumsuz gelişmelere rağmen İsa Bey döneminde fikir

⁸⁰ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 112.

⁸¹ Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 56.

⁸² Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 74.

⁸³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 112; Akın, **a.g.e.**, s. 56.

⁸⁴ Akın, **a.g.e.**, s. 57-58. Himmet Akın, dostane ilişkilerin olduğunu çeşitli düşün merasimlerinde hediyeleşmeleri örnek göstererek delil getirmektedir. Ayrıca bu olaylar, Rumeli'de ayakta kalmak isteyen Osmanlı'nın Anadolu'da bulunan bütün beyliklerle dostluk kurma yönünden her fırsatı değerlendirdiğini göstermektedir. Bkz. Akın, s. 58. Ayrıca Kosova Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun içinde yardımcı kuvvetler olarak Aydınoğulları da bulunmaktaydı. Bkz. Erdoğan Merçil, "Aydınoğulları", **DİA**, c. IV, s. 241.

⁸⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 113; Akın, **a.g.e.**, s. 61.

⁸⁶ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 113.

ve sanat alanındaki hareketliliğin, canlılığın ve verimliliğin devam ettiğini ifade edebiliriz.⁸⁷

Mesela bu bağlamda İsa Bey'in bizzat kendisinin, babasının yanında bey olarak uzun süre kalması ve babasının ilim adamları ile iyi ilişkilerine tanık olması gibi avantajlar sayesinde iyi bir ilim ortamı içerisinde yetiştiği söylenebilir.⁸⁸ Bu nedendir ki İsa Bey, Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça gibi devrin önemli dillerini de bildiği kaydedilmektedir.⁸⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yaklaşık olarak otuz yıl beylik makamında bulunan İsa Bey, imar faaliyetlerine de önem vermiştir. Nitekim o, Keles (Kiraz), Birgi ve Ayasuluğ'da büyük camiler yaptırmıştır. Bu camilerden Ayasuluğ'da yapılanı beylik dönemi mimarisinin yanı sıra Bursa ve İstanbul'da yapılan Osmanlı dönemi camilerinin mimarisine de örneklik teşkil etmiştir.⁹⁰

İsa Bey dönemindeki ilmî faaliyetlerin canlılığına örnek olmak üzere onun zamanında yaşamış ve dönemin en önemli alimlerinden meşhur tabip Hacı Paşa'yı zikredebiliriz. Hacı Paşa, "Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm" isimli tıbbî eserini Ayasuluğ'da tamamlayarak İsa Bey'e ithaf etmiş⁹¹ ve önsözünde İsa Bey'in hem ilim adamı hem de ilim adamlarını koruyan bir bey olduğunu vurgulamıştır.⁹²

Ayrıca, Kâdî Beyzâvî'nin "Tavâliü'l-Envâr" isimli eserini Hacı Paşa, "Mesâlikü'l-Kelâm fî Mesâilî'l-Kelâm" ismiyle şerh etmiş ve bunu da İsa Bey'e takdim etmiştir.⁹³ Zikrettiklerimiz dışında tıp ve diğer ilimlere dair eserleri bulunan⁹⁴ Hacı Paşa'nın ortaya koymuş olduğu eserler, hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde ilim hayatını etkilemiştir. Bu da Hacı Paşa'nın ilmî yönünün ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 113; Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 62.

⁸⁸ Mehmet Şeker, "Aydın oğulları Beyliği ve Ayasuluğ", **Geçmişten Günümüze Selçuk sempozyumu**, s. 271.

⁸⁹ A. Süheyl Ünver, "İlimler Tarihimizde Aydın oğlu İsa Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", **TTK Belleten**, c. XXIV, sayı: 95, TTK Yayınları, Ankara 1960, s. 449-453.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şeker, **Selçuk İsa Bey Camii**, yy, İzmir, 1970; Aziz Ogan, "Aydın Oğullarından İsa Bey Camii", **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, sayı: III, Ankara, 1956, s. 73-80.

⁹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 113; Himmet Akın, a.g.e., s. 62.

⁹² Akın, a.g.e., s. 62.

⁹³ A. Süheyl Ünver, "İlimler Tarihinde...", s. 449.

⁹⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 113.

İsâ Bey dönemindeki ilmî faaliyetlere bir başka örnek de Melburg Üniversitesi Kütüphanesi Sühaym Kitaplığı bölümünde bulunan ve tercümesi Yakup bin Mehmed tarafından yapılarak İsâ Bey'e ithaf edilen "Hüsrev ve Şirin Tercümesi" de dikkat çekicidir. Bunların yanı sıra Bizans tarihini yazan Dukas'ın babasının, Bizans'tan kaçarak İsâ Bey'e sığınmış ve onun tarafından himaye edilerek kendisine pek çok yardımda bulunulmuş⁹⁵ olması, onun sadece Müslüman değil diğer dinlerden olan ilim adamlarına da değer verdiğinin ve onları himaye ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Nitekim, Himmet Akın, İsâ Bey'in bu yönü ile ilgili olarak Sahâifü'l-Ahbâr'dan (c. III, s. 32) naklen şu kaydı aktarmaktadır : "ehl-i ilim ve muhibb-i 'ulemâ pâdişâh olub devletinde bir çok 'ulemâ cem' olunmuş ismine nice kütüb tasnif edilmiştir."⁹⁶

2. 5. İsâ Bey'den Sonra Aydınöğulları'nın Osmanlılar'a Katılması :

2. 5. 1. Beyliğin Osmanlı İdaresine Girmesi :

Bilindiği gibi I. Murad Hüdâvendigâr'ın Kosova Savaşı'nda (1389) şehit düşmesinden sonra Osmanlı Beyliği'nin başına Yıldırım Bayezid geçmiştir. Yıldırım Bayezid'in iş başına gelir gelmez ilk işi, bu sırada Anadolu'da Osmanlı Beyliği aleyhine oluşan ittifak faaliyetini ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Söz konusu bu ittifak içinde Aydınöğlü Beyliği de bulunmaktaydı.⁹⁷

Sözünü ettiğimiz hedef doğrultusunda Yıldırım Bayezid, önce Rumeli bölgesini sağlama almış daha sonra Anadolu'ya yönelmiştir. Bu bağlamda bir kısım tarihçi, Bayezid'in önce Aydın ve Alaşehir'i aldığını daha sonra diğer komşu beylikleri de yenerek Karamanoğlu Beyliği üzerine yürüdüğünü nakletmektedirler.⁹⁸

Öte yandan bu konu ile ilgili olarak Bizans tarihçisi Dukas ise Bayezid'in önce Kütahya'yı, sonra da Denizli üzerinden Ayasuluğ'a yürüyerek burayı da Osmanlı Beyliği hâkimiyeti altına aldığını belirtmektedir.⁹⁹ Bu bilgilerden Yıldırım Bayezid'in öncelikle Aydın Eli ve Alaşehir'i ele geçirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁵ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 113.

⁹⁶ Himmet Akın, **Aydın Öğulları Tarihi**, s. 62.

⁹⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 58.

⁹⁸ Çeşitli kaynaklardan naklen, Akın, **a.g.e.**, s. 59.

⁹⁹ Dukas, **Bizans Tarihi**, s. 18.

¹⁰⁰ Akın, **a.g.e.**, s. 60.

Yıldırım Bayezid'in bu hareketinden sonra Aydınolu İsa Bey'e, Tire'de kalmak şartıyla bazı yerlerin idaresi ve beyliğe ait vakıflarda tasarruf etme hakkı verilmiştir. Ancak, hutbe okutma ve para bastırma gibi hakimiyet alametleri Yıldırım Bayezid adına olacaktı.¹⁰¹ Bu konu ile ilgili elde edilen çeşitli bilgiler ışığında Aydın İli'nin Osmanlı hâkimiyetine 1390 yılının başlarında geçmiş olabileceğini söyleyebiliriz.¹⁰² Uzunçarşılı, Aydınoluğulları'nın Osmanlı egemenliğine dahil edililişinin 1390 kışında ya da ilkbaharında olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³

Yıldırım Bayezid, bununla da yetinmemiş; diğçer Anadolu Beyleri ile aile bağı kurduğı gibi İsa Bey'in kızı Hafsa Hâtun ile evlenmek suretiyle Aydınoluğulları ile de akrabalık tesis etmiştir. Böylece Yıldırım Bayezid, temel amaç edindiğı Anadolu'da birliğı sağlama ve bunun etkisini sağlam temellere dayandırma siyasetini uygulamaya devam etmiştir.¹⁰⁴

Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da birliğı sağlama yönündeki bu çabaları, bilindiğı gibi XV. yüzyılda ortaya çıkan Timur'un faaliyetleri nedeniyle sekteye uğramıştır. Zira 1402 yılındaki Bayezid ile Timur arasında meydana gelen ve Timur'un galibiyeti ile sonuçlanan Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın beylikler üzerindeki hâkimiyeti geçici bir süre sona ermiştir. Anadolu Beylikleri, Timur tarafından yeniden canlandırılmış ve Yıldırım Bayezid'in tesis etmeye çalıştığı Anadolu'nun siyasî birliğı bozulmuştur.¹⁰⁵

İşte bu fırsattan istifade eden Aydınoluğulları Beyliğı de eski topraklarının yönetimini yeniden ele almışlar ve buralara yeniden hâkim olmuşlardır. Dolayısıyla bu dönem, yani Osmanlı hâkimiyetine girdiğı 1390 yılından Ankara Savaşı'nın meydana geldiğı 1402 yılına kadar ki geçen on iki yıllık zaman dilimi, Aydınoluğulları Beyliğı tarihi açısından "fetret devri"¹⁰⁶ olarak nitelendirilebilir.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 113; Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 61. Ayrıca Aydın İli'nin Osmanlılar'a geçmesi hakkında bkz. Mükrimin Halil Yınanç, "Bayezid I", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB, İstanbul, 1979, V. Baskı, c. II, s. 370.

¹⁰² Kaynaklardaki bilgiler ve bu bilgilerin değçerlendirmesi için bkz. Akın, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁰³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁰⁴ Akın, **a.g.e.**, s. 61-62; Mehmet Şeker, "Aydınoluğulları Beyliğı ve Ayasuluğ", s. 271.

¹⁰⁵ Akın, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰⁶ Akın, **a.g.e.**, s. 63.

2. 6. Aydınoğulları Beyliği'nin Yeniden Canlandırılması (1402-1426) :

2. 6. 1. Aydınoğulları Beyliği ve Timur :

Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz üzere Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda Timur karşısında yenilmesinden sonra daha önce topraklarını ve egemenliklerini kaybeden Anadolu Beyleri, bu durumdan istifade edip XV. yüzyılın başlarında memleketlerine tekrar sahip olmak gayesiyle Timur'un tarafına geçmişlerdir.

Bu gayeyle Timur'un yanına kaçanların arasında Aydınoğulları ailesine mensup bazı şahısların bulunduğu da bilinmektedir. Ancak, bu şahısların kim ya da kimler olduğu konusunda kaynaklarımızda farklı bilgi ve görüşler bulunmaktadır.¹⁰⁷

Bu bilgilerden net bir sonuç çıkarmak zor olmakla birlikte Aydınoğulları'nın Timur'un tarafına geçerek onunla birlikte Yıldırım Bayezid ile savaştığını ve bunun karşılığı olarak da Aydın İli'ne yeniden sahip olduklarını ve burada tekrar hâkimiyet kurduklarını söyleyebiliriz.¹⁰⁸

Öte yandan Timur, Ankara Savaşı sonrasında Aralık 1402 tarihinde İzmir'e gelerek burayı iki hafta içinde fethetmiş¹⁰⁹ ve İsmâ Bey'in iki oğlu olan Mûsâ Bey ile kardeşi II. Umur Bey, 1402-1403 yılı kışında Timur'u Tire'de misafir etmişlerdir.¹¹⁰

Timur'un Anadolu beyliklerin idaresini eski sahiplerine geri verdiği dönemde Aydınoğulları Beyliği'nin başına kimin geçtiği konusu tartışmalıdır. Bizans tarihçisi Dukas'ın verdiği bilgileri¹¹¹ esas alan Himmet Akın, Timur tarafından Aydınolu Mûsâ Bey ile II. Umur Bey'in birlikte (bu birliktelikte Mûsâ Bey Ulubey; Umur Bey de ona bağlı kumandan şeklinde idi) başa geçirildiğini ileri sürmektedir.¹¹²

Aslında Aydınoğulları Beyliği'nin yöneticileri olan Mûsâ ve II. Umur beyler, beyliklerine ve de dolayısıyla hâkimiyetlerine ancak Timur'un 1403 baharında Anadolu'dan ayrılmasından sonra kavuşabilişlerdir.¹¹³

¹⁰⁷ Kaynaklardaki bilgilerin kimler olduğu ve bunların değerlendirilmesi konusunda bkz, Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 64-65.

¹⁰⁸ Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 87; Akın, **a.g.e.**, s. 65; M. Halil Yınanç, "Bayezid I", **İA**, c. II, s. 380.

¹⁰⁹ Paul Wittek, **a.g.e.**, s. 89.

¹¹⁰ Yınanç, **a.g.m.**, **İA**, c. II, s. 380. Ayrıca İsmail Aka, Timur'un Tire'ye gelişi ile ilgili olarak bir kitâbeden bahsetmektedir. Bkz. Aka, "Timur'un Tire'ye Gelişi İle İlgili Bir Kitâbe", **Türk Kültüründe Tire**, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 21-23.

¹¹¹ Dukas, s. 65, 79'dan naklen Paul Wittek, **a.g.e.**, s. 87, 90.

¹¹² Akın, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹³ Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan**, Ter. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, II. Baskı, s. 63.

Ancak, Mûsâ Bey, çok geçmeden ölmüş ve yerine kardeşi II. Umur Bey Aydınoğlu Beyliği'nin hâkimiyetini tek başına ele almıştır.¹¹⁴ Bilindiği gibi, Aydınoğulları Beyliği, diğer beylikler gibi Yıldırım Bayezid'in çocukları arasında devam eden taht kavgalarından faydalanarak memleketlerine yeniden hâkim olma fırsatını yakalamışlardır.¹¹⁵

2. 6. 2. II. Umur Bey Dönemi :

II. Umur Bey dönemi ile ilgili elimizdeki bilgiler, dönemi aydınlatmaya yetecek seviyede değildir. Bununla birlikte bu dönemde II. Umur Bey'in kardeşi Mûsâ Bey'in ölümünün ardından beyliğin tek hâkimi olduysa da ancak, bu durum fazla uzun sürmemiştir. Zira Timur'a sığınanlar arasında bulunan Aydınoğlu Cüneyd Bey (ö. 829/1426), çok geçmeden memleketine geri dönerek II. Umur Bey ile beylik mücadelesine girişir.

Nitekim bu çerçevede daha önce İzmir Bey'i iken beyliğini kaybeden Cüneyd Bey, Ankara Savaşı'ndan sonra İzmir'e gelir ve İzmir beyliğini ele geçirir. Arkasından Ayasuluğ'da bulunan II. Umur Bey'in üzerine yürür. Bu iktidar mücadelesini müteakiben Cüneyd Bey, Osmanlı Hükümdarı Çelebi Süleyman'dan yardım görürken II. Umur Bey de akrabası olan Menteşe Beyi İlyas Bey'den yardım alır. Osmanlı yardımı sayesinde Cüneyd Bey, Ayasuluğ'u ele geçirir. Buna karşılık II. Umur Bey ise, İlyas Bey'in yardımı ile Ayasuluğ'u kuşatır ve sonuçta burayı tamamen ele geçirir. Bunun üzerine Cüneyd Bey, İzmir'e geri dönmek zorunda kalır.¹¹⁶

İzmir'e dönen Cüneyd Bey, kış mevsimi ile birlikte tekrar harekete geçer ve Umur Bey'i kalede muhasara altına alır. Muhasara altında kalan II. Umur Bey ise, anlaşmaya razı olarak kızını Cüneyd Bey'e verir. Bu akrabalık ile Cüneyd Bey, kendi hâkimiyetini sağlama alır.¹¹⁷

Bu gelişmelerden sonra Cüneyd Bey, II. Umur Bey ile birlikte beyliğin topraklarını dolaşır ve Alaşehir, Salihli ve Nif'i (Kemalpaşa) alır. Ancak, bu sıralarda II.

¹¹⁴ Ahmed Tevhid, "Aydın Oğulları Tarihi", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, c. 10, İstanbul, 1327, s. 624; M. Fuad Köprülü, "Aydinoğulları Tarihine Aid", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, c. II, İstanbul, 1928, s. 422; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler II : Anadolu Türk Tarihi Vesikalarında*, Maarif Vekaleti, Ankara, 1929, s. 138; Paul Wittek, a.g.e., s. 94; Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 66.

¹¹⁵ Akın, a.g.e., s. 67.

¹¹⁶ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 95; Akın, a.g.e., s. 64-68, 79.

¹¹⁷ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 49-51; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 94.

Umur Bey'in ani ölümü ile birlikte 1405-1406 kışında beyliğin tek hâkimi olur.¹¹⁸ Öte yandan II. Umur Bey'in ölümü ile ilgili olarak, damadı Cüneyd Bey tarafından zehirlenerek öldürüldüğü öne sürülmektedir.¹¹⁹

Cüneyd Bey'in Aydın İli'ne sahip olabilmek için giriştiği bu mücadeleler, gerek Aydınoğulları Beyliği'nin son döneminin daha iyi bilinmesi, gerek Osmanlı tarihinin bu devresinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından ve gerekse de bu beyliğin Osmanlı ile olan ilişkilerinin de ortaya konulması açısından son derece ehemmiyetli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır ve aydınlatılması gerekmektedir.

2. 6. 3. Cüneyd Bey Döneminde Aydınoğulları :

Cüneyd Bey'in dönemindeki gelişmeleri ele almadan önce, onun hangi beyliğe mensup olduğu konusu bulunmaktadır Zira bu konu tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Nitekim, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Aydınoğulları ile ilgili yapılan ilk çalışmalarda Cüneyd Bey, bu ailenin bir ferdi olarak değerlendirilmeyerek "İzmiroğulları" adlı başka bir beyliğin mensubu olarak gösterilmiştir.¹²⁰

Halbuki, Himmet Akın, bu konuda yaptığı detaylı ve kapsamlı araştırmasının sonucunda Cüneyd Bey'in Aydınoğulları ailesine mensup olduğu konusunu bizce şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur.¹²¹

Cüneyd Bey'in kendi döneminde Osmanlılar'a karşı bir mücadele içinde bulunması; diğer beyliklerle ittifaklar yapması; ülkesine her dönüşünde idareyi yeniden tek başına ele alması ve kendi adına paralar bastırması,*1 gibi hususlar nazarı dikkate alındığında o dönemki şartlar içerisinde Cüneyd Bey'in daha köklü bir hanedanlığa mensup olduğunun ve dolayısıyla Aydınoğulları ailesine mensubiyetine dair önemli deliller olarak ileri sürülebilir.¹²²

Nitekim, naklettiğimiz bilgiler ışığında kanaatimizce de Cüneyd Bey, Aydınoğulları ailesine mensup olmanın getirdiği/kazandırdığı statü ve meşruiyet

¹¹⁸ Paul Wittek, a.g.e., s. 95-96; Feridun Emecen, "Cüneyd Bey", *DİA*, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 122.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 115.

¹²⁰ Bu konuda başı çekenler, Ahmed Tevhid, "Aydınoğulları Tarihi", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, c.10, İstanbul, 1327, s. 619. Bunlardan etkilenecek ifade edenler, M. Fuad Köprülü, "Aydınoğulları Tarihine Aid", *Türkiyât Mecmuası*, c. II, s. 422; Uzunçarşılı, *Kitâbe-ler*, s.140,

¹²¹ Himmet Akın'ın incelediği belgelerle bunların değerlendirilmesi için bkz. Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 68-77.

dolayısıyla ki, Timur'un Aydın İli'nin idaresini İsâ Bey'in oğulları Mûsâ ile II. Umur Bey'e vermesinden sonra kardeşi Hasan Ağa ile birlikte hak iddiasında bulunmuştur. Yaptığı çeşitli mücadelelerden sonra idareyi tek başına ele almayı başarmıştır.

Öte yandan öyle anlaşılıyor ki, Cüneyd Bey, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında devam eden taht kavgalarından istifade edebilmek için her seferinde bir şehzadenin tarafını tutmayı kendi hedefleri bakımından uygun bulmuştur. Bununla birlikte kendisine müttefik bulmak için yaptığı mücadeleler sonucunda çoğu kez başarısızlığa uğramasına rağmen, her defasında hasımlarının affına nail olmuş ve kendisini yeni bir göreve tayin ettirmeyi başarmıştır.¹²³ Bu da, onun kendi hâkimiyetini koruyabilmek için çok taraflı bir siyaset takip ettiğini göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen Cüneyd Bey, komşuları ile iyi geçinmeye çalışmış ve gerektiği zamanlarda onları savaşa sürükleyebilecek kuvvet ve kudrete sahip olmuştur.¹²⁴ Bu durum, Cüneyd Bey'in siyasî zekasının ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2. 7. Aydınogulları'nın Osmanlı Topraklarına Yeniden Katılması :

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Osmanlı şehzadeleri Çelebi Mehmed (791-824/1389-1421) ile Çelebi İsâ arasındaki taht mücadelesi sırasında Cüneyd Bey, kendi hedefleri ve siyaseti çerçevesinde Çelebi İsâ'nın tarafını tutmaya çalışmışsa da Çelebi Mehmed'in galibiyeti üzerine onun hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.¹²⁵ Ancak böylelikle Cüneyd Bey, beyliğinin başında kalmayı başarabilmiştir.

Diğer taraftan, Cüneyd Bey'in beyliğini tekrar kazanması, Osmanlı'nın başına geçen Çelebi Süleyman'ın bundan rahatsız olması nedeniyle onunla arası bozulur. Bunun üzerine Cüneyd Bey, daha önce yaptığı gibi Osmanlı Sultanının hâkimiyetini tanımak zorunda kalır ve ona sığınır.¹²⁶ Çelebi Süleyman da kendisini Ohri valiliğine tayin eder. Ancak, bu defa da Cüneyd Bey, Çelebi Mûsâ'nın (ö. 816/1413) Çelebi

¹²² y.a.g.e., s. 78.

¹²³ y.a.g.e., s. 79. Cüneyd Bey'in hangi dönemde hangi şehzade tarafında olduğu ve sonuçta nasıl bir kazanım elde ettiği konusunda geniş bilgi için bkz. Akın, a.g.e., s. 79-80.

¹²⁴ y.a.g.e., s. 79.

¹²⁵ J. H. Mordtmann, "Cüneyd", *İslâm Ansiklopedisi*, MEGSB, İstanbul, 1988, c. III, s. 239; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.115; Akın, a.g.e., s. 79-80.

¹²⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s.51-53. Burada Cüneyd Bey ile Çelebi Süleyman arasında meydana gelen olaylar geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

Süleyman'ı bertaraf etmesi ile ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak tekrar Aydınoğulları Beyliği'nin başına geçer.¹²⁷

Cüneyd Bey'in çok taraflı ve değişken siyaset tarzına güvenmeyen Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed, kardeşi Mûsâ ile arasındaki mücadeleden başarı ile çıktıktan sonra İzmir üzerine gitmiş ve Aydın İli'ni Osmanlı hâkimiyeti altına almıştır.¹²⁸ Fakat bu defa Çelebi Mehmed, Cüneyd Bey'in annesinin ricası üzerine onu affeder. Ayrıca, Cüneyd Bey de ömrü boyunca Osmanlı hâkimiyetini tanıyacağına dair söz verir.¹²⁹

Bu arada Çelebi Mehmed, Aydın İli'nin valiliğine Osmanlı'nın hizmetinde bulunan Bulgar Çar ailesinden Bulgar Kralı Sosmanos (Şişman)'un Müslüman olan oğlu Süleyman (eski adı: Alexsander)'ı tayin etmiş; Cüneyd Bey'i Anadolu'da değil, Rumeli'de bulunan Niğbolu Sancakbeyliğine getirmiştir.¹³⁰

Artık Osmanlı hâkimiyetine girmiş bulunan Aydınoğulları Beyliği'nin toprakları Osmanlı devletinin valisi olan Süleyman tarafından idare edilmektedir. Fakat bu arada, Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Bey'in kadıaskeri Simavna kadısının oğlu Şeyh Bedreddin'in¹³¹ kahyalığını yapan Börklüce Mustafa, İzmir-Karaburun bölgesinde bir isyan ve karışıklık çıkarır. Süleyman ise, bu karışıklığı bastırıp orada öldürülür.¹³²

Öte yandan, Niğbolu Sancakbeyliği'ne getirilen Cüneyd Bey ise, yine bulunduğu yerde rahat durmayarak eski emellerinin peşinde koşar. Zira Yıldırım Bayezid'in diğer oğlu Çelebi Mustafa (d.782-1380/ö.825-1422), Rumeli'de Çelebi Mehmed aleyhine faaliyetine başlayınca, bu durumdan yararlanmak isteyerek, kendi hedefleri doğrultusunda Çelebi Mustafa ile işbirliğine girer.

Ancak, Çelebi Mehmed, bunları Selânik önlerinde yendiye de Selânik Kalesi'ne kaçarak Bizans İmparatoru'na sığınır. İmparator da bunları ömürleri boyunca

¹²⁷ Dukas, a.g.e., s. 54-59; J.H. Mordtmann, "Cüneyd", İA, c.III, s. 239; Feridun Emecen, "Hacı Paşa", DİA, c. VIII, s. 122.

¹²⁸ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 116; Himmet Akın, Aydın Oğulları Tarihi, s. 80.

¹²⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 116; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti", Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1995, c. X, s. 203-204.

¹³⁰ Paul Wittek, Mentеше Beyliği, s.98 (Dukas'dan naklen); Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 204.

¹³¹ Şeyh Bedreddin hakkında daha geniş bilgi için bkz. Michel Balivet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân, ter. Ela Gültekin, İstanbul, 2000.

¹³² Paul Wittek, a.g.e., s. 98.

salıvermeyeceğini bildirerek geri vermez. Fakat yıllık bakım masraflarını Çelebi Mehmed'den alır.¹³³ İmparator, Cüneyd Bey'i İstanbul'da bir manastıra hapseder.¹³⁴

Bu durum, Çelebi Mehmed'in ölümüne kadar böyle devam etti. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Murad (d.807-104/ö.855-1451) zamanında İmparator, bunları serbest bırakır. Cüneyd Bey, buradan Çelebi Mustafa'nın da yardımıyla Anadolu'ya geçer. Cüneyd Bey, bundan sonra artık Çelebi Mustafa ile kader birliği yaparak onun veziri konumuna gelmiştir.¹³⁵

Cüneyd Bey, Çelebi Mustafa ile Amasya'dan harekete geçerek Ulubat yakınlarında onun rakibi olan Sultan Murat ile taht mücadelesine girer. Ancak, Sultan Murat, Osmanlı ordusundaki Hamza Bey aracılığı ile Rumeli beyleri ile anlaşığı gibi Cüneyd Bey'le de Aydın İli'nin tekrar kendisine geri verme karşılığında anlaşır.¹³⁶

Bu şekilde hedefine ulaşan Cüneyd Bey, Mustafa Çelebi'den derhal ayrılarak Ayasuluğ'a hareket eder. öte yandan müttefikinin ihanetine uğrayan Mustafa Çelebi de yakalanarak idam edilir (825/1422). İzmir'de yakınları tarafından coşkulu bir şekilde karşılanan Cüneyd Bey, kuvvetleri ile birlikte bu sırada Ayasuluğ'u elinde tutan Aydınoğlu Mustafa Bey'in¹³⁷ üzerine yürür ve onu öldürerek Aydın İli'nin hâkimiyetini tekrar ele geçirir.¹³⁸ Söz konusu mücadele esnasında attan düşüp ölen Mustafa Bey, Cüneyd Bey tarafında Birgi'ye defnettirilir.¹³⁹

Kısaca yukarıda nakletmeye çalışığımız gibi Cüneyd Bey'in Aydınoğlu idaresini ele geçirmek için hayatı boyunca verdiği mücadele ve halkının ona olan ilgisi, bazı müelliflerin hayretine sebep olmuştur. Nitekim, bu konu ile ilgili olarak Michel Balivet, şöyle yazmaktadır; "bölge halkı, Aydın'da yaşanan Osmanlı baskısından sonra, tarihinin Türklerle ilgili bütün dönemlerinde merkezî iktidara her zaman karşı çıkmış bir bölgenin bağımsızlığını korumak için yirmi yıldır mücadele eden ve inişler, çıkışlar yaşayan kişiyi büyük bir coşkuyla karşılıyorlardı."¹⁴⁰

¹³³ Uzunçarşılı, , *Anadolu Beylikleri*.s. 116.

¹³⁴ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 64-65. Ayrıca Cüneyd Bey ile Çelebi Mehmed arasındaki mücadeleler için bkz. Dukas, *a.g.e.*, s. 62-73.

¹³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 116-117.

¹³⁶ Uzunçarşılı, , *a.g.e.*, s. 117; Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 81.

¹³⁷ Mustafa Bey, II. Umur Bey'in oğludur. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 117.

¹³⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 117; Akın, *a.g.e.*, s. 81.

¹³⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁴⁰ Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, s. 96.

Gerçekten de Cüneyd Bey'in kendisine Niğbolu Sancakbeyliği gibi önemli bir görev verilmesine rağmen, hâlâ beyliğinin başına geçme planları yapması ve bu uğurda hayatını tehlikeye atarak devamlı müttefik değiştirmesi, şaşılacak bir durumdur. Ancak, hayatı boyunca beyliğinin istiklali için mücadele etmesi, haklı olarak halkının sevgisini kazanmasını sağlamıştır.

Cüneyd Bey, II. Murad ile olan anlaşmasına uymadı¹⁴¹ ve eski alışkanlığı tekrarlayarak Anadolu beylerini Osmanlı aleyhine tahrik ederek etrafında müttefikler toplamaya başladı. Ayrıca, Venedik ile iyi ilişkiler kurmaya başladı.¹⁴²

Bu gelişmeler üzerine Sultan II. Murad da, derhal Anadolu'ya hareket ederek Mentеше, Aydın, Saruhan ve Hamidoğulları topraklarını hâkimiyeti altına aldı. Cüneyd Bey'i de buradan bir başka bölgeye sürdüyse de buna rağmen Cüneyd Bey'in hedeflerini gerçekleştirme gayesiyle rahat durmadı.¹⁴³

Sultan II. Murad, dedesinin Anadolu'da siyasî birliği sağlama çabalarını devam ettirmek istiyordu. Nitekim bunu gerçekleştirmek için Sultan, bu konuda çalışma yapmak üzere Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey'i görevlendirdi. O da bu doğrultuda, Cüneyd Bey'in oğlu Kurt Hasan'ı yendi.¹⁴⁴

Aleyhine gelişen bu olayların vehametini gören Cüneyd Bey ise, kaçarak Sissam Adası karşısındaki İpsili Kalesi'ne çekildi. Beklediği Karamanoğulları yardımının gelmemesi ve Cenevizliler'in de Osmanlılar'a destek vermesi üzerine Cüneyd Bey, fazla dayanamarak uzun bir savunmadan sonra teslim oldu.¹⁴⁵

Cüneyd Bey, teslim olurken kendisinin öldürülmeyerek Padişah'a gönderilme şartını koşmuş ve şartı da kabul edilmişti. Her zamanki gibi, yine kurtulduğunu zanneden Cüneyd Bey, herhangi bir güvenlik tedbiri almadan uyuduğu çadırda ailesi ile birlikte idam edilmekten kurtulamadı (829/1426).¹⁴⁶

İbrahim Bahadır'ın oğlu olan Cüneyd Bey, görüldüğü gibi çok cesur ve atak bir şahsiyet idi. Aydınoğulları Beyliği'nin devamı ve kendisinin de bu beyliğin beyi

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 117.

¹⁴² Feridun Emecen, "Hacı Paşa", *DİA*, c. VIII, s. 122.

¹⁴³ Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 81-82.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, *Kurd Hasan'ı yenenin Bayezid Paşa'nın eniştesi Halil olduğunu ifade etmektedir*. Bkz, Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 118; Akın, *a.g.e.* s. 82-83.

¹⁴⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 85-118; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 118; Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 82-83.

olması yolunda bıkmadan usanmadan çok çalıştı.¹⁴⁷ Çok renkli bir kişiliğe sahip olan Cüneyd Bey, Timur'dan sonra Osmanlılar'ın bu bölgeye yerleşmesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Ele avuca sığmayan, enerji dolu ve aynı zamanda güçlü bir şahsiyete sahip olan Cüneyd Bey, verdiği mücadele ile Osmanlılar'ı Aydınöğulları Beyliği'ne son verme yolunda yirmi yıl kadar uğraştırmıştır. Dolayısıyla kişiliği ve mücadelesi sayesinde Aydınöğulları'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, yaklaşık yirmi yıl gecikmiştir.¹⁴⁸ Bu durum, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da birliği sağlama çabalarının sürecini de etkilemiştir.

Cüneyd Bey'in İzmir ve Tire'de bazı hayratlarının bulunduğu vakıf tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, onun adına basılmış gümüş sikkelerin de bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁹

Aydınöğulları Beyliği, büyük bir başarı ve kabiliyet göstererek karalardan denizlere açılmışlar, adalara ve Balkanlar'a yönelmişler, Haçlı kuvvetleri ile de çarpışarak yeni bir cihat ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu beylik, Selçuklu denizciliğinin en ileri mertebesine ulaşarak gelecekte Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetinin başlangıcını hazırlamış ve temelini atmıştır denebilir.¹⁵⁰

Ayrıca, Aydınöğulları Beyliği, zaman açısından kısa sayılabilecek hâkimiyetleri boyunca diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi, yoğun bir imar faaliyetinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler neticesinde, kendi beylik sınırları içerisinde birçok önemli yapının inşasına imza atmışlardır.¹⁵¹

Böylece Aydınöğulları Beyliği, tamamıyla Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmış oldu.¹⁵² Ayrıca, Sultan Murad da Anadolu'da birliği sağlama hedefine bir adım daha yaklaştı.

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 115.

¹⁴⁸ Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân*, s. 57, 93.

¹⁴⁹ Feridun Emecen, "Hacı Paşa", *DİA*, c. VIII, s. 122.

¹⁵⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1999, s. 651.

¹⁵¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Selda Kalfazade Ertuğrul, *Anadolu'da Aydınöğulları Dönemi Mimarisi*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

¹⁵² Himmet Akın, *Aydın Öğulları Tarihi*, s. 83; İdris Bostan, "Aydınöğulları Beyliği", *İslâm Tarihi*, c. VIII, s. 299.

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ DÖNEMİNDE YAŞAMIŞ İLİM ADAMLARI VE ESERLERİ

Bu bölümde aynı zamanda tezimizin asıl konusunu teşkil eden Aydınoğulları Beyliği zamanında yaşamış, hem bu dönemin ilim hareketlerinde, hem de kendilerinden sonraki dönemlerdeki ilmî çalışmaları etkilemiş ilim adamları ve eserleri üzerinde durmaya çalışacağız.

3. 1. Giriş :

Anadolu Beylikleri, hâkimiyetlerini kurmaya başladıkları dönemlerde zamanlarının önemli bir bölümünü mücadelelere ve fetihlere ayırmışlardı. Ancak, bu beyliklerin siyasî hayatları incelendiğinde, beyliğin başındaki beylerin yapılan mücadelelere rağmen, kendi dönemlerinin ilim hareketlerini destekleyen ve ilim adamlarını himaye ettikleri görülür.¹

XIV. yüzyılın tamamında ve XV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Beylikleri'nin kuruldukları şehirler, aynı zamanda önemli birer ilim merkezleri idiler: Bunlar arasında Kayseri, Konya, Niğde, Sivas, Kastamonu, Kütahya, Bursa, İznik, Kırşehir, Amasya, Denizli, Ankara gibi şehirlerin yanı sıra Aydınoğulları Beyliği'nin idaresinde bulunan Birgi, Tire ve Ayasuluğ gibi merkezleri de sayabiliriz.²

Anadolu beyleri, hem kendilerinin hem de halklarının yararı için eserlerin Türkçe yazılmasına özel bir önem göstermişlerdir. Bu nedenle, Beylikler Dönemi'nde ilmî eserlerin yanı sıra halkın fetih duygularını güçlendirmek için manzum ve mensur birçok kahramanlık hikayeleri yazılmış ve bu hikayeler halk arasında yayılmıştır.³

Anadolu beyleri, hakim oldukları bölgelerdeki halkın desteğini sağlayabilmek için birçok imar faaliyetinin yanı sıra eğitim-öğretim ve kültür hizmetlerine de ağırlık

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı, s. 210.

² y.a.g.e., s. 211.

³ y.a.g.e., s. 211.

vermişlerdir. Bu sayede meydana gelen ilmî faaliyetlerin bu dönemde yoğun olduğu yapılan çalışmalarda açıkça görülmektedir.⁴

Ayrıca, Anadolu beyleri, o dönemde yaşayan ilim adamlarını çeşitli maddî imkanlar ile kendi yörelerine davet etmişler ve kendi saraylarında ilmî tartışmalara izin vermişlerdir. Böylece kendileri bu tartışmalardan yararlandıkları gibi, ilim adamlarının da öğrenci yetiştirmesine imkan tanımışlardır. Bunun yanında öğrenci yetiştirilmesi gayesiyle birçok medrese, kütüphane, misafirhane ve imârathane yaptırmışlardır.⁵

Beylerin ilim adamlarına karşı ilgisini, sevgisini ve saygılı durumunu duyan pekçok ilim adamı, Anadolu'ya akın ediyor ve böylelikle ilmî ve kültürel hayatı besliyorlardı. Genellikle Anadolu'daki ilim adamları, iki kaynaktan besleniyordu; Bunlardan biri, Mâverâünnehir, Horasan ve kısmen Harezm bölgesi; diğeri ise Mısır, İran, Hicaz ve Suriye bölgesi idi.⁶

Nitekim, bu âlimler, ilk dönem Osmanlı ilim adamlarının yetişmesinde de önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, bu ilim adamları gittikleri bölgelerdeki yerel ilim adamlarının yetişmesine de katkıda bulunmuşlardır.⁷ Anadolu Beylikleri'ni Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmadan önce, daha sonra ünlü Osmanlı yazarları arasına girecek kimseler, eserlerini bu beyliklerin idaresinde yazmaya başlamışlardır.⁸

Bu dönemde dönemin karakteristik bir özelliği olarak her beyin koruyup gözettiği değerli ilim adamları bulunmaktadır. Hükümdarların ilme ve âlime verdikleri değer sayesinde bu asırda Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde tıp, matematik, edebiyat, tarih, tasavvuf ve İslâm Dini alanında eser ortaya koyan âlimler, edebiyatçılar ve şairler bulunmaktadır.⁹

⁴ Mehmet Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ve Ahilik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 33.

⁵ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.211.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri", **Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1985, s. 304.

⁷ Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 5-6.

⁸ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Ter. Yıldız Moran, e Yayınları, İstanbul, 1994, III. Baskı, s. 354-355.

⁹ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 211-212.

XIV. yüzyılda İslâm âleminin ilim merkezleri Mısır, Suriye ve Mâveraünnehir idi. Anadolu ise, bu dönemde yukarıda ismi geçen ilim merkezlerinin seviyesine ulaşamamıştı. Bu nedenle bu bölgede yetişen âlimlerin bir kısmı, ilk eğitimlerini Anadolu'da tamamladıktan sonra bu yerlerden birine gitmişler ve ilmî eğitim ve öğretimlerini burada sürdürmüşlerdir. İlim tahsili maksadı ile yapılmış olan bu seyahatler, aynı zamanda ilim adamları arasındaki ilmî iletişimin de sağlanması bakımından önemlidir.¹⁰

Kanaatimizce, ilim adamlarının başka yerleri tercih etmeleri, Anadolu'nun ilmî seviye bakımından yetersizliği nedeniyle değil, bilakis Anadolu'daki siyasî yapının ilim adamları için müsait olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ilim ile uğraşacak kişi, kendisini siyasî anlamda güvende hissetmek ister. Anadolu'daki siyasî karışıklık, böyle bir ortamın oluşmasına imkan tanımamaktadır.

Dil bakımından da XIV. yüzyılda Anadolu'da Türkçe önem kazanmaya başlamıştı. Beyliklerin başında bulunan ve çoğu Arapça, Farsça bilmeyen beyler, şairleri ve yazarları Türkçe eserler vermeye ve özellikle Farsça'dan tercüme yapmaya teşvik etmişlerdir.¹¹ Beylerin Türkçe'den başka dillere önem vermemesi, Türkçe'nin XIV. yüzyılda ilim ve sanat dili olarak kullanılmasına yardım etmiştir.¹²

Bu dönemdeki beyliklerin çoğu canlı bir ilmî hayata sahiptir. Aydınoğulları Beyliği'ndeki ilmî canlılığın sebeplerinden birinin, bu beyliğin Osmanlılar gibi siyasî hedef olarak Batı'yı seçmiş olmaları düşünülebilir. Bu hedef sayesinde birçok âlimi etraflarında toplamış olabilirler. Ayrıca, Osmanlı bölgesine giden ilim adamları, iklimini ve kültür ortamını beğendikleri bu beyliğin şehirlerinde kalmış oldukları ya da buralarda bir süre kalıp daha sonra Bursa'ya hareket ettikleri akla gelmektedir.

Daha önce Aydınoğulları Beyliği zamanında yaşamış ilim adamlarının isimlerini ve eserlerini siyasî hayatı anlattığımız birinci bölümde sadece bu bilgilerin isim ve eserlerini zikretmekle yetinmiştik. Bu bölümde ise faaliyet gösterdikleri ilim alanları ile daha detaylı bir şekilde hayatlarını ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

¹⁰ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", **Türk Kültüründe Tire**, Haz. Mehmet Şeker, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 39.

¹¹ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi -Edebiyat Tarihi-Metinler-**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, Genişletilmiş V. Baskı, s. 76.

¹² Cevdet Türkay, **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15.

Bu ilim adamlarını eser verdikleri sahalara göre değerlendirdik. İlk önce dinî ilimler sahasında çalışan bilginleri, daha sonra tıp alanında faaliyet gösteren ilim adamlarını ve sırası ile diğer alanlarda çalışan ilim adamlarını tanıtmaya çalıştık.

3. 2. Dînî İlimler Alanında

3. 2. 1. İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra)

3. 2. 1. 1. Hayatı :

Özellikle Türk müelliflerin "İzzüddîn" lakabı ile andıkları İbn Melek'in asıl ismi, Abdüllatif b. Abdülaziz b. Emînüddîn er-Rûmî el-Hanefî'dir.¹³ Fakat daha çok "İbn Melek" ve "Ferişteoğlu" diye tanınmıştır.¹⁴

İbn Batuta, Anadolu seyahatinde Birgi ziyareti esnasında Kadı İzzettin Ferište isminde dindar ve fazilet sahibi biri ile tanışmıştır. Ferište'nin anlamı melektir ve bu kişi, bu unvanı saflığı, temizliği ve melek gibi oluşundan dolayı almıştır.¹⁵

Yukarıdaki bilgidен İbn Melek –melek'in oğlu- lakabını babasına nispetle aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir kısım eserlerinde babasının adı olarak Abdülaziz, bir kısmında ise Ferište isminin kullanıldığı görülmektedir.¹⁶

İbn Melek'in babasının Birgi Kadısı olması nedeniyle ilmiyeye mensup bir aileden geldiği ve babasından ders aldığı anlaşılmaktadır. İbn Melek, Aydınoğulları Beyliği'nin en güçlü zamanında yaşamıştır. O, hayatının ilk yıllarını Birgi'de, daha sonraki yıllarını da, Birgi'den sonra ilmî ve kültürel hayat bakımından Ege bölgesinin ikinci merkezi olan Tire'de geçirmiş ve buradaki yöneticilerden büyük saygı görmüştür.¹⁷

İbn Melek'in mensubiyeti konusu ihtilafıdır. Mustafa Baktır, Seyyid Bey'in İbn Melek'in aslen Türkistanlı olduğunu ve babasının da Aydınoğulları'nın daveti üzerine Anadolu'ya geldiğini belirtirken, Evliya Çelebi'nin ise onun Manisa'da bulunan

¹³ Taşköprizâde, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut, 1975, s. 30; Şemseddîn Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311, c. IV, s. 3146'dan naklen Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", s. 33;

¹⁴ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, sayı: 9, Erzurum, 1990, s. 48.

¹⁵ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, s. 26.

¹⁶ Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, TDV Yayınları, c. XX, İstanbul, 1999, s. 175.

¹⁷ *y.a.g.m.*, s. 175.

Saruhan Medresesi'nde öğrenim gördüğünü ve orada halkın ziyaret ettiği bir küçük odada kaldığını söylediklerini ifade etmektedir.¹⁸

Aydinoğlu Mehmed Bey, Tire'de bir medrese yaptırmıştır. İbn Melek de bu medresede uzun yıllar ders vermiştir. Bu nedenle medrese onun adıyla meşhur olmuştur. Ayrıca, İbn Melek'in, Mehmed Bey'in oğullarının yetişmesinde büyük emeği bulunmaktadır. Mehmed Bey'in oğullarından İsâ Bey, Selim Bey ve Hızır Bey'e öğretmenlik yapmıştır. Mehmed Bey'e de hocalık yaptığı hususu ise, Mehmed Bey'in 743/1334 yılında vefat etmesi nedeniyle mümkün gözükmemektedir.¹⁹

Aydinoğulları Beyliği'nin tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra da Osmanlı idaresinde ilim hayatını sürdüren²⁰ İbn Melek'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Tire'deki Necip Paşa Kütüphanesi'nde bulunan "Şerhu Menâri'l-Envâr" isimli eserinin 821/1418 yılında yazılmış olması, onun bu tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir.²¹

İbn Melek, Hanefî fıkıhçılarından olup birçok ilim dalında bilgi sahibi olmasına rağmen esas itibarıyla şer'î ilimlerde ihtisas sahibi olmuştur. İlim dalı olarak özellikle fıkıh, fıkıh- usûlü ve hadis dallarında tanınmıştır.²² Ankara Savaşı sonrasında Timur'un Tire'ye gelişi esnasında yanında getirdiği dönemin ünlü âlimi Seyyid Şerîf el-Cürcânî ile görüşen İbn Melek, geniş bilgi birikimi ve kültürüyle bu âlimin takdir ve hayranlığına mazhar olmuştur.²³

İbn Melek, ilminin yanı sıra çeşitli vakıflar kurmuş ve Tire'de bir bedesten yaptırmıştır. İbn Melek'in Hurufîliğe ait eserleri ile bilinen Abdülmecid Feriştioğlu isminde bir kardeşinin bulunduğu ve yine İbn Melek lakabı ile tanınan ve çeşitli eserleri bulunan Muhammed isminde bir oğlunun olduğu rivayet edilmektedir.²⁴

¹⁸ Baktır, "İbn Melek", *DİA*, c. XX, s. 175.

¹⁹ Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 48-49; a.m., "İbn Melek", s. 175; a.m., "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", *Türk Kültüründe Tire*, s. 34.

²⁰ Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", s. 49.

²¹ Baktır, "İbn Melek", *DİA*, s.175. İbn Melek'in ölüm tarihi ile ilgili görüşler için bkz. a.m., 175. Ayrıca, Cemal Muhtar, *İki Kurân Sözlüğü Lugat-ı Feriştioğlu ve Kanûn-ı İlahî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 15.

²² Muhtar, *a.g.e.*, s. 14.

²³ Baktır, "İbn Melek", s. 175.

²⁴ *y.a.g.m.*, s. 175.

3. 2. 1. 2. Eserleri :

İbn Melek, çok çeşitli ilim dallarında eser vermiştir. Ancak, bunların arasında İslâm Hukuku, fıkıh usûlü ve hadis sahasındaki eserleri ön plana çıkmıştır. Özellikle "Menârü'l-Envâr", Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca, oğlu Muhammed'in de İbn Melek unvanı ile tanınması, bazen her ikisinin eserlerinin karıştırılmasına neden olmuştur.²⁵ Şimdi İbn Melek'in eserlerini tanıyabiliriz :

1. *Şerhu Menâri'l-envâr* : İbn Melek'in bu eseri, müçtehit olduğu ifade edilen Hanefî fıkıhçı Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafizüddîn en-Neseffî (ö. 710/1310) 'nin fıkıh usûlüne ait "Menâru'l-envâr" isimli değerli eserinin şerhidir.²⁶ Kitapta Hânefilîler'in yanı sıra Şâfiî ve Mâlikî usûlcülerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Ayrıca, Neseffî de zaman zaman eleştirilmiştir.²⁷

Şerh, defalarca basılmıştır. Şerh üzerine hâşiyeler de yapılmıştır ve bunlardan bazıları ise Şerafeddin Yahyâ bin Karaca er-Ruhavî, Azmizâde Mustafa Hâletî, Radyüddîn İbnü'l-Hanbelî, Kâsim bin Kutluboğa ve Koca Hüsâm Amâsî'ye aittir.²⁸

En-Neseffî'nin eseri muhtasar olmasına rağmen çok meşhur olmuş ve birçok kimse tarafından da şerh edilmiştir. En önemli şerhlerinden biri de İbn Melek'e ait olan şerhidir.²⁹ Bu şerh, muhtasar bir metin üzerine yazılmış olmasına rağmen telif bir eser niteliğindedir.³⁰ Ayrıca, İbn Melek'in Menâr Şerhi'nin, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğunu da yukarıda kaydetmiştik.³¹

İbn Melek, Menâr Şerhi'nde de görüldüğü gibi birçok kaynaktan faydalanmıştır. Bu kaynaklar arasında Hanefî mezhebi ile diğer mezheplere ait usûl ve fûrû kitaplarının yanı sıra tefsir, belağat ve lûgat ilimlerine ait eserler de bulunmaktadır.

²⁵ Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", *Türk Kültüründe Tire*, s. 50; a.m., "İbn Melek", *DİA*, s. 175.

²⁶ Muhtar, *Lugât-ı Feriştioğlu*, s. 18; Mehmet Şener, "İbn Melek'in Hukukî Yönü", *Türk Kültüründe Tire*, s. 45.

²⁷ Baktır, "İbn Melek", *DİA*, s. 175; Mehmet Şener, *a.g.m.*, s. 45.

²⁸ Baktır, *a.g.m.*, s. 175.

²⁹ Diğer şerhleri hakkında bilgi için bkz. Abdülvehhab Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, Ter. Hüseyin Atay, "Giriş", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 21.

³⁰ Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", s. 61. Baktır, eseri iki makale halinde incelemiş, İbn Melek'in şerhteki kaynaklarını ve şerhte takip ettiği metodu ortaya koymaya çalışmıştır. Diğer makale için bkz. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı : 10, Erzurum, 1991, s. 51-58. Eserin nüshaları için bkz. Muhtar, *a.g.e.*, s. 18.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1984, III. Baskı, s. 22.

Ayrıca, İbn Melek, Maverâünnehir'de yetişen ve kendi döneminde yaşayan Taftazanî (ö. 792/1390) 'nin "Telvih" isimli eserine de atıflarda bulunmaktadır.

İbn Melek'in bu eseri, o dönemin şartları içerisinde Anadolu'nun batı ucunda elde etmiş olması ve kaynak olarak kullanılması ilginç bir durumdur.³² İbn Melek, muhtemelen bu eseri öğrenim gördüğü medreselerden birinde görmüş ve yanında taşımış veya yaşadığı memleketteki devlet adamlarından rica ederek bu eseri bulduğu yerden getirtmiş olabilir.

2. *Mebâriku'l-ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-envâr* : Buhârî ve Müslim'deki tekrar hadislerin çıkartılmasıyla derlenen ve 2250 kadar hadisi ihtivâ eden bu eser, Radyüddîn Ebü'l-Fedâil Hasan b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650/1252) 'nin "Meşâriku'l-envârî'n-Nebeviyye min Sihâhî'l-ahbârî'l-mustafaviyye" adlı eserinin şerhidir.³³

Birçok defa basılmış olan bu eser, hadislerin izahlarının yapılmasına ve fikhî hükümlerinin açıklanmasına fazla ağırlık vermiştir. Şerh üzerine yapılmış iki hâşiye bulunmaktadır. Ayrıca, Mevlâ İbrâhîm b. Mustafa (ö. 1014/1605), İbn Melek'in eserini yeniden düzenlemiş ve eserine de "Envârü'l-bevârik fî Tertîbi Şerhi'l-meşârik" ismini vermiştir.³⁴

Eser, on iki baktan meydana gelmektedir. Her bab, kendi arasında bölümlere ayrılmaktadır. Her bölümde, bir harf ya da kelime ile başlayan hadisler bir araya toplanmıştır.³⁵

İbn Melek'in bu eseri de yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁶ Birçok âlim tarafından şerh edilmesine karşın en muteber ve meşhur olanı İbn Melek'in eseridir.³⁷

³² Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", s. 40.

³³ Cemal Muhtar, *Lugât-ı Feriştioğlu*, s. 18; Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", *Türk Kültüründe Tire*, s. 51,53.

³⁴ Baktır, a.g.m., s. 51, 53; a.m., "İbn Melek", *DİA*, s. 175. Ayrıca Bergamalı İbrâhîm'in eseri için bkz. *DİA*, c. V, s. 496.

³⁵ Baktır, "Tireli İbn Melek ve Menar Şerhi", s. 51.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, s. 28.

³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Hazırlayanlar : Ali Fikri Yavuz-İsmail Özden, Meral Yayınevi, İstanbul, ty, c. I, s. 349. Eserin nüshaları için bkz. Muhtar, a.g.e., s. 18-19.

3. *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn* : Eser, Hanefî fakihlerinden "İbnü's-Sââtî" diye bilinen Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. Sa'leb el-Bağdâdî (ö. 694/1294-5) 'nin fıkha ait "Mecma'u'l-bahreyn" isimli eserinin şerhidir. Hanefî mezhebinde "dört metin" (el-mutûnu'l-erbe'a) diye anılan eserlerden birinin şerhi olan bu eser, âlimler arasında saygın bir yere sahiptir.³⁸

Birçok yazma nüshası bulunan³⁹ eser, kendinden sonraki fıkıh kitaplarına da kaynaklık etmiştir. Bu şerh üzerine İbn Kutluboğa, bir hâşiye yazmıştır.⁴⁰

İbn Melek, eserinde Mecma'u'l-bahreyn'de anlatılan meselelerin delillerini açıklamaktadır. Ayrıca, Hanefî fakihleri arasındaki farklılıkları anlatmakla birlikte diğer mezheplerin farklı görüşlerine de yer vermektedir. Mukayeseli bir çalışma düzeninde olan eser, Hanefî fıkıh kitaplarının tertibi örnek alınarak hazırlanmıştır.⁴¹

4. *Firişteoğlu Lugatı* : Eser, Lugât-ı Ferišteoğlu, Lugât-ı Ferištezâde ve Lugât-ı İbn Ferište gibi isimlerle de bilinmektedir. En eski Arapça-Türkçe sözlüklerden birisidir. Çok sade bir dille yazılmıştır. İbn Melek, eserini torunu Abdurrahman için kaleme almıştır. Eser, manzum olarak yirmi kitadan meydana gelmektedir. Eserin önemli bir kısmında Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmektedir.⁴²

Eser, "Subha-î Sıbyân" ve "Tuhfe-i Vehbî" gibi Arapça-Türkçe sözlüklere önderlik etmiştir ve bazı ilim adamları tarafından şerh edilmiş ya da alfabetik şekilde düzenlenmiştir.⁴³ Cemal Muhtar'ın Firişteoğlu Abdülmecid'e ait Lügat-ı Kânûn-i İlâhî ile birlikte Latin harflerine çevirerek neşrettiği eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır ve çeşitli baskıları yapılmıştır.⁴⁴

Eserin Arapça-Türkçe manzum sözlükler içinde en eski tarihli olması, bu çeşit sözlüklerin Anadolu'da yazılmış olanların öncüsü sayılabileceğini gösterir. Yirmi

³⁸ Mehmet Şener, "İbn Melek'in Hukukî Yönü ve Menâr Şerhi", *Türk Kültüründe Türe*, s. 45.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Baktır, "İbn Melek", *DİA*, s. 175.

⁴⁰ *y.a.g.m.*, s.175.

⁴¹ Baktır, "İbn Melek ve Menâr Şerhi", *Türk Kültüründe Türe*, s. 54.

⁴² Cemal Muhtar, *Lugât-ı Ferišteoğlu*, s. 21-22; Muhtar, "Dilci İbn Melek", *Türk Kültüründe Türe*, s. 52.

⁴³ Muhtar, *a.g.e.*, s. 24-26; a.m., "Dilci İbn Melek", s. 50-51; Hüseyin Elmalı, "Firişteoğlu Sözlüğü", *Türk Kültüründe Türe*, s. 53-61.

⁴⁴ Baktır, "İbn Melek", s. 175-176. Bu eserin 66 nüshası hakkında bilgi için bkz. Muhtar, *a.g.e.*, s. 22-24. Ayrıca, eserin Türkçe açısından bir değerlendirmesi için bkz. Halil İbrahim Delice, "Luğât-ı Ferišteoğlu ve Luğât-ı Kânûn-ı İlâhî'nin Neşri Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı: 3, yy, Sivas, 1996, s. 195-232.

bir kıtadan meydana gelen bu eser, değişik vezin ve kafiye ile nazmedilmiştir. Ayrıca, Türkçe açıklamalarında birçok öz Türkçe kelimeye rastlanmaktadır.⁴⁵

Eser, Türk kültürü açısından da önemli bir yere sahiptir. İbn Melek'in Türkçe olarak yazdığı tek eseridir. Onun yaşadığı dönemdeki âlimlerin genellikle Arapça ya da Farsça olarak eser verdikleri göz önünde bulundurulursa İbn Melek'in Türkçe yazmış olmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁶ Ayrıca, bu sözlük, XIV. ve XV. yüzyılların dilini yansıtmaması ve Türkiye Türkçesi'nde kullanılmayan birçok kelime ve şiveleri göstermesi bakımından da büyük bir öneme sahiptir.⁴⁷

Öğrenilmesi kolay olduğundan dolayı öğrencilere ezberletilen bu manzum lügat, edebiyat sahasında çalışacak olan araştırmacılar için de orijinal bir malzemeye sahiptir.⁴⁸

Ferîsteoğlu Sözlüğü, XIV. yüzyılda tespit ettiği 1500'den fazla Türkçe kelimeyle dilimizin söz hazinelerinden biridir. Bazı sözlük hazırlama tekniklerinin de kullanıldığı eserde Arapça kelimelere karşılık verilen Türkçe kelimelerin de yerinde olduğu görülmektedir.⁴⁹

Ferîsteoğlu Lügatı, aynı zamanda ilim camiasında da çok büyük itibar görmüş ve birçok kimse tarafından istinsah edildiği gibi şerh de edilmiştir. Esere nazîreler de yazılmıştır.⁵⁰

5. *Şerhu'l- Vikâye* : Bu eser, el-İmam Burhânü's-Şerî'a Abdullah el-Mahbûbî Mahmud b. Sadrü's-Şerî'a (ö. 673/1274) 'nin "Vikayetü'r-rivâye fî Mesâilî'l-hidâye" isimli eserinin şerhidir. İbn Melek, bu eserini ölümüne yakın bir zamanda yazmıştır. Ölümü nedeniyle kaybolunca oğlu Muhammed tarafından müsveddelerinden yararlanarak bazı ilavelerle birlikte yeniden kaleme alınmıştır.⁵¹

⁴⁵ Muhtar, "Dilci İbn Melek", *Türk Kültüründe Tire*, s. 52.

⁴⁶ Hüseyin Elmalı, "Ferişteoğlu Sözlüğü", *Türk kültüründe Tire*, s. 53.

⁴⁷ Muhtar, *Lugât-ı Ferišteoğlu*, s. VII.

⁴⁸ Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", *Türk kültüründe Tire*, s. 35.

⁴⁹ Önder Çağırın, "Ferişte Oğlu Sözlüğü Hakkında", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi Ekim 2000*, c. VIII, no. 2, yy, Ankara, ty, s. 150. Ayrıca, bu makalede maddeler halinde Ferišteoğlu Sözlüğü'nün özellikleri de sıralanmıştır. Bkz. s. 104-105.

⁵⁰ Muhtar, *a.g.e* , s. 24. Ayrıca bu konudaki şerhlere ve nazîrelere birkaç örnek için bkz. Muhtar, s. 24-26.

⁵¹ Muhtar, "Dilci İbn Melek", s. 51; Baktır, "İbn Melek ve Menâr Şerhi", s. 55; a.m., "İbn Melek", s. 176.

Oğlunun kaleme alması nedeniyle eserin sahibi olarak bazen İbn Melek, bazen de oğlu Muhammed'in isimleri zikredilmiştir.⁵² Bundan dolayı bu eser, bazıları tarafından baba Abdülatif b. Melek'e ya da oğluna atfedilmekte, bazıları tarafından da baba ile oğlunun aynı ismi taşıyan birer eserleri olduğu kanaatini taşımalarına neden olmaktadır.⁵³

6. *Şerhu Tuhfeti'l-mülûk* : Zeynüddîn Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin siyâsetnâme özelliği taşıyan eserinin şerhidir. Çeşitli nüshaları bulunmaktadır.⁵⁴

7. *Bedrül-vâ'izîn ve Zuhrül-'âbidîn* : Eser, yirmi bölümden oluşmaktadır ve iman, kelime-i tevhid ve ibadetlerle ilgili konuları içermektedir. Konular, âyet, hadis, hikaye ve şiirlerle işlenmiş olup bilhassa vaizler için yardımcı bir kitaptır. Kâtib Çelebi, eseri İbn Melek'e nispet etmektedir.⁵⁵ Eserin müellif adı bulunmayan çeşitli nüshaları bulunmaktadır.⁵⁶

Yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra, İbn Melek'in oğlu Muhammed'in üç aylar, bayramlar, âşurâ ve Cuma gününün faziletine dair "Zuhrül-'Abidîn" isminde bir eseri de bulunmaktadır.⁵⁷

Aslen bir Türk müellifi olan İbn Melek'in Tire'de yazmış olduğu eserlerinin İslâm dünyası tarafından kabul görmesi ve kendisinden sonra yazılan birçok esere de kaynaklık etmiş olması, hem Anadolu'nun o dönemdeki ilmî seviyesi⁵⁸ hem de değerli bir âlim olan İbn Melek'in ilmî şahsiyeti hakkında önemli bir fikir vermektedir.

İbn Melek'in yaşadığı bu dönem, tasavvuf ilmi bakımından da hareketli biri dönemdi. Çünkü tasavvuf, bu dönemde Anadolu'da büyük bir ilerleme göstermiştir.⁵⁹ Yine bu dönemde yeni tasavvuf ekollerinin ve yeni tarikatların temeli atılmıştır. Taşköprizâde, eserinde onun tasavvufa ait bir eserini gördüğünü kaydetmektedir.⁶⁰

⁵² Muhtar, "Dilci İbn Melek", *Türk Kültüründe Tire*, s. 51-52.

⁵³ Muhtar, a.g.e., s. 19.

⁵⁴ Baktır, "İbn Melek", *DİA*, s. 176.

⁵⁵ Eserin kime ait olduğu konusundaki bilgiler için bkz. Baktır, "İbn Melek ve Menâr Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 58.

⁵⁶ Baktır, "İbn Melek ve Menâr Şerhi", s. 56; a.m., "İbn Melek", *DİA*, s. 176. Nüshaları için bkz. Cemal Muhtar, *Luğât-ı Feriştioğlu*, s. 19-20.

⁵⁷ Baktır, "İbn Melek", *DİA*, s. 176.

⁵⁸ Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti", *Türk kültüründe Tire*, s. 40.

⁵⁹ y.a.g.m., s. 41.

⁶⁰ Taşköprizâde, *Şakâiku'n-Nu'maniyye*, s. 30'dan naklen Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti", s. 41. Ayrıca, Bursalı Mehmed Tahir, eserin ismini "Kitâbu mine't-Tasavvuf" olduğu-

3. 2. 2. Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmud Sivasî (803/1401) :

3. 2. 2. 1. Hayatı :

Müfessirlerden ve Zeyniyye tarikatının şeyhlerindedir. Aslen Sivaslı'dır. Sivas'ta birinin yanında hizmette iken ilim tahsiline başlamış, ve burada birçok kimse-den ders almıştır.⁶¹ Daha sonra Şeyh Zeynüddîn Hafikî'nin halifesi olan Şeyh Muhammed Halîfe'ye intisab etti. Bir müddet sonra şeyhiyle birlikte o tarihlerde mamur bir şehir olan Ayasluk beldesine göç etti. Aydınoğlu Mehmed Bey'den gördükleri ilgi nedeniyle ömürlerinin sonuna kadar burada kalarak ilim, eğitim ve öğretim ile meşgul oldular. Sivasî, şeyhinin ölümünden birkaç sene sonra vefat etmiştir.⁶² Hayatı hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır.⁶³

Osmanlı dönemi müfessirleri arasında hâşiye tarzında eser yazanlardan ayrı olarak ilk müstakil tefsir ortaya koyan Şihâbuddîn Sivasî'dir.⁶⁴

3. 2. 2. 2. Eserleri :

1. *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâi's-Semâsîr* : Sivasî'nin bu eseri "Tefsîru's-Şeyh" adı ile de bilinmektedir. Sivasî, bu eserini kendinden önceki tefsirlerden yararlanarak yazmıştır. Eserinde, öğrencilerin kolaylıkla anlayabilmesi için kolaylığı, akıcılığı, faydalı ve özet bir tefsir olma özelliğini göz önünde bulundurmıştır. Kendisinin ifadesine göre, bu tefsirini tafsilâttan uzak, Kur'ân'ın gerçeklerini anlamada bir yol gösterici olarak yazmıştır.⁶⁵

İşârî yönü olmayan⁶⁶ bu tefsir hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, eser üzerinde bir çalışma bulunmadığından dolayı da mahiyeti ve değeri bilinmemektedir.⁶⁷

nu belirtmektedir. Bkz. **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 19.

⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi I. Kısım, Usûl-i Tefsîr veya Mukaddime-i İlm-i Tefsîr**, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955, s. 394.

⁶² Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb**, s. 7; Bilmen, **a.g.e.**, s. 394; Sakıp Yıldız, **Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri**, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul, ty, s. 142.

⁶³ Taşköprüzâde, **Şakâ'ik-i Nu'mâniyye**, s. 51-52'den naklen Sakıp Yıldız, **a.g.e.**, s. 142.

⁶⁴ Sakıp Yıldız, **a.g.e.**, s. 142.

⁶⁵ Bilmen, **a.g.e.**, s. 395.

⁶⁶ Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 215.

⁶⁷ Sakıp Yıldız, **a.g.e.**, s. 142.

Eser, iki⁶⁸ ya da üç cilttir. I. cildi Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde (no. 258), üç nüshası da Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (no. 140,146,760) bulunmaktadır.⁶⁹

2. *Risâletü'n-Necât min Şirâi's-Sifât* : Tasavvufa dair bir eserdir.⁷⁰

3. *Şerhu Lübbi'l-Elbâb* : Nahiv alanında yazılmış bir eserdir.⁷¹

3. 3. Tıp Alanında

3. 3. 1. Hacı Paşa (ö. 827/1424 ?)

3. 3. 1. 1. Hayatı :

Esas ismi Celâleddin Hızır b. Hoca Ali'dir. Aslen Konyalı olan Celâleddin Hızır'ın 740/1339 yılından sonra doğduğu tahmin edilmektedir. İlim tahsili için Mısır'a gitmiş⁷² ve burada önemli ilim adamlarından olan Mübarek Şah-ı Mantıkî'den mantık ilmini tamamladıktan sonra⁷³ Kahire'de bulunan Şeyhûniyye Medresesi'nde dönemin ünlü Hanefî fıkıhçısı Ekmeleddin el-Bâbertî'den⁷⁴ (ö. 786/1384) dinî ve aklî ilimleri okumuştur. Hacı Paşa, burada ince zekası ve çalışkanlığı ile hocasının takdirini kazanmıştır.⁷⁵

Hacı Paşa'nın Kahire'deki başarılı ilim hayatı, isminin Anadolu'da duyulmasını sağlamıştır. Bu nedenle kendisinden ders okumak için birçok kişi Mısır'a gelmiş ve ondan yakınlık görmüştür. Böylece etrafında bir grup toplanmıştır. Bu grubun arasında Rum ülkesinden, Şair Ahmedî, Molla Fenarî, Bedreddin Simâvî ve Müeyyed b. Abdülmü'min gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca, Hacı Paşa'nın ders arkadaşları arasında Seyyid Şerîf el-Cürcânî de vardır.⁷⁶

⁶⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meş+ayih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, s. 7.

⁶⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 395.

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 7; Bilmen, *a.g.e.*, s. 395.

⁷¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 395.

⁷² Hacı Paşa'nın Mısır'a gidiş nedeni olarak, o dönemdeki Mısır'ın çekiciliği gösterilmektedir. Bkz. Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, Ter. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, II. Baskı, s. 41

⁷³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. İsmail Özen, İstanbul, 1975, c. III, s. 209.

⁷⁴ Bâbertî hakkında daha fazla bilgi için bkz. Arif Aytekin, "Bâbertî", *DİA*, TDV Yayınları, c. IV, İstanbul, 1991, s. 377-388.

⁷⁵ Taşköprizâde, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 52'den naklen Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 493.

⁷⁶ Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin*, s. 41; Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, c. XIV, s. 493, Cemil Akpınar, Hacı Paşa ile Seyyid Şerîf'in Mısır'a gitmeden önce Şam'da bulunan Zâhiriyye Med-

Hacı Paşa'nın tıp ilmi ile meşgul olmasına, Kahire'de öğrenciliği sırasında yakalandığı ağır bir hastalık neden olmuştur. Hastalığından dolayı dinî ilimlerin yanı sıra tıp kitapları da okumuştur.⁷⁷ Cemâleddîn İbnü'ş-Şevbekî gibi hekimlerden dersler okuyarak bilgi ve tecrübelerini arttırmış, kendisinin tıp alanında yetiştirmiştir. Bunun üzerine de "el-Melikü'l-Mansûr Kalavun Bîmâristânı"nda hekimlik yapmaya başlamıştır.⁷⁸

Onun tıp mesleğine yönelmesinde, öğrenciliği sırasında yardımını gördüğü Aydınoğlu İsâ Bey'in destek ve teşviklerinin de etkili olduğu söylenebilir. Sarayında Yahudî bir hekim bulunduran ve ilme, özellikle de tıp ilmine büyük önem vermiş beyliğin mensubu olarak İsâ Bey'in bu destek ve teşviki o dönemin şartlarının bir gereği idi.⁷⁹

Hacı Paşa, tıp sahasındaki rüştünü 771/1370 yılında yazdığı iki kitapla ispatladıktan sonra Kahire'deki Mansuriye-Kalavun Hastanesi'nde⁸⁰ de başhekimlik yapmış⁸¹ olması bu alandaki uzmanlığına bir işaret olarak belirtilebilir.

Bu görevini bir süre ifâ ettikten sonra Mısır'daki işini bırakan Hacı Paşa, Anadolu'ya gelir. Bu gelişinin nedeni, İsâ Bey'den almış olduğu bir davettir. Bu bilgiyi, Anadolu'daki ilk görev yeri olan Ayasuluğ'ta yazdığı ve Aydınoğlu İsâ Bey'e ithaf ettiği "Şerhu Tavâli'l-envâr" ve "Şifâ'ül-eskâm" isimli eserlerinin mukaddimelerindeki bilgilerden öğreniyoruz.⁸²

Aldığı bu davet üzerine Aydın İli'ne giden Hacı Paşa, İsâ Bey tarafından Ayasuluğ kadılığına getirilir. Aydınoğulları, "Hacı Paşa" unvanını bundan sonra ken-

resesi'nde Kutbüdd'in et-Tahtânî'den ders okumuş olmalarının daha doğru olacağı görüşündedir.

⁷⁷ Mecdî Mehmed Efendi, **Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri, Hadâiku's-Şakâik**, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, c. I, s. 74.

⁷⁸ Akpınar, "Hacı Paşa", **DİA**, c. XIV, s. 493.

⁷⁹ **y.a.g.m.**, s. 493.

⁸⁰ Hastane hakkında bilgi için bkz. Yusuf Erdoğan, "Türk Kalavun Hastanesi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423)**, Haz. Ahmet Hulusi Köker-Yusuf Erdoğan, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri, 1986, s. 21-24.

⁸¹ "Şifâ-ül-eskâm" dan naklen A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1991, V. Baskı, s. 20; Ayrıca bkz. Akpınar, **a.g.m.**, s. 493.

⁸² Akpınar, **a.g.m.**, s. 493. Mukaddimelerindeki "İsâ Bey'in büyük himaye ve yardımları ile ilim tahsil ederek neşvünemâ bulduktan sonra yine onun devletinde şeref ve kabule mazhar olduğu" şeklindeki ifadeleri, bu bilgiye ulaştırmaktadır.

disine bir sevgi saygı ifadesi olarak vermişlerdir.⁸³ Hacı Paşa da bu unvanı çok benimsemiş ve isminin yerine dahi kullanmaya başlamıştır.⁸⁴

Hacı Paşa, Aydınoğlu Mehmed Bey (ö. 1334) ve oğlu İsa Bey (1360-1390) zamanında maddî yönden herhangi bir sıkıntı çekmemiş, en önemli görevlerde bulunmuş ve onlardan itibar görmüştür.⁸⁵

Celâleddin Hızır, kadılık görevinin yanı sıra Ayasuluğ ve Birgi'de medrese hocalığı, sarayda da hekimlik yapmıştır. Yaptığı görevlerinden dolayı Hacı Paşa, hem halk tarafından hem de devlet erkanı tarafından sevilmiş ve sayılmıştır.⁸⁶ Aydın İli'nde yazmış olduğu yedi eserinde de "Aydın" nisbesini kullanmıştır. Hatta bundan dolayı Aydınlı olduğu zannedilmiştir.⁸⁷

İsa Bey'in ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle 800/1398 yılının sonlarına doğru Ayasuluğ'tan ayrılarak Konya'ya gitmiştir. Bundan sonraki hayatının uzunca bir bölümü hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Son kitabı olan "Mecma'u'l-envâr fî Cemî'i'l-esrâr" isimli Kur'ân tefsiri önsözünde "el-Konevî" diye tanıması, onun aslen Konyalı olduğunu göstermektedir.⁸⁸

Hacı Paşa, en önemli eseri olan tefsirini II. Murad'ın tahta çıkışından sonra yazmaya başlamış ve eserini ona ithaf etmiştir. Hacı Paşa, daha sonra çok sevdiği ilim beldesi Birgi'ye geri döner ve bir süre sonra burada vefat eder. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.⁸⁹ Süheyl Ünver, yaptığı araştırmalara göre 827/1424 yılı civarında vefat ettiğini belirtmektedir.⁹⁰ Mezarı, Birgi-Hıdırlık mevkiinde bulunmaktadır. Mezarının üstüne 1935 yılında mermerden bir âbide yapılmıştır.

Birçok öğrenci yetiştiren Hacı Paşa'nın eserleri, hem kendi öğrencileri hem de kendinden sonra gelen ilim adamları tarafından kaynak eser olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Hacı Paşa Anadolu'nun İbni Sînâ'sı olarak da değerlendirilebilir.⁹¹

⁸³ Süheyl Ünver, **Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1953, s. 4.

⁸⁴ Akpınar, "Hacı Paşa", **DİA**, c. XIV, s. 493.

⁸⁵ Süheyl Ünver, **Hekim Hacı Paşa**, s. 7.

⁸⁶ Akpınar, **a.g.m.**, s. 493.

⁸⁷ Taşköprizâde, s. 52'den naklen Akpınar, **a.g.m.**, s. 493; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. III, s. 209.

⁸⁸ Akpınar, **a.g.m.**, s. 493-494.

⁸⁹ Akpınar, **a.g.m.**, s. 494.

⁹⁰ Süheyl Ünver, **Hekim Hacı Paşa**, s. 31.

⁹¹ Süheyl Ünver, **Tıp Tarihi I (Tarihten Evvelki Zamandan İslâm Tababetine Kadar)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1938, s. 166.

Bütün bu bilgiler ışığında Hacı Paşa'nın Mısır'da kazandığı tecrübeleri ve bilgileri ile Aydınoğulları Beyliği bünyesinde önemli bir "tıp okulunu" yönettiği düşünülebilir.⁹²

3. 3. 1. 2. Eserleri :

Hacı Paşa, daha çok tıp ilmi ile ilgili eser vermekle birlikte tefsir, kelâm ve mantık alanlarında da eserler yazmıştır. Türkçe yazmış olduğu eserleri, daha önce Arapça kaleme aldığı eserlerinden kendisinin yaptığı özetlerdir.⁹³ Eserleri şunlardır :

1. *et-Te'âlim fî 'İlmi't-tıb* : Hacı Paşa'nın ilk çalışmasıdır ve Kahire'de telif ettiği bu eserini 771/1370 yılında Emîr es-Said-i Şehîd'in "Şeyhuniyye Medresesi"nde tamamlamıştır.⁹⁴ Dört bölüm olarak yazdığı bu eserini önsözünde de belirttiği gibi tıp alanında önemli şahsiyetler olan Hipokrat, Câlînûs, İbn Sînâ, Necîbüddin es-Semerkindî ve Ebü'l-Hazm el-Karşî gibilerinin eserlerinden derlediği bilgilere hocalarının ve kendisinin de bilgi ve tecrübelerini ekleyerek yazdığını söylemektedir.⁹⁵

Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde tıbbın esaslarından bahsetmektedir. Birinci bölümün ilk kısmında teorik, ikinci kısmında pratik tıp bilgileri verilir. İkinci bölümün ilk kısmında yiyecek ve içeceklerden, ikinci kısmında basit ve birleşik ilaçlardan bahsedilir. Üçüncü bölümde ise vücuttaki bütün organların hastalıkları ile bu hastalıkların sebep, belirti ve tedavi yöntemleri anlatılmaktadır. Son bölümde ise, belli bir organa has olmayan genel hastalıklardan bahsedilmektedir.⁹⁶

Ayrıca, yazar, eserine "Vasiyyet" başlığı altında bir sonsöz eklemiştir. Burada doktorlara dikkat etmeleri gereken konular ile ilgili bilgiler vermiş ve hekimlerin kılık kıyafetlerinin ve hastaya davranış şekillerinin nasıl olması gerektiğinden bahsederek onlara bazı tavsiyelerde bulunmuştur.⁹⁷

⁹² Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin*, s. 42.

⁹³ Zafer Önler, *Celâlüddîn Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifâ I Giriş-Metin*, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 4-5.

⁹⁴ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 20.

⁹⁵ Ünver, *Hekim Hacı Paşa*, s. 52; Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, XIV, s. 494.

⁹⁶ Ünver, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁹⁷ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 20; Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, XIV, XIV, s. 494; Zafer Önler, *Celâlüddîn Hızır (Hacı Paşa)*, s. 4.

Eserin iki nüshasından orijinalı Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Turhan Vâlide Sultan, nr. 258/l. müellif hattı),⁹⁸ diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1947) bulunmaktadır.

2. *el-Ferîde fî Zikri'l-ağziyeti'l-müfîde* : Tıp hakkında pratik bilgiler ihtiva eden ve el kitabı şeklinde hazırlanan bu eser, bir önceki eserin özetidir. 771/1370 yılında Emîr Şeyho Hankahı'nda tamamlanmıştır.⁹⁹

Eser, üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde tıp ilmi hakkında genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümünde yiyecek ve içecekler ile ilaçların özelliklerinden, üçüncü bölümde ise, hastalıklar ve bu hastalıkların belirti, neden ve tedavilerinden bahsedilmektedir. Eserin bilinen tek nüshası müellif hattı olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Turhan Vâlide Sultan, nr. 258/2) bulunmaktadır.¹⁰⁰

3. *Şifâ'ü'l-eskâm ve Devâ'ü'l-âlâm* : Hacı Paşa'nın Aydın İli'nde yazdığı tıp alanındaki en önemli eseridir. "Şifâ-yı Hacı Paşa" ve "Kânûn-ı Hacı Paşa" isimleriyle de bilinen bu eser, Anadolu'da Türk hekimleri arasında büyük ün yapmıştır.¹⁰¹

Hacı Paşa, eserini 782 yılının Ramazan ayının sonunda (1380) Ayasuluk'ta tamamlamış ve Aydınoğlu İsâ Bey'e ithaf etmiştir. Yazar, eserini Kahire'deki çalışmaları sırasında tıp literatürünü gözden geçirdiği bilgilerine hocalarından öğrendiği bilgiler ile kendi tecrübe ve buluşlarını da ilave ederek yazmıştır.¹⁰²

Müellif, eserini dört makale halinde düzenlemiştir. Birinci makalede teorik ve pratik tıp bilgileri; ikinci makalede yiyecek ve içecekler ile basit ve birleşik ilaçlar hakkında bilgiler verilir. Üçüncü makalede bütün organlarda meydana gelen hastalıklardan; dördüncü makalede genel hastalıkların neden, belirti ve tedavi yollarından bahsedilir. Ayrıca, dördüncü makale kendi içinde beş baba ayrılmıştır. Kitabın son kısmında ölümlerin saklanması için bir çeşit mumyalama usulü hakkında açıklamalar ve deontolojik tavsiyeler bulunmaktadır.¹⁰³

⁹⁸ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Haz. Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsever, Taş Kitabevi, Bursa, 1984, s. 30.

⁹⁹ Adivar, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁰ Ünver, *Hekim Hacı Paşa*, s. 53-54; Akpınar, *a.g.m.*, s. 494.

¹⁰¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁰² Adivar, *a.g.e.*, s. 22; Akpınar, *a.g.m.*, s. 494.

¹⁰³ Ünver, *Hekim Hacı Paşa* s. 45; Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, XIV, s. 494-495.

Hacı Paşa'nın bu eserinin en önemli özelliği, içindeki bilgilerin açık ifadelerle anlatılmış ve gereksiz ayrıntılara girilmemiş olmasıdır.¹⁰⁴

4. *el-Usûlü'l-hamse* : Kaynaklarda ismi geçmeyen bu eser, Süheyl Ünver tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ayasuluk'ta yazılan bu eser, sağlığı korumak, mizacı düzeltmek ve bulaşıcı hastalıkların ilaçla tedavileri hakkında bilgiler içermektedir.¹⁰⁵

5. *Kitâbü's-Sa'âde ve'l-lkbâl* : Hacı Paşa , bu eserini Ayasuluk'ta kadı iken 800/1398 yılında yazmıştır. Şifâ'ü'l-enskâm'ın bir özeti şeklinde olan bu eser, "el-Kümmiyyü'l-Celâlî" ve "Künnâşetü'l-Celâl" isimleriyle de tanınır.¹⁰⁶ Kitabın planı Şifâ'ü'l-enskâm ile aynıdır. Kitâbü's-Sa'âde, 913/1507 yılında tercüme edilerek II. Bayezid'e sunulmuştur.¹⁰⁷

Bu eserin önemi, Türkçe'ye tercüme edilerek "Müntehab-ı Şifâ" isminde bir telif eser yazılmasına vesile olmasıdır.¹⁰⁸

6. *Müntehab-ı Şifâ* : Celalüddîn Hızır'ın Türkçe yazmış olduğu en önemli eseridir. Eserde yazılış yılı ve yazarı hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durum ve bazı nüshalarının "Edviye-i Müfrede"¹⁰⁹ ile birlikte ciltlenmiş olması, onun kimi araştırmacılar tarafından başka yazarlara mal edilmesine neden olmuştur.¹¹⁰

Müntehab-ı Şifâ, Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biridir. Hacı Paşa'nın diğer Türkçe kitabı "Teshîl" ile içerik bakımından benzerlik göstermesine rağmen ondan daha önemlidir. Bazı nüshalarında "Şifâ-yı Müntehab" diye de isimlendirilmiştir. Bu eser de, Şifâ'ü'l-enskâm ile aynı planda yapılmış Türkçe bir özettir.¹¹¹

¹⁰⁴ Ünver, *a.g.e.*, s. 45; Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim* , s. 23. Ayrıca, eserin çeşitli nüshaları için bkz. Ünver, *a.g.e.*, s. 48-51; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 30; Akpınar, *a.g.m.*, s. 495.

¹⁰⁵ Ünver, *a.g.e.*, s. 57; Akpınar, *a.g.m.*, s. 495.

¹⁰⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* , c. III, s. 210-211.

¹⁰⁷ Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, s. 495. Eserin bir nüshası Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde (no. 2536, bir nüshası da Manisa'da Muradiye Kütüphanesi'nde (no. 1788) bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Ünver, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰⁸ Adivar, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰⁹ Edviye-i Müfrede hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Canpolat, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", *Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, c. V, sayı: 1, s. 21-34.

¹¹⁰ Zafer Önler, *Müntehab-ı Şifâ*, s. 5. Ayrıca, Zafer Önler, hangi araştırmacıların eseri hangi yazarlara nispet ettikleri konusunda detaylı bilgi vermektedir. Bkz. a.y., 21 nolu dipnot.

¹¹¹ Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, c. XIV, s. 495.

Eser, "bahş" ismi verilen üç ana bölümden meydana gelmektedir. Bahş'lar da kendi aralarında bâblardan oluşmaktadır.¹¹² Birinci bölümde teorik ve pratik tıp bilgileri verilmektedir. İkinci bölümde yiyecekler ve içecekler ile ilaçlar, üçüncü bölümde hastalıkların nedenleri ile bu hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemleri anlatılır.¹¹³ Eser, Zafer Önler tarafından yapılan bir araştırma ile birlikte Latin harfleriyle yayımlanmıştır.¹¹⁴ Ayrıca, Hacı Paşa'nın bu eserinde kuduz hastalığı ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.¹¹⁵

Müntehab-ı Şifâ, tıp bilim tarihi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eser, tarihsel tıp metinlerinin incelenmesi, o dönemde kullanılan Anadolu Türkçesi ile ilgili bilgi edinilmesi ve tarihsel Türk tıbbının Arap tıbbı ile olan ilgisi konularında kaynak konumundadır.¹¹⁶

7. *Teshîl* : Hacı Paşa'nın Türkçe olarak yazdığı önemli iki eserinden birisidir. *Teshîl*, Müntehab-ı Şifâ'nın kısaltılmış şeklidir.¹¹⁷ Onun ile aynı düzenlenişe sahiptir. Ancak, ona göre biraz daha yüzeyseldir ve bazı değişiklikler göstermektedir. Süheyl Ünver, gördüğü bir nüshadan yola çıkarak eserin 810/1048 yılında yazılmış olduğunu belirtir.¹¹⁸

Eser, II. Bayezid döneminin Amasya Dârü's-şifâ'sı başhekimî Sabuncuoğlu Şerafeddin'in teklifiyle, daha kolay ezberlenebilmesi için öğrencisi Muhyiddîn Mekki tarafından manzum hale getirilmiştir. 872/1467 yılında tamamlanan bu eser, "Nazm-ı Teshîl" diye de bilinmektedir ve Amasya Valisi II. Bayezid'in şehzadelerinden birine

¹¹² Zafer Önler, *Müntehab-ı Şifâ*, s. 5.

¹¹³ Ünver, *Hekim Hacı Paşa*, s. 25; Akpınar, *a.g.m.*, s. 495.

¹¹⁴ Zafer Önler, *a.g.e.*, Eserin çeşitli nüshaları ve bu nüshalar hakkında bilgi için bkz. *a.e.*, s. 6-7.

¹¹⁵ Yusuf Erdoğan, "Konyalı Hekim Hacı Paşa'ya Göre : Kuduz Hastalığı ve Tedavisi", *Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423)*, s. 33-38.

¹¹⁶ Zafer Önler, *Müntehâb-ı Şifâ*, s. 8. Ayrıca, Hacı Paşa, yararlandığı bilgilerin isimlerini belirtmiş ve onlardan aldığı bilgi ve gözlemleri açıkça ifade etmekten kaçınmamıştır. Bu da onun son derece dürüst bir bilimsel ahlâka sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, eserde tedavisi zor olan hastalıklarda birtakım tılsımlara ve efsunlara başvurulmuştur. Önler, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁷ Zafer Önler, *a.g.e.*, s. 4.

¹¹⁸ Ünver, *a.g.e.*, s. 31.

ithaf edilmiştir.¹¹⁹ Şifâ ile bu eserin Doğu dillerini bilen Alman Doktor Hanz Bart tarafından Almancaya çevrildiği ifade edilmektedir.¹²⁰

8. *Mecma'u'l-envâr fî Cemî'i'l-esrâr* : Hacı Paşa'nın en büyük çalışmasıdır. On cildini tamamladığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in geniş bir tefsiri olan bu eserini Hacı Paşa, II. Murad'a ithaf etmiştir. Eser, ilim ve ilim adamlarının önemine dair bir dibâce ile başlamakta ve daha sonra tefsir bölümüne geçmektedir. Eserin yalnızca birinci ve ikinci cüzlerini kapsayan ilk cildi ile¹²¹ son cildi elimizde bulunmaktadır.¹²²

9. *Şerhu Levâmî'i'l-esrâr fî Şerhi Metâli'i'l-envâr* : Sirâceddîn el-Urmevî'nin mantık alanındaki "Metâli'i'l-envâr" isimli ünlü eserine Kutbüddîn et-Tahtânî tarafından yapılmış olan "Levâmî'u'l-esrâr" isimli şerh üzerine yapılmış bir haşiye mahiyetinde bir çalışmadır.¹²³

Hacı Paşa'nın mukaddimesindeki ifadelerinden eseri, bizzat kendisinin okuyup aldığı notları kendi şerhine ekleyerek yazdığı anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki Hacı Paşa, Kutbüddîn et-Tahtânî'nin öğrencisi olabilir.¹²⁴

10. *Şerhu Tavâli'i'l-envâr fî 'İlmi'l-keîâm* : Kâdî Beyzâvî'nin kelâm ilmine dair "Tavâli'u'l-envâr" isimli eserinin şerhidir. İsim olarak son cümlesinde geçen "mesâlikü'l-keîâm fî mesâili'l-keîâm" ibaresiyle de anılır. Eser, 781/1379 yılının başlarında tamamlanmış ve Aydınöğlü İsâ Bey'e ithaf edilmiştir.¹²⁵

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin yanı sıra, Süheyl Ünver, Hacı Paşa'ya âit basur hastalığına dair "Risâle-i Bevâsir" isimli bir eserinin ve insan organlarının seçmelerinden çıkarılacak tıbbî anlamları anlatan "İhtilâcnâme" isimli Türkçe iki risâlenin

¹¹⁹ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 24 ; Vecihe Kılıçoğlu (Hatiboğlu), *Cerrahiye-i İlhaniye*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956, s. 21; Ünver, *Hekim Hacı Paşa*, s. 34-36, Bedi N. Şehsuvaröğlü, *Türk Tıp Tarihi*, s. 31. İthaf sayfası okunamayacak derecede harap olmuştur. Şehsuvaröğlü, *a.g.e.*, s. 31.

¹²⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 210 . Ayrıca eserin nüshaları için bkz. Ünver, *a.g.e.*, s. 31-32; Şehsuvaröğlü, *a.g.e.*, s. 31; Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, s. 495.

¹²¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 63-65.

¹²² Eserin I. cildi Süleymaniye Kütüphanesi'nde, X. cildi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, XIV, s. 496.

¹²³ Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, s. 496.

¹²⁴ *y.a.g.m.*, s. 496. Ayrıca nüshaları için de aynı yer.

¹²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 210; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb*, s. 93 ; Ünver, *a.g.e.*, s. 61; Akpınar, *a.g.m.*, s. 496. Ayrıca nüshaları için aynı yer.

de olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶ Ancak, bunları doğrulayacak kesin deliller bulunmamaktadır.¹²⁷

Bunların dışında "Kitâbü De'bi's-Sâlihîn" isimli Arapça bir eserin Hacı Paşa'nın şeriat, tarikat, hakikat ve marifet makamları hakkında söylediği bir sözün açıklaması olması bakımından onunla ilgilidir. Bu eser, öğrencilerinden biri tarafından bir itiraza cevap niteliğinde hazırlanmıştır.¹²⁸

Bunların yanı sıra günümüzde Hacı Paşa'nın eserlerinde bulunan ve tıp ilminin çeşitli konularına dair bilgileri derleyen makaleler de mevcuttur.¹²⁹

3. 3. 2. Hekim Bereket (?-?) :

3. 3. 2. 1. Hayatı :

Aydinoğlu Mehmed Bey zamanında Aydın'a göç etmiş ve burada yaşamıştır. Anadolu'da ilk Türkçe tıbbî eser olan "Tuhfe-i Mübârizi"yi yazmıştır. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur.¹³⁰

Eserin önsözünden öğrenildiğine göre, Hekim Bereket, Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bilmektedir. Müellif, bu eserini ilk olarak "Lübâbü'n-Nühâb" ismiyle Arapça yazmış, daha sonra yine kendisi Farsça'ya çevirmiştir. Türkçe çevirisi de yine Hekim Bereket tarafından Farsça çeviriden Aydınoğlu Mehmed Bey adına yapılmıştır.¹³¹ Eserinin tercümelerini bizzat kendisinin yapması, Hekim Bereket'in her üç dili de gayet iyi bildiğini ortaya koymaktadır.

¹²⁶ Ünver, **Hekim Hacı Paşa**, s. 37.

¹²⁷ Akpınar, "Hacı Paşa", **DİA**, XIV, s. 496.

¹²⁸ **y.a.g.m.**, s. 496. Eserin nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde (Nurbânû Sultan, nr. 79/2) bulunmaktadır.

¹²⁹ Bunlar için bkz. Yusuf Erdoğan, "Konya'lı Hekim Hacı Paşa'ya Göre Kuduz Hastalığı ve Tedavisi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423)**; Özcan Aşçıoğlu, "Hekim Hacı Paşa ve Deontoloji", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423)**, s. 39-44; Hasan Basri Üstünbaş, "Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Bebek Beslenmesi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1135-1423)**, s. 45-48.

¹³⁰ Bedi. N. Şehsuvarçolu, **Türk Tıp Tarihi**, s. 27; A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 21.

¹³¹ Mahmud Mes'ud Koman, **Hekim Bereket, Tuhfe-i Mübarizi Lübâbü'n-Nuhâb**, Bilgi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1955'den naklen Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Türk Tıp Tarihi**, s. 27. Koman'ın İSAM Kütüphanesi'nde "Yavuz Argıt Bölümü"nde kaydı bulunan eserine bir türlü ulaşamamıştır.

3. 3. 2. 2. Eseri :

- *Tuhfe-i Mübârizi* : Hekim Bereket, eserini İbn-i Sînâ'nın "Kanun" isimli eserinden faydalanarak yazmakla birlikte eserine kendi tecrübelerini de ilave etmiştir. Eserde hijyenik ile ilgili bir tıp kitabı olma özelliği bulunmaktadır.¹³²

Eser, dört ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde insanın tabiatından, erkek ile kadın arasındaki farklardan, ikinci bölümde hastalıklardan ve hastalıkların belirtileri ile tedavi yollarından, üçüncü bölümde sağlığın kısımları ile gıdalar, uyku ve kişisel davranışlardan, dördüncü bölümde de şifalı bitkiler ile kusma, kan aldirmek ve dövme yaptırmak gibi konularda bahsetmektedir.

Eserin bir yazma nüshasının Konya'da Koyunoğlu Kütüphanesi'nde, bir nüshasının da Paris Bibliothèque Nationale'de bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Hekim Bereket'in "Hulâsa" isminde bir tıbbî yazmasından da bahsedilmektedir.¹³³

3. 4. Diğer Alanlarda

3. 4. 1. Kul Mes'ûd'un Kelile ve Dimne Çevirisi :

Bu bölümü müellifin hayatını ele almadan başlayışımızın sebebi, Kul Mes'ûd'un hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamayışımızdır. Nitekim, bu eser üzerinde doktora yapan Zehra Toska da eserinde onun hayatı ile ilgili yegâne bilginin tercüme eseri olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Beydabâ'nın "Kelile ve Dimne" isimli bu eseri, Anadolu Türkçe'sine ilk defa Aydınolu Umur Bey zamanında Kul Mes'ûd tarafından tercüme edilmiştir. Farsça'dan düzyazı olarak yapılan bu tercüme, meçhul bir müellif tarafından nazım hali-ne getirilerek İ. Murad'a (761-792/1359-1390) ithaf edilmiştir.¹³⁵

¹³² Bedi N. Şerhsuvaroğlu, "Anadolu'da Türkçeleşme Akımı ve Türkçe İlk Tıp Eserleri", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 511.

¹³³ Şerhsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 29-30.

¹³⁴ Bkz. Zehra Toska, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mes'ûd Çevirisi I (inceleme)*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, s. 290.

¹³⁵ C. Brokelmann, "Kelile ve Dimne", İA, MEB Yayınları, İstanbul, ty, c. VI, s. 555; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 216. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Brokelmann, s. 552-555. Ayrıca, Kelile ve Dimne'nin içindeki hikayelerin Türkçe'ye çevrilmiş hali için bkz. Beydebâ-İbnü'l-Mükaffa, *Kelile ve Dimne*, tercüme-inceleme Said Aykut, Şûle Yayınları, Aralık, 1999.

Eser, Umur Bey'in yönetimi ele alışının ilk yıllarında kaleme alınmıştır. Bunda Umur Bey'in iyi bir yönetici ve devlet adamı olma hedefinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim, Kelile ve Dimne'nin tercüme edilmesini Umur Bey istemiştir.¹³⁶

Kul Mesûd'un, bu eseri, yaşadığı dönemin dil ve kültür unsurlarını yansıtması bakımından önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda Farsça ve Arapça bilen Kul Mes'ûd, çevirisinde sade bir dil kullanmıştır. Onun Türkçe kelime hazinesinin gayet zengin olduğu eserinde görülmektedir. Nitekim, kelimelerin Türkçe karşılığını bulmadaki isabeti, bu durumu teyit etmektedir.¹³⁷

Tercüme eserler hususunda metne sadık kalan çeviri ile serbest çeviri konusu günümüzde de tartışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kul Mes'ûd'un bu tercümesinin, daha çok duygulara hitap eden manzum parçalarının ve yer yer ufak tefek bazı değişikliklere uğramış bazı kısımlarının dışında, metne sadık bir çeviri özelliği taşıdığı söylenebilir.¹³⁸

Bu bilgilerin dışında Kul Mes'ûd ile onunla aynı yüzyılda yaşayan Hoca Mes'ûd'un aynı kişi mi yoksa ayrı ayrı kişiler mi olduğu hususu tartışılmaktadır.

Mehmed Fuad Köprülü, Kul Mes'ûd ile Hoca Mes'ûd olarak bilinen Mes'ûd b. Ahmed'in farklı iki kişi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, gençliğinde Kul Mes'ûd ismini kullanan birisi neden daha sonra sadece Mes'ûd ismini kullanmaktadır? Birinde "Kul" unvanı, diğerinde ise "Hoca" unvanı kullanılmaktadır. Ayrıca, Kelile ve Dimne'deki manzum parçalar, Mes'ûd b. Ahmed'in şairlik yeteneği ile kıyas edilemeyecek kadar zayıftır.¹³⁹

Buna karşılık Zehra Toska, bu konudaki araştırmasında, Kul Mes'ûd isminin çiraklık döneminde kullanıldığını, Hoca Mes'ud ismini ise ustalık döneminde kullandığını belirterek bu kişilerin aynı kimse olduğu kanaatini taşıdığını ifade etmektedir.¹⁴⁰

¹³⁶ Zehra Toska, **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi I (inceleme)**, s. 244.

¹³⁷ **y.a.g.e.**, s. 243.

¹³⁸ **y.a.g.e.**, s. 245.

¹³⁹ M. Fuad Köprülü, "Kitâbiyât Tenkid ve Tahlilleri", **Türkiyât Mecmuası**, c. II, İstanbul, 1928, s. 487-489. Ayrıca bkz. M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyat Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 349.

¹⁴⁰ Bu konu ile ilgili çeşitli görüşler için bkz., Toska, **a.g.e.**, s. 237-242.

Eser üzerinde Zehra Toska'nın değerli bir çalışması vardır. Toska, tezinin birinci cildinde eseri çeşitli yönleri (üslup, dil, şiir dili, kelime kullanımı, hikayelerin şekil ve muhtevası açısından) ile incelemiş, ikinci cildinde de Kul Mes'ûd'un tercümesini metin olarak basmıştır.

Eserin iki nüshasından biri, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü numara: 1897'de, diğeri ise Oxford- Bodleian Kütüphanesi, Marsh numara:¹⁴¹ 180'de kayıtlıdır.

3. 5. Yazarı Bilinmeyen Değerli Eserler :

3. 5. 1. Câmî'u'l-Müfredâtî'l-Edviye ve'l-Ağdiye Tercümesi :

Bu eser, "İbnü'l-Baytar" olarak bilinen ünlü botanik bilgini Ebû Muhammed Ziyâüddîn Abdullâh b. Ahmed el-Aşşâb el-Mâlekî'nin (ö. 646/1248)¹⁴² "el-Müfredât" ismiyle tanınan "Câmî'u'l-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağdiye" isimli Arapça eserinin kısaltılarak Aydınoğlu Umur Bey adına yapılmış bir çevirisidir. Çevireni bilinmemektedir. Eserde drogların isimleri alfabetik bir şekilde sıra ile Türkçe ve Grekçe olarak verilmiştir.¹⁴³

Hareke şekilleri kullanılmayan eser, o dönemin güzel ve düz Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Eserde hekimlikte kullanılan bitkiler ve bazı hayvanî ürünlerin isimleri, alfabetik şekilde sıralanmıştır. Ayrıca, bazı otların, Türkçe isimlerinin yanında Yunanca isimleri de yazılmış olduğundan eser, tıp tarihi araştırmaları açısından faydalı bir eserdir.¹⁴⁴

3. 5. 2. Melekî veya Kâmilü's-Sinâati'l-Tıbbiye Tercümesi :

Bu eser, ilk İslâm yazarlarından ve Büveyhoğlu Adud ed-Devle'nin özel hekimisi olan Mecusi Ali bin Abbas¹⁴⁵ (ö. 384/994) tarafından yazılan eserin Aydınoğlu Umur Bey adına yapılan tercümesidir.

¹⁴¹ Toska, **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi I (inceleme)**, s. 260.

¹⁴² İbnü'l-Baytar'ın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "İbnü'l-Baytar", **DİA**, TDV Yayınları, c. XX, İstanbul, 1999, s. 526-527.

¹⁴³ A. Adnan Adivar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 17; Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Türk Tıp Tarihi**, s. 35. Ayrıca, eserin nüshaları için aynı esere bakınız.

¹⁴⁴ Adivar, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁴⁵ Ali b. Abbas hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ali b. Abbas el-Mecûsî", **DİA**, TDV Yayınları, c. II, İstanbul, 1989, s. 379-380.

Yazma, müfred ve mürekkep droglardan ve bunların çeşitli eczacılık ile ilgili şekillerinden bahsetmektedir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan ve taşınma nedeniyle kaybolan nüshasında otuz bab üzerinden düzenlenmiştir. Eserin içeriği, elde bulunanlara göre, haplar, şifalı bitkiler, yağlar ve içeceklerden bahsettiği görülmektedir.¹⁴⁶

3. 6. Diğer Eserler :

Aydinoğlu Mehmed Bey adına bazı kitaplar tercüme ve ona ithaf edilmiştir. Bunlardan birisi Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî'nin¹⁴⁷ (ö. 427/1035) "Arâ'isü'l-mecâlis"¹⁴⁸ isimli Arapça peygamberler tarihini anlatan eseridir. Aynı kişi yine Mehmed Bey adına, Feridüddîn Attar'ın "Tezkire-i Evliyâ" adlı Farsça bir eserini de tercüme etmiştir. Ancak, bu eserleri tercüme eden tespit edilememiştir.¹⁴⁹

Hoca Mes'ûd tarafından Türkçe'ye çevrilen "Süheyl ü Nevbahâr" adlı mesnevinin de Gâzi Umur Bey adına kaleme alındığı ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Fakat, bu bilgi doğrulanamamıştır. Hoca Mes'ûd'un hayatı boyunca herhangi bir hükümdarın himayesine girdiği ya da ona eser sunduğuna dair bir bilgi olmaması¹⁵¹, bu eserin Umur Bey'e sunulduğu konusunda şüpheler oluşturmaktadır.

Ancak, Köprülü ve Kilisli Rifat, yaptığı çalışmalarında Hoca Mes'ûd'un hayatı hakkında yeterli bilgi olmadığı ve Hoca Mes'ûd ile Kul Mes'ûd'un farklı şahsiyetler olduğunu belirterek bu eserin Gâzi Umur Bey'e sunulmuş olabileceği bilgisini doğru kabul etmezler.¹⁵²

¹⁴⁶ Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 36. Eserin diğer nüshaları Bursa Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi T.Y. 819 numara ve Manisa Kütüphanesi, Muradiye Kısmı no. 1853'de bulunmaktadır.

¹⁴⁷ Sa'lebî hakkında bilgi için bkz. C. Brokelmann, "Sa'lebî", *İA*, MEGSB Yayınları, İstanbul, 1988, c. X, s. 125.

¹⁴⁸ Bilgi için bkz. Günay Tümer, "Arâ'isü'l-Mecâlis", *DİA*, c. III, İstanbul, 1991, s. 265-266.

¹⁴⁹ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 340; Enverî, *Düsturnâme*, M. Halil Yınanç'ın Giriş yazısı, *Türk Tarih Encümeni Külliyyatı*, İstanbul, 1929, s. 16; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 212; Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, Ankara, 1968, s. XIV.

¹⁵⁰ Erdoğan Merçil, "Aydinoğulları", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 241.

¹⁵¹ M. Fuad Köprülü, "Kitâbiyât Tenkid ve Tahlilleri", *Türkiyât Mecmuası*, c. II, s. 487-489; Mustafa Erkan-Mustafa Özkan, "Hoca Mesud", *DİA*, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 190.

¹⁵² Köprülü, "Kitâbiyât Tenkid ve Tahlilleri", s. 487-489; Kilisli Rifat Bilge, "Süheyl ü Nevbahâr'a Dair", *Türkiyât Mecmuası*, c. II, s. 407. Ayrıca, Süheyl ü Nevbahâr hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cem Dilçin, *Mes'ûd Bin Ahmed : Süheyl ü Nevbahâr : İnceleme-Metin-Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Aydinoğlu İsa Bey adına da “Keşful-’esrâr alâ lisani’t-tuyûr ve’l-esrâr” isimli Arapça eser, Yusuf b. Muhammed adında bir kişi tarafından Farsça’ya tercüme edilmiştir.¹⁵³

Anadolu bölgesinde ilk “Hüsrev ü Şîrîn”in Aydınđolu İsa Bey adına Fahrî 768/1367 yılında kaleme almıştır. Nizamî’nin eserini tercüme eden Fahrî, ayrıca Şâhnâme’den de faydalanmış ve mesnevinin konusunda bazı değişiklikler yapmıştır. Ondan sonra Şeyhî, II. Murad adına kaleme aldığı mesneviyle Türkçe’de yazılan en güzel ve en başarılı Hüsrev ü Şîrîn’i meydana getirmiştir.¹⁵⁴

Bunların yanı sıra İsa Bey, o dönemde Bizans’tan kaçarak kendisine sığınan ünlü Bizans tarihçisi Dukas’ın aynı zamanda âlim olan babasını Müslüman olmamasına rağmen himaye etmiş ve ona karşı iyi muamelede bulunarak lütufkar davranmıştır.¹⁵⁵ İsa Bey’in bu davranışı, Aydınđulları Beyliği’ndeki ilim adamına gösterilen saygıyı ve oluşturulan hoşgörü ortamını ifade etmektedir.

¹⁵³ Enverî, **Düsturnâme**, M. Halil Yınanç’ın Giriş yazısı, s. 16,

¹⁵⁴ Mustafa Erkal, “Hüsrev ü Şîrîn”, **DİA**, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 55. Bu eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî’nin Husrev ü Şîrîn’i : İnceleme-Metin**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1963; aynı madde, s. 53-55. Uzunçarşılı, Yakup b. Mehmed isimli birisinin Hüsrev ü Şîrîn tercümesinin İsa Bey’e ithaf ettiğini belirtmektedir. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 113.

¹⁵⁵ Dukas, **Bizans Tarihi**, Ter. VI. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956, s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE BEY İLE İLİM ADAMLARI ARASINDAKİ KARŞILIKLI MÜNASEBETLER

4. 1. Giriş :

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk kuruluş zamanlarını çoğunlukla siyasî mücadele içinde geçtiğinden dolayı, devletin bu dönemlerinde imar faaliyetleri ile fikrî çalışmalara ayıracağı yeterince zaman ve fırsatı olmamıştır. Ayrıca, XI. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Haçlı Seferleri, Anadolu'yu derinden etkilemiş ve XII. yüzyılın ilk yarısına kadar Anadolu'da bir kültür hareketinin meydana gelmesini engellemiştir.¹

Ancak, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haçlı seferlerini büyük bir başarı ile bertaraf eden Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'daki siyasî hakimiyetini kurduktan sonra yoğun bir ilmî faaliyet içerisine girmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde Anadolu'da huzurlu ve sakin bir hayatın tesis edilmiş olmasının büyük bir önemi vardır.

Selçuklu hükümdar ve vezirlerinin âdeta birbirleri ile yarışarcasına giriştikleri ilmî faaliyetler neticesinde, Orta Asya, Suriye, İran ve Irak taraflarından birçok ilim adamı, mütefekkir ve sanatçı Anadolu'ya gelmiş ve burada, daha önce görmedikleri bir ilgi ve alaka ile karşılanmışlardır.²

Bu ilmî faaliyet, 1243 yılındaki Moğol İstilâsı'na kadar devam etmiş, bu hareketin meydana getirdiği siyasî ve ekonomik sarsıntı, Anadolu'daki bu çalışmaların gerilemesine neden olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî hakimiyetinin zayıflaması ile birlikte bağımsız bir devlet kurma yönünde çaba harcayan ve zamanlarının önemli bir bölümünü bu uğurda siyasî mücadelelere ayıran Anadolu Beylikleri de, bu çalışmalar sırasında bile ilmî faaliyetlere değer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Bu noktada

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri İle İctimaî Müesseselere Bir Bakış", III. Türk tarih Kongresi, 15-20 Kasım 1943, Ankara, TTK Yayınları, 1982, s. 287.

² y.a.g.e., s. 287-288.

Aydinoğulları Beyliği de üzerine düşen görevini yerine getirmiştir. Beyliğin içinde Birgi, Tire ve Selçuk kentlerinin birer ilim ve kültür merkezi olduğunu söyleyebiliriz.

4. 2. İlim ve İlim Adamına Verilen Değer :

Beylikler döneminde Anadolu beyleri, ilmî çalışmaları canlandırmak gayesiyle ilk olarak ilim adamlarını kendi memleketlerine davet etmişler ve buralarda kalıcı olmaları için de onları çeşitli ihsan ve iltifatlarla ödüllendirmişlerdir. İlim faaliyetlerinin daha da gelişmesi için ilmî tartışmalar için saraylarını tahsis etmişler ve bu tartışmalara bizzat katılmışlardır.

Ayrıca, hem bu değerli ilim adamlarının öğrenci yetiştirmelerine imkan tanımak gayesiyle hem de ilmî anlamda müesseseseleşmeye de önem vererek medrese, kütüphane ve imaret gibi müesseselerin yapımına öncülük etmişler ve kendi aile fertlerini de bu yönde teşvik etmişlerdir.³

Yine bu dönemde hükümdarların himayelerinde kıymetli ilim adamlarının bulunduğu görmekteyiz. Muhtemelen, bu ilim adamları hem buldukları ülkenin ilmî çalışmalarına öncülük ve başkanlık ediyorlardı hem de himayesinde buldukları devlet adamına diğer meslektaşları nazarında itibar kazandırıyorlardı.

A. Munis Armağan, beylerin ilim adamlarına değer vermelerinin sonuçlarını şu şekilde sıralamıştır; Cami ve mescitlerde hayat felsefeleri oluşturulmuş, tekke ve zâviyelerde halkın ruhsal gereksinimleri karşılanmıştır. Medreselerde halkın eğitimi sağlanmıştır.⁴

Bütün bu çalışmalar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemleri ile birlikte gerilemeye başlayan ilim ve fikir hareketlerine yeni bir canlılık kazandırmış ve bu sayede birçok ilim adamı yetişmiştir. Aynı zamanda bu ilim adamlarının, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve ilmiye teşkilatının oluşturulmasında da önemli rol oynadıkları söylenebilir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Aydınoğulları beyleri, XIV. yüzyıl kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kısaca ifade edecek olursak, bu beyler, ilmî ve ebedî çalışmaları bizzat desteklemişler ve özellikle Türk dilinin yaygınlaşması

³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s. 210-211.

⁴ A. Munis Armağan, *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*, yy, İzmir, 1983, s. 14.

için çaba harcamışlardır. Bunun için pek çok Arapça ve Farsça eserin Türkçe'ye tercüme edilmesini sağlayarak bu lisanın gelişmesine öncülük etmişlerdir. Ayrıca, ilim adamlarını, din adamlarını ve sanatçıları himaye etmişler ve onlara büyük saygı göstermişlerdir. Bu noktada ünlü seyyah İbn Batuta'nın gözlemleri ilginçtir. Bu konuyu ileride bir başlık altında inleyeceğiz.

4. 3. Aydınöulları Dönemindeki Medreselerden Bazıları :

Hükümdarların ve devlet yöneticilerinin ilme verdikleri değerin bir göstergesi de medreselerdir. Maddî ve manevî olarak devletin himayesinde olan bu ilim adamları, bu medreselerde hem ilmî anlamda çalışıyorlar hem de öğrenci yetiştiriyorlardı.

Bu dönemde sadece Tire'de bazıları bugüne kadar ayakta kalamamış otuza yakın medrese isminden bahsedilmektedir. Bunlardan başlıcaları şunlardır; Hacı Efendi Medresesi, Muslihiddin Medresesi, Derviş Çelebi Medresesi, Karakadı Medresesi, Molla Arab Medresesi, Mehmed Ağa Medresesi ve Ferišteoğlu yani İbn Melek Medresesi'dir.⁵

Şimdi bu medreselerden bazıları hakkında bilgiler verelim;

Soğa Bey Medresesi : Aydınöllu Umur Bey'in emîrlerinden Soğa ya da Çağa Bey'in yaptırdığı söylenmektedir. VI./XII. yüzyılın ikinci yarısına ait olabilir. Hal Binası'nın olduğu yerdeydi. Mimarı bilinmemektedir.⁶

İbn Melek Medresesi : Tire'de bulunan bu medresenin 748/1347 yılında İbn Melek tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Ancak, Aydınöllu Mehmed Bey tarafından inşa edilen bu medrese, İbn Melek ilk hocalarından olduğu için onun ismi ile meşhur olmuştur.⁷ Türbesinin bir zamanlar ders okuttuğu medresenin bir köşesinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁸ Aslında yapı, Aydınöllu Süleyman Şah tarafından

⁵ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, s. 46, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1990.

⁶ Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri, Kapalı Medreseler, Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklarda Bilinen Medreseler**, İ.T.Ü. Yayınları, c. II, İstanbul, 1972, s. 185; Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 32.

⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1965, s. 229; Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek", s. 46.

⁸ Faik Kurdoğlu, **Tire Tarihi ve Turistik Değerleri**, yy, Tire, 1957, s. 12.

vakfedilmiştir. Mimarı bilinmemektedir.⁹ Aynı zamanda Feriştahoğlu Medresesi de denmektedir.

Ali Han Medresesi : 755/1354 yılında Aydınoğulları döneminde Ali Han tarafından yaptırılmıştır. Orta Medrese de denmektedir. Mimarı bilinmemektedir. Günümüze kadar gelememiştir. Ulu Camii'ye bitişikti. Ulu Camii'nin yanında olmalı idi. Ancak, kitâbesinin kaldığı onun da Ulu camii'nin minaresinin yanındaki duvarda olduğu söylenmektedir.¹⁰

Yahşi Bey Medresesi : 832/1429 yılında yapıldığı ifade edilmektedir. Bunun da mimarı bilinmemektedir.¹¹

Molla Arap Medresesi : Kurucusu hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Aydınoğlu Beyliği döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. Bugün medrese mevcut olmadığı gibi, yeri de belli değildir.¹²

4. 4. İbn Batuta'nın İzlenimlerine Göre Aydınoğulları'nın İlim ve İlim Adamlarına Verdikleri Önem :

Aydınoğulları Beyliği'ndeki ilim hayatını ifade etme açısından Seyyah İbn Batuta'nın gözlemleri, değerli bilgiler içermektedir. Kanaatimizce bunların anlatılması, bu konuda bize önemli fikirler verecektir.

Kuzey Afrikalı Seyyah İbn Batuta, h. 733/m. 1333 yılında Anadolu'da bir çok yeri gezip dolaştıktan sonra Birgi'ye gelmiş Aydınoğlu Mehmed Bey ile görüşmüş ve bir süre onun misafiri olmuştur.¹³

İbn Batuta, Aydın İli'ni ziyareti sırasında Birgi'ye geldiğinde kendisini Muhyiddin isminde bir müderris karşılar. Bu müderrisin etrafında öğrencilerinin yanı sıra onların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetçiler de bulunmaktadır. Ayrıca, bu müderrisin elbisesi gayet şık ve pahalıdır.¹⁴ Müderrisin kıyafetinin şık ve pahalı olması, Aydınoğulları'nın ilim adamına gösterdiği ihtimamı ifade etmesi açısından önemlidir.

⁹ Gül, **Eğitim-Öğretim**, s. 32.

¹⁰ Sözen, **Anadolu Medreseleri.**, c. II, s. 235; Gül, **a.g.e.**, s. 32.

¹¹ Gül, **a.g.e.**, s. 32.

¹² **y.a.g.e.**, s. 114.

¹³ Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Birgi", **İmam Birgivi**, Haz. Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s. 5.

¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, **İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler**, s. 26-27.

İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre, Aydınoğlu Mehmed Bey, müderris ile İbn Batuta'yı Bozdağ'da bulunan ikâmetgâhına davet etmiş ve kendilerini ayakta karşılamıştır.

Mehmed Bey, İbn Batuta'nın onuruna bir davet vermiş ve bu davette müderrisi bir defasında sağına oturtmuş, bir defasında da onu baş köşeye oturtmuş, kendisi onun sağına oturmuştur. Ayrıca, bu davete katılanlar arasında şehrin ileri gelenleri de bulunmaktaydı. Burada bulunan Yahudi doktorla ilgili bilgiler, bunu desteklemektedir.¹⁵

Ayrıca, İbn Batuta, Mehmed Bey'in isteği üzerine kısa sürede bir seçme hadisler kitabı hazırlamıştır. Mehmed Bey de, müderrise bu eserin tercüme edilerek Türkçe şerhinin yazılması emrini vermiştir.¹⁶ Mehmed Bey'in İbn Batuta'dan kısa süre içerisinde bir eser yazmasını istemesi, onun ilme verdiği önemin bir göstergesidir.

İbn Batuta'nın Birgi ile ilgili verdiği bilgiler arasında medreseden bahsetmesi, burada ilmî çalışmaların devam ettiğini göstermektedir.¹⁷

Ayrıca, İbn Batuta, konakladığı iki zaviyeden bahsetmektedir. Bunlardan birisi Ahî Ahmed zaviyesi, diğeri ise Şeyh Yakup zaviyesidir. Bu zaviyelerde birçok mürid bulunmaktadır ve bunlar ilimle meşgul olmaktadır.¹⁸ Şeyh Yakup ile Uzunçarşılı'nın Hüsrev ü Şîrîn tercümesini yaptığını ifade ettiği Yakup b. Mehmed'in muhtemelen aynı kişi oldukları düşünülebilir.

¹⁵ Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Birgi", *İmam Birgivi*, s. 6.

¹⁶ Gül, *Eğitim-Öğretim*, s. 29.

¹⁷ Mehmet Şeker, *a.g.m.*, s. 14.

¹⁸ Gül, *a.g.e.*, s. 33-34.

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile birlikte ortaya çıkan siyasî boşluk ve karışıklık ortamından faydalanan Türkmen beyleri, Anadolu'da kendi beyliklerini kurmakta gecikmemişlerdir. İfade ettiğimiz şekilde kurulan bu beyliklere, "Anadolu Beylikleri", bu döneme de "Beylikler Dönemi" adı verilmektedir.

Beylikler Dönemi'nde ortaya çıkan önemli beyliklerden biri de Aydınogulları Beyliği'dir. Bu beyliğin kurucusu olarak Gâzi Mehmed Bey gösterilmektedir. Mehmed Bey, henüz hayatta iken beyliğini oğulları arasında taksim etmiş ve her birini bir ile bey olarak tayin etmiştir. Küçük oğlu İsâ Bey'i de yanında tutmuştur.

Mehmed Bey'den sonra sırası ile Gâzi Umur Bey, Hızır Bey ve İsâ Bey, beyliğin yönetimine geçmişlerdir. Aydınogulları Beyliği, "Yükselme Dönemi"ni Umur Bey zamanında yaşamıştır. Deniz ticaretine önem veren Umur Bey'in dönemi, beylik açısından hareketli ve maddî anlamda bol kazançlı bir dönem olarak gözükmektedir. Umur Bey, ticaretin gelişmesi için devamlı alınmakta olan "Bedreka" isimli bir vergiyi kaldırmaktan dahi çekinmemiştir.

Aydınogulları Beyliği, 1390 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1402 yılındaki Ankara Savaşı'na kadar olan dönem, bu beylik tarihi açıdan "Fetret Devri" olarak değerlendirilebilir. Ankara Savaşı'nı Timur kazanması ile birlikte diğer Anadolu beylikleri gibi Aydınogulları Beyliği de tekrar eski topraklarına kavuşmuştur.

Ancak, Timur'un Tire'ye gelerek beyliği eski ailesine vermesinden sonra Aydınogulları'nda siyasî birliktelik sağlanamamıştır. Bu dönemde II. Umur Bey beyliğin başına geçmiştir. Fakat, Cüneyd Bey, bu duruma itiraz etmiş ve beyliği hâkimiyetine almak için çeşitli ittifaklar kurmuştur.

Kanaatimizce Aydınogulları beyleri içinde en çok dikkati çeken şahsiyet Cüneyd Bey'dir. Ülkesine hâkim olabilmek için her türlü imkan ve fırsatı değerlendirme gayretinden geri durmamıştır. Hareketli ve mâcerâperest bir yapıya sahip olan Cüneyd Bey, bu sayede halkının sevgisini kazanmıştır.

Cüneyd Bey'in hedeflerine ulaşmak için güttüğü bu siyaset tarzı, aynı zamanda hem onun hem de Aydınoğulları'nın sonunu hazırlamıştır. II. Murad tarafından Anadolu'da birliği sağlamakla görevlendirilen Hamza Bey, bir gece çadırda ailesi birlikte uyuyan Cüneyd Bey'in hayatına son vererek hem kendilerini çok uğraştıran hem de Anadolu'da siyasî birliğin gecikmesine neden olan bir engeli ortadan kaldırmış olmaktadır.

XIV. yüzyılda diğer Anadolu Beylikleri'nde olduğu gibi Aydınoğulları Beyliği'nde de ilim, sanat, düşünce ve edebiyat sahalarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Beyler, ilim ve sanata önem vermişler ve ilim adamı ve sanatçıları korumuşlardır. Böylece de Türkçe önem kazanmaya başlamış ve Arapça ve Farsça olan bazı önemli ve değerli eserler Türkçe'ye tercüme edilmeye başlamıştır.

Aydınoğulları beylerinden Mehmed Bey, Umur Bey, Hızır Bey ve İsâ Bey, ilme verdikleri önem bakımından ön plana çıkmaktadırlar. Umur Bey döneminde yaşanan maddî anlamdaki refah, ilim hayatı açısından önemli bir yere sahiptir.

Aydınoğulları döneminde ön plana çıkan ilim adamları arasında Fıkıhçı İbn Melek, Hekim Hacı Paşa, Hekim Bereket ve Tefsirci Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmud Sivasî'nin isimleri sayılabilir. Bunların yanı sıra, yazarları tam olarak tespit edilememiş bazı eserler de bulunmaktadır. Ayrıca, değerli birçok eser, beylerin teşviki ile Türkçe'ye tercüme edilerek halkın istifadesine sunulmuştur.

Bu bilgilerin yanı sıra Aydınoğulları beylerinin dönemin karakteristik bir özelliği olarak ilme ve ilim adamına gereken değeri verdiklerini ifade edebiliriz. Bilginleri himaye etmeleri, onların rahatça çalışma yapabilmeleri için maddî ve manevî imkanlar tanımaları, bu konudaki örnekler arasında zikredilebilir.

Bu bilgilere ilaveten, Seyyah İbn Batuta'nın Aydın Eli'ni ziyareti ile ilgili verdiği bilgiler de, Aydınoğlu Beyliği'nde ilme ve ilim adamına verilen değeri göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak; Aydınoğulları Beyliği'nde kısa süren siyasî hayatlarına rağmen (yaklaşık yüz yıl) canlı ve verimli bir ilmî hayatın olduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

ADIVAR, Abdülhak Adnan., **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, V. Baskı.

AKA, İsmail., "Timur'un Tire'ye Gelişi İle İlgili Bir Kitâbe", **Türk Kültüründe Tire**, haz. Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 21-23.

AKIN, Himmet., **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, II. Baskı.

AKPINAR, Cemil., "Hacı Paşa", **DİA**, TDV Yayınları, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 492-496.

ARMAĞAN, A. Munis., **Belgelerle Beylikler Devrinde Tire**, yy, İzmir 1983.

ASLANAPA, Oktay (Haz.), **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)**, MEB Yayınları, yy, 1977.

AŞÇIOĞLU, Özcan., "Hekim Hacı Paşa ve Deontoloji", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423) : 14 Mart 1986-Kayseri**, Haz. Ahmet Hulusi KÖKER-Yusuf ERDOĞAN, Kayser, 1986, s. 39-44.

ATEŞ, Süleyman, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

AYTEKİN, Arif., "Babertî", **DİA**, TDV Yayınları, c. IV, İstanbul, 1991, s. 377-388.

BAKTIR, Mustafa., "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, sayı: 9, Erzurum, 1990, s. 48-; sayı: 10, Erzurum, 1991, s. 51-58.

BAKTIR, Mustafa., "İbn Melek", **DİA**, TDV Yayınları, c. XX, İstanbul, 1999, s. 175-176.

BAKTIR, Mustafa., "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", **Türk Kültüründe Tire**, haz. Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 33-42.

BALIVET, Michel, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İnsan**, ter. Ela GÜNTEKİN, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, II. Baskı.

BAYKARA, Tuncer., **Aydinoğlu Gazi Umur Paşa (1309-1348)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

BEYDEBÂ- İbnü'l-Mukaffa, **Kelile ve Dimne**, ter.-inceleme: Said AYKUT, Şûle Yayınları, Ankara, 1999.

BİLGE, Kilisli Rifat., "Süheyl ü Nevbahâr'a Dair", **Türkiyât Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, c. II, s. 401-408.

BİLGE, Mustafa., **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

BİLMEN, Ömer Nasuhi., **Büyük Tefsir Tarihi I. Kısım, Usûl-i Tefsîr veya Mukaddime-i İlm-i Tefsîr**, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955.

BOSTAN, İdris., "Anadolu Beylikleri- Aydınoğulları Beyliği", **"Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi**, Kayihan Yayınevi, c. VIII, İstanbul, 1994, S. 289-303.

BROKELMANN, C., "Kelilè ve Dimne", **İA**, MEB Yayınları, İstanbul, ty, c. VI, s. 552-555.

BROKELMANN, C., "Sa'lebî", **İA**, MEGSB Yayınları, İstanbul, 1988, c. X, s. 125-

BURSALI Mehmed Tahir bin Rifat, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli**, haz. Mehmet Akif ERDOĞDU, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

BURSALI Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, haz. Ali Fikri YAVUZ- İsmail ÖZDEN, Meral Yayınevi, İstanbul, 1975, c. I-III.

CAHEN, Claude., **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, ter. Yıldız MORAN, e Yayınları, İstanbul, 1994, III. Baskı.

CAHEN, Claude., **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, ter. Yaşar YÜCEL-Bahaeddin YEDİYILDIZ, TTK Yayınları, Ankara, 1992, II. Baskı.

CANPOLAT, Mustafa., "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", **Türkoloji Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, c. V, sayı: 1, s. 21-34.

ÇAĞIRAN, Önder, "Firişte Oğlu Sözlüğü Hakkında", **Gazi Üniversitesi Eğitim Dergisi Ekim 2000**, c. VIII, no. 2, yy, Ankara, ty, s. 1

DELİCE, Halil İbrahim, "Luğât-ı Ferišteoğlu ve Luğât-ı Kanûn-ı İlahî'nin Neşri Üzerine", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, sayı: 3, yy, Sivas, 1996, s. 195-232.

DİA., c. V, s. 496.

DİLÇİN, Cem., **Mes'ûd Bin Ahmed : Süheyl ü Nev-bahâr : İnceleme-Metin-Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

DUKAS, Michael., **Bizans Tarihi**, ter. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

EFLÂKÎ, Ahmed., **Menâkıbü'l-Ârifin**, ter. Tahsin YAZICI, (Ariflerin Menkıbele-ri), TTK Yayınları, Ankara, 1961.

ELMALI, Hüseyin., "Ferišteoğlu Sözlüğü", **Türk Kültüründe Tire**, haz. Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 53-61.

EMECEN, Feridun-YÜCETÜRK, Orhan Seyfi., "Ayasuluk", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c. IV, s. 225-228.

ENVERÎ., **Düsturnâme-i Enverî**, nşr. Mükrimin Halil YINANÇ, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul, 1929.

ERDEMİR, Demirhan Ayşegül., "Ali b. Abbas el-Mecûsi", **DİA**, TDV Yayınları, c. II, İstanbul, 1989, s. 379-380.

ERDOĞAN, Yusuf., "Türk Kalavun Hastanesi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423) : 14 Mart 196-Kayseri**, Haz. Ahmet Hulusi KÖKER-Yusuf ERDOĞAN, Kayseri, 1986, s. 21-24.

ERDOĞAN, Yusuf., "Konya'lı Hekim Hacı Paşa'ya Göre Kuduz Hastalığı ve Tedavisi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423) : 14 Mart 1986-Kayseri**, Haz. Ahmet Hulusi KÖKER-Yusuf ERDOĞAN, Kayseri, 1986, s. 33-38.

ERKAL, Mustafa., "Hüsrev ü Şîrîn", **DİA**, TDV Yayınları, c. XIX, s. 55.

ERKAN Mustafa- ÖZKAN Mustafa., "Hoca Mesûd", **DİA**, TDV Yayınları, c. XVIII, s. 190.

GÖKER, Lütfi., **Bilm ve Teknolojinin Gelişimi İle Türk İslâm Bilginlerinin Yeri**, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.

GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

HALLAF, Abdülvehhab, **İslâm Hukuk Felsefesi**, ter. Hüseyin ATAY, "Giriş", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.

İŞILTAN, Fikret., **Urfa Bölgesi Tarihi**, TTK Yayınları, İstanbul, 1967.

KAFESOĞLU, İbrahim., "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, sayı: 10-11, (sene: 1979-1980), İstanbul, 1979, s. 1-27.

KAYA, Mahmut., "İbnü'l-Baytar", **DİA**, TDV Yayınları, c. XX, İstanbul, 1999, s. 526-527.

KAYMAZ, Nejat., **Pervane Muineddin Süleyman**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

KAZICI, Ziya., "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti", **"Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1995, c. X.

KILIÇOĞLU (HATİBOĞLU), Vecihe., **Cerrahiye-i İlhaniye**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara, 1956.

KOMİSYON., "Diyârmudâr", **İA**, MEB Basımevi, c. III, İstanbul, 1988, s. 601.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad., **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, II. Baskı.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, VI. Baskı.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad., "Aydınogulları Tarihine Aid", **Türkiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, c. II, s. 417-426.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad., "Kitâbiyât Tenkid ve Tahlilleri", **Türkiyât Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, c. II, s. 481-489.

KURAT, Nimet Akdes., **Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki İlk Türk Beyi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, III. Basım.

KURDOĞLU, Faik, **Tire Tarihi ve Turistik Değerleri**, yy, Tire, 1957.

MECDÎ, Mehmed Efendi, **Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri**, **Hadâiku's-Şakâik**, haz. Abdülkerim ÖZCAN, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, c. I-V.

MENGLİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, V. Baskı:

MERÇİL, Erdoğan., "Anadolu Beylikleri", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c. III, s. 138.

MORDTMANN, J. H., "Cüneyd", **İA**, MEGSB, İstanbul, 1988, c. III, s. 239-

MUHTAR, Cemal., **İki Kur'ân Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu Abdullatif İbn Melek ve Luğat-ı Kânûn-ı İlahî Abdülmeccid İbn Ferište**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

MUHTAR, Cemal., "Dilci İbn Melek", **Türk Kültüründe Tire**, haz. Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 49-52.

OCAK, Ahmet Yaşar., "Anadolu Seçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri", **Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakerler)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1985, s. 301-308.

OCAK, Ahmet Yaşar., "Anadolu", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, c. III, s. 112-

OCAK, Ahmet Yaşar., **Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, III. Baskı.

OGAN, Aziz., "Aydın Oğullarından İsa Bey Camii", **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, sayı: III, Ankara, 1956, s. 73-81.

ÖNLER, Zafer., **Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehâb-ı Şifâ I Giriş-Metin**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

ÖZAYDIN, Abdülkerim., "Fetihten Sonra Anadolu'da Kurulan İlk Türk Devletleri", **"Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi**, İstanbul, 1994, c. VIII, s. 21-241.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet (haz.), **İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, II. Baskı.

SEVİM, Ali- YÜCEL, Yaşar., **Türkiye Tarihi I (Fetihten Osmanlılara Kadar) (1018-1300)**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

SEVİM, Ali- YÜCEL Yaşar., **Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

SÖZEN, Metin. **Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri; Kapalı Medreseler, Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklarda Bilinen Medreseler**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, c. II, İstanbul, 1972.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Anadolu'da Türkçeleşme Akımı ve Türkçe İlk Tıp Eserleri", **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., **Türk Tıp Tarihi**, haz. Ayşegül Erdemir DEMİR-HAN, Gönül Çantay GÜREŞSEVER, Taş Kitabevi, Bursa, 1984.

ŞEKER, Mehmet., **İsâ Bey Camii**, yy, İzmir, 1970.

ŞEKER, Mehmet., **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması**, DİB Yayınları, Ankara, 1991, III. Baskı.

ŞEKER, Mehmet., "Aydınöğulları Beyliğı ve Birgi", **İmam Birgivi**, Yayına Haz., Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları Ankara, 1994.

ŞEKER, Mehmet., **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ve Ahîlik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ŞEKER, Mehmet., "Aydınöğulları Beyliğı ve Ayasuluğ", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu 4-6 Eylül 1997**, Selçuk Belediyesi Kültür Yayınları, ty, s. 265-274.

ŞEKER, Mehmet., "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", **Türkler**, Editörler: Hasan Celal GÜZEL, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 279-282.

ŞENER, Mehmet., "İbn Melek'in Hukukî Yönü ve Menâr Şerhi", **Türk Kültüründe Tire**, Haz. Mehmet ŞEKER, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 43-47.

TEVHİD, Ahmed., "Aydın Öğulları Tarihi", **Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İstanbul, 1327, c. 10, s. 619-625.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri., **Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i**, inceleme-metin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1963.

TOSKA, Zehra., **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi I (inceleme)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (doktora tezi), İstanbul, 1989.

TURAN, Osman., **Selçuklular ve İslâmiyet**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, IV. Baskı.

TURAN, Osman, **Selçuklular Târîhi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, VII. Baskı.

TURAN, Osman., "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti (The Cambridge History of İslam)**, ter. Kasım Turhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, II. Baskı.

TURAN, Osman., **Selçuklular Zamanında Türkiye- Siyasî Tarih- Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1328)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, VII. Baskı.

TÜMER, Günay., "Arâisü'l-Mecâlis", **DİA**, TDV Yayınları, c. III., İstanbul, 1991, s. 265-266.

TÜRKAY, Cevdet., **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, IV. Baskı.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Kitâbeler II: Anadolu Türk Tarihi Vesikalarında**, Maarif Vekaleti, Ankara, 1929.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı., **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara, 1984, III. Baskı.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı., "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", **III. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, 15-20 Kasım 1943**, Ankara, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 287-306.

ÜNAL, Hüseyin Rahmi (Yayına Haz.), **Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ÜNVER, A. Süheyl., **Tıb Tarihi I (Tarihten Evvelki Zamandan İslâm Tababetine Kadar)**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1938.

ÜNVER, A. Süheyl, **Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1953.

ÜNVER, A. SÜHEYL., "İlimler Tarihimizde Aydınöğlu İsâ Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", **TTK Belleten**, c. XXIV, sayı: 95, TTK Yayınları, Ankara, 1960, s. 449-453.

ÜSTÜNBAŞ, Hasan Basri., "Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Bebek Beslenmesi", **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1423) : 14 Mart 1986-Kayseri**, Haz. Ahmet Hulusi KÖKER-Yusuf ERDOĞAN, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri, 1986, s. 45-48.

WITTEK, Paul., **Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik**, ter. Orhan Şaik GÖKYAY, TTK Yayınları, Ankara, 1986, II. Baskı.

WOOD, J. T., **Discoveries At Ephesus**, London, 1877.

VARLIK, Mustafa Çetin., **Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1974.

YILDIZ, Sakıp., **Fatih'in Hocası Molla Güranî ve Tefsiri**, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul, ty.

YILDIZ, Yılmaz., **Umur Paşa Destanına Göre Aydınöğulları Devleti'nin İdarî ve Askerî Teşkilatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 1985.

YINANÇ, Mükrimin Halil., "Bayezid I", **İA**, MEB, İstanbul, 1979, V. Baskı, c. II, s. 370.

YİĞİT, İsmail., "Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi Memlûkler (648-923/1250-1517), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991, c. VII.

YÜCEL, Yaşar., **XIII.-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1980.

YÜCEL, Yaşar., **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

22. YÜZYILDA TÜRKİYE KÜLTÜRÜ
DOKÜMANIYIYOR MERKEZİ